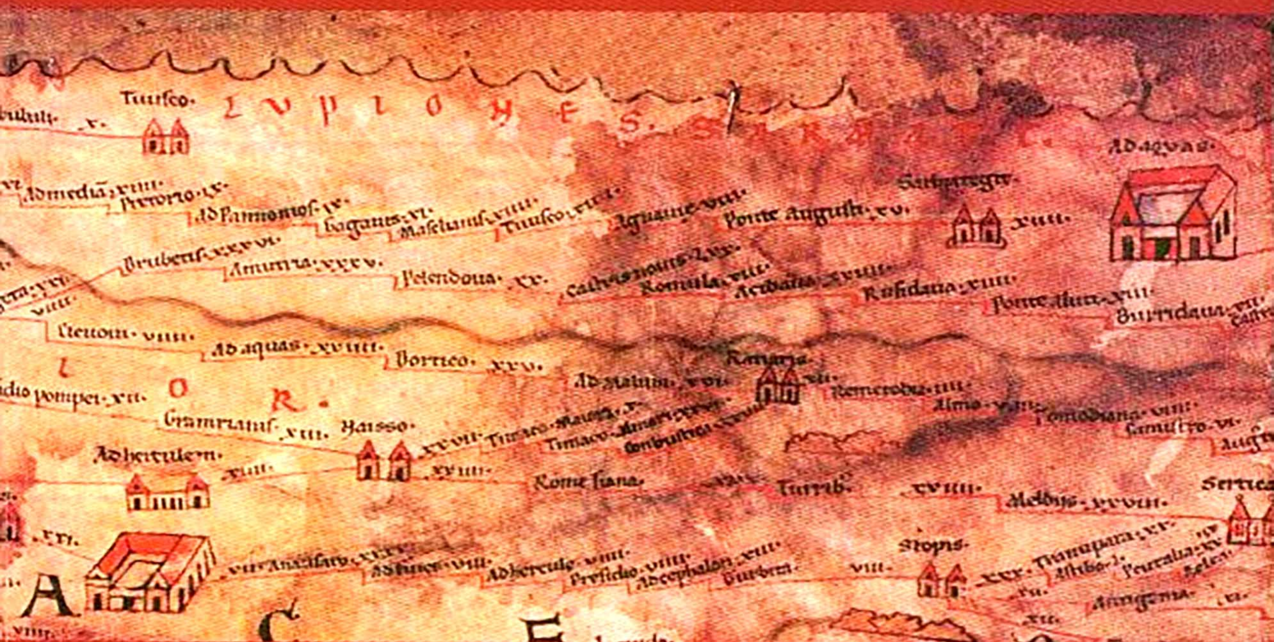
ADRIAN ARDEȚ LUCIA CARMEN ARDEȚ

TIBISCUM

Așezările romane

EDITURA NEREAMIA NAPOCAE
CLUJ-NAPOCA 2004

MINISTERUL CULTURII ŞI CULTELOR
MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI
BIBLIOTHECA MUSEI NAPOCENSIS
XX

TIBISCUM

Aşezările romane

ADRIAN ARDEȚ LUCIA CARMEN ARDEȚ

TIBISCUM

Aşezările romane

EDITURA NEREAMIA NAPOCAE
CLUJ-NAPOCA 2004

Coperta: FLORIN ROIBAN
Culegere computerizată: LUCIA CARMEN ARDEŢ
Foto: ADRIAN ARDEŢ
Desene: ADRIAN ARDEŢ
Reconstituiri: ADRIAN ARDEŢ, DUMITRU FRĂSINEANU

MUZEUL NAŢIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI
C. Daicoviciu Nr. 2, cod 400020
CLUJ-NAPOCA, Jud. CLUJ
ROMÂNIA
Tel: 0040-264-595677
Tel/Fax: 0040-264-591718
E-mail: secretariat@ mnit.museum.utcluj.ro

EDITURA NEREAMIA NAPOCAE
Cluj:
Director: Cristian Matos – 0788 324346
Director imagine: Flavia Marele – 0724 725543
Bucureşti: Raţiu Alexandru - 0740 003910
Constanţa: Adriana Talabă - 0723 984847

Cluj-Napoca, str. Eroilor, nr. 1, ap. 29
Tel.: 0264-594058; 0788 324346; 0788 324345
Fax: 0264-594470
E-mail: nmnapocae@yahoo.com

CUPRINS

Prefață

Fondate de către romani, în anul 106 d. Chr., așezările de la Tibiscum au fost și rămân cele mai importante vestigii ale antichității clasice din Banat.

De aproape cinci sute de ani, acestea „vorbesc” lumii de gloria și virtuțile unei civilizații pe care noi astăzi încercăm să o descifrăm.

Apartenența Tibiscum-ului la lumea mediteraneană, o lume ce este determinată de Roma și moștenirea sa, în care spațiul și timpul se întrepătrund, constituie de fapt chintesența civilizației latine, lăsate nouă moștenire de către înaintași acum aproape două mii de ani.

Versurile scrise de un poet rămas anonim pe marmura de la Tibiscum rămân și astăzi emblematice pentru tot ce a însemnat „Roma și destinul ei”: *„terra tenet corpus nomen lapis atque animam aer quam melius fuer..”*

Lucrarea pe care o prezentăm astăzi specialiștilor dar și publicului larg iubitor de istorie este rodul investigațiilor arheologice începute în anul 1990 și continuate an de an cu perseverență și răbdare.

Am plecat la drum cu experiența dobândită ani de-a rândul pe șantierul arheologic de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Jud. Hunedoara), unde ca studenți și mai apoi membrii ai colectivului de cercetare, ne-am desăvârșit ca arheologi și oameni.

Numeroasele întrebări privind evoluția militară și urbană a anticului Tibiscum nu ne-au descurajat, ci dimpotrivă ne-au făcut să mergem înainte.

Datorită extinderii ruinelor antice pe o suprafață de peste 60 ha am considerat deosebit de importantă abordarea studiilor comparate de cartografie. Aceste studii completate prin cercetări arheologice s-au dovedit deosebit de importante în localizarea orașul roman Tibiscum.

Formați la rigoarea școlii arheologice clujene, aducem și cu acest prilej un omagiu regretatului profesor **Hadrian Daicoviciu** care ne-a fost dascăl și mentor.

La realizarea acestei lucrări ne-am bucurat în permanență de sprijinul prof. univ. dr. Ioan Piso directorul Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca, căruia îi mulțumim și pe această cale.

Mulțumirile noastre sunt adresate colegului și prietenului nostru conf. univ. dr. Alexandru Diaconescu de la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca.

În toți acești ani ne-am bucurat de un real sprijin din partea Ministerului Culturii și Cultelor, în special Serviciul Arheologic, care ne-au asigurat finanțarea atât de necesară cercetărilor arheologice.

Pentru ca această carte să poată vedea lumina tiparului mulțumim conducerii Primăriei Municipiului Caransebeș.

Caransebeș, 11 aprilie 2003. Autorii

I. Istoricul cercetărilor arheologice moderne

a. Cadrul fizico-geografic

Situat în partea de sud-vest a României, cel mai de seamă oraș roman al Daciei vestice se află așezat între următoarele coordonate geografice: 49° 28′ 45″ latitudine nordică și 22° 10′ 15″ longitudine estică (Fig. 1).

Ruinele antice se află răspândite pe raza satelor Jupa și Iaz, fiind despărțite astăzi de cursul râului Timiș.

Conform Cărții Funciare din Caransebeș, partea aflată pe raza satului Jupa se amplasează[1] în punctul „La Drum" – Zăvoi (Fig. 2).

Partea aflată pe teritoriul satului Iaz, comuna Obreja[2], se află amplasată în punctul numit „Traianu" (în limba sârbă *Trajanu* adj. = durabil, trainic, permanent[3]) (Fig. 3).

Teritoriul pe care s-a amplasat anticul Tibiscum se încadrează din punct de vedere geomorfologic[4] (Fig. 1) în Câmpia Timișului aflată la o altitudine de 180 m[5].

Această zonă se învecinează la nord cu Masivul Poiana Ruscăi[6] ce atinge la vârful Padeș 1374 m.

Spre est se deschide culoarul Bistrei[7] caracterizat printr-un relief colinar ce urcă treptat spre Masivul Muntele Mic cu înălțimea de 1802 m în vârful cu același nume, ce face parte din Munții Țarcu.

La vest se află Dealurile Zăgujenilor ce ating 300 m altitudine în Măgura Poienii[8]. Spre sud se deschide Depresiunea Caransebeșului caracterizată printr-un relief colinar.

---

[1] C. F. Caransebeș, Sat Jupa 1858.

[2] C.F. Caransebeș, Sat Iaz, fila 4-5, 1912.

[3] M. Jivcovici, *Mic Dicționar Sîrbocroat-Român*, București 1981, p. 600.

[4] V. Mihăilescu, *Geografia fizică a României*, Ed. Științifică, București 1969, p. 131.

[5] I. Petrescu-Burloiu, *Considerații fizico-geografice asupra regiunii și orașului Caransebeș*, București 1949, p. 24-27.

[6] *Ibidem*, p. 40.

[7] *Ibidem*, p. 44-45.

[8] V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 100.

Datorită aşezării în partea de sud-vest a ţării, nu departe de Marea Adriatică şi la adăpostul Munţilor Carpaţi, locul unde se fondează aşezarea antică Tibiscum se încadrează climatului temperat-continental moderat, subtipului bănăţean, cu nuanţe submediteraneene[9].

Subtipul climatic bănăţean se caracterizează prin circulaţia maselor de aer atlantic şi prin invazia maselor de aer mediteranean, ceea ce conferă un caracter moderat regimului termic, cu frecvente perioade de încălzire în timpul iernii, cu primăveri timpurii şi cantităţi medii multianuale de precipitaţii relativ ridicate.

Fig. 1. Harta generală a zonei Caransebeş

[9] V. Sencu., I. Băcănaru, *Judeţul Caraş-Severin*, Ed. Academiei, Bucureşti 1976, p. 50-58.

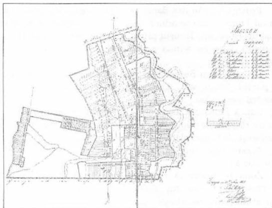

Fig. 2. Cartea Funciară Caransebeş. Harta cadastrală a satului Jupa 1858.

Fig. 3. Cartea Funciară Caransebeş, Harta cadastrală a satului Iaz 1912

Principalul râu din Banat care traversează aşezarea romană[10], este râul Timiş[11], care îşi adună apele de pe o suprafaţă de 5248 kmp. În aval de Tibiscum, Timişul primeşte pe cel mai mare afluent al său, râul Bistra, care îşi adună apele din zona circurilor glaciare ale Munţilor Ţarcu[12].

Un afluent al Bistrei aflat la nordul aşezării romane Tibiscum este pârâul Morii sau Axân, cum este cunoscut în momentul traversării satului Iaz.

Lunca Timişului face parte din grupa de soluri hidromorfe[13], cele mai răspândite fiind solurile pseudogleice întâlnite pe terasele Timişului şi ale Bistrei alături de solurile aluvionare foarte fertile.

Aceste soluri sunt cultivate cu grâu, porumb, floarea soarelui, orz, orzoaică etc.

Zona de silvostepă în care se încadrează teritoriul cercetat de noi[14] cresc plopi (Populus alba), sălcii (Salix alba, Salix fragilis), ulmul, arinii şi diverşi arbuşti.

Prin varietatea, bogăţia şi originalitatea ei, viaţa freamătă aici peste tot prin mii de specii de animale[15]. Şi pentru faună acest ţinut cu un climat aparte reprezintă limita nordică a arealului de răspândire a multor specii.

Păsările – privighetoarea, mierla, uliul, sturzul – abundă în regiune în toate anotimpurile.

Lumea animală este bine reprezentată prin numeroase exemplare de reptile, dintre care unele se află pe cale de dispariţie. Dintre animalele specifice sunt: lupul, şoarecele gulerat, veveriţa, pârşul, jderul de pădure, mistreţul, căprioara, iepurele, vulpea etc.

Reţeaua de ape curgătoare reprezentate prin râul Timiş, Bistra şi pârâul Morii (Axân) care străbat zona, cunosc o mare varietate de peşti[16]. Râuri de munte ca Bistra sunt bogate în păstrăv indigen (*Salmo trutta forio*), păstrăv curcubeu (*Salmo irideus*), zlăvan (*cottus gabis*) şi lipan.

---

[10] R. Munteanu, Consideraţii privind caracteristicile hidrochimice ale râurilor din bazinul Timişului, în *Studii de geografie a Banatului*, Timişoara 1970, 167-173.
[11] I. Petrescu-Burloiu, *op. cit.*, p. 81-86.
[12] *Ibidem*, p. 86-87.
[13] *Ibidem*, p. 64-69. V. Sencu, I. Băcănaru, *op. cit.*, p. 78-80.
[14] *Ibidem*, p. 80-83.
[15] V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 236-237.
[16] I. Petrescu-Burloiu, *op. cit.*, p. 95-100.

Pe Timiş se găseşte scobarul, cleanul (*Leuciscus cephalus*) sau mreana (*Barbus barbus*).

Pe malurile râului Timiş se găseşte piatră de râu pentru construcţii, bolovani cu caracter poligen. Granit şi granodiorit (banatite) pentru construcţii se găsesc pe Valea Bistrei şi în zona Muntelui Mic.

Minereu de aur şi argint se exploatează aluvionar din albiile râurilor Timiş, Bistra, Sebeş, Vârciorova şi Bistra. Mică albă se găseşte la Voislova şi Băuţari, talcul la Marga, iar calcar (piatră de var) la Căvăran şi piatră pentru construcţii la Armeniş.

Marmura de-o calitate deosebită s-a exploatat în antichitate la Bucova şi Armeniş, iar în perioada modernă a început exploatarea zăcământului de la Ruschiţa.

b. Primele menţiuni despre Tibiscum

Războiul austro-turc de la sfârşitul secolului al XVII-lea încheiat prin pacea de la Karlowitz din anul 1699, consfinţeşte pentru o scurtă perioadă de timp apartenenţa unei părţi a Banatului la Imperiul Otoman, până la anul 1718, când teritoriul nostru este cucerit de către armatele austriece şi devine o provincie a Imperiului Habsburgic.

Prezenţa militarilor nu a împiedicat ca teritoriul Banatului să fie explorat sistematic şi din punct de vedere al antichităţilor existente aici.

Fig. 4. Altar onorific (după I.D.R. III/1 132, fig. 101)

Prima semnalare a unui monument antic ce provine de la Tibiscum este făcută de către italianul Aloysus Ferdinandus Marsigli din Bologna, care prin anul 1690 a notat şi desenat o serie de monumente, ruine, castre şi inscripţii publicate în monografia „Dunărea Pannono-Mysiană cu observaţii geografice, astronomice, fizice în şase volume[17] printre care şi un altar onorific descoperit „Lângă confluenţa râului Timiş cu Bistra *„ad confluentes Temes et Bistram in Banatu Temesvariensi"*[18].

Acest altar onorific, aşa cum rezultă din text (Fig. 4), este închinat Corneliei Salonina, augusta soţie a împăratului Gallienus (253-268 d. Chr.), de *ordo municipii Tibiscensium*.

Altarul este dispărut, existând doar o copie a desenului, cu textul ce o însoţeşte. Este prima menţiune referitoare la municipiul roman Tibiscum atestat la confluenţa râului Timiş cu Bistra. Atât inscripţia cât şi ruinele antice ale Tibiscumului au fost căutate mai bine de un secol şi jumătate de numeroşi erudiţi cum ar fi Francisc Griselini dar fără succes.

La mijlocul secolului al XIX-lea, mai precis in anul 1851 este descoperită la Jupa (Jud. Caraş-Severin) o diplomă militară[19] datată pe 13 decembrie 157 d. Chr., în timpul împăratului Antoninus Pius şi aflată astăzi în colecţiile Muzeului Naţional din Budapesta.

Diploma este dedicată veteranului *Barsimso Callistensis f(ilio) Caes(area)* ieşit la vatra din *Cohortis I Vindelicorum miliariae* ce a staţionat la Tibiscum.

Această descoperire reprezintă începutul cercetărilor moderne privind localizarea şi cercetarea anticului oraş roman.

Lumea arheologică a sfârşitului de secol XIX este impresionată de faptul că în anul 1872 în curtea unui cetăţean român din cartierul „Potoc" al oraşului Caransebeş este semnalat un altar votiv de marmură[20] aflat astăzi în colecţiile Muzeului Banatului din Timişoara

---

[17] F. Marsigli, *Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, physicis perlustratus* ab Aloysio Ferd. Com Marsigli. Hagae-Amstelodami, I 1726, II 1726, p. 118-148.

[18] *I.D.R.* III/1, 132 fig. 101

[19] *I.D.R.* I, 15-DipID XV, p. 114-118, fig. 41-44.

[20] *I.D.R.* III/1, 139, p. 162-169, fig. 108.

Cu această ocazie se deplasează la Caransebeş profesorul de liceu Ortvay Tivadar (1843-1916), conferenţiar la Universitatea din Budapesta, custode şi muzeograf, membru al Academiei şi autorul „Istoriei judeţului Timiş" şi a oraşului Timişoara[21]. Acesta copiază inscripţia care este închinată lui Jupiter de către Iulius Valentinus, flamen al municipiului (Tibiscum) şi o publică în anul 1873[22]. Cu această ocazie este cercetată zona cartierului Potoc din Caransebeş, unde pe lângă alte fragmente provenite de la inscripţii[23] au fost descoperite şi materiale ceramice, cărămizi şi ţigle romane.

Descoperirea la Caransebeş a unui altar votiv în care apare menţiunea legată de municipiul Tibiscum atrage atenţia marelui savant Theodor Mommsen. Acesta în anul 1875 soseşte la Budapesta şi copiază textul inscripţiei, deosebit de importantă privind atestarea şi localizarea anticului municipiu roman.

c. Localizarea ruinelor antice de la Tibiscum

La îndemnul lui Theodor Mommsen, care nu abandonează ideea amplasării ruinelor antice în apropierea satelor Jupa, Iaz şi Ciuta[24], profesorul Ortvay Tivadar face o cercetare de teren în vara anului 1876 pornind din Caransebeş spre Iaz, Ciuta si Jupa, plasând ruinele antice de-o parte si de alta a râului Timiş, în dreptul localităţii Jupa[25], observaţiile acestuia fiind marcate chiar pe harta ce însoţeşte textul articolului (fig. 5).

La Jupa în curtea conacului Capra vede şi doua inscripţii[26], iar in interior acest conac este pavat cu ţigle ce au imprimate însemnele LEG IV şi MID.

Aşa cum se prezintă harta publicată de Ortvay Tivadar, ruinele antice sunt vizibile pe ambele maluri ale râului Timiş, fără ca acesta să identifice sau să localizeze destinaţia acestora. Tot pe această hartă sunt reprezentate şi principalele drumuri antice care pornesc de la

---

[21] T. Ortvay, *Temesmegye és Temesvar története*, Budapest, Vol. I 1896, II 1914.
[22] Idem, A magyar tudományos Akademia archaeologiai bizottsänak közlönye, in *Archaeologiai Ertesitö* VII, Köt. 6, Budapest 1873, p. 103-104.
[23] *I.D.R.* III/1, p. 119-126.
[24] T. Ortvay, Tibiscum helyfekvése, in *ArchErt* X, Budapest 1876, p. 32-33.
[25] *Ibidem*, p. 33, fig. 7.
[26] *Ibidem*, p. 35.

Tibiscum şi se bifurcă spre Colonia Augusta Dacica Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi Dierna.

Fig. 5. Harta ruinelor antice de la Tibiscum (după O. Tivadar, Tibiscum helyfekvése, în *ArchErt* X, 1876)

d. Cercetările arheologice moderne

Plecând de la informaţiile existente, în anii 1923-1924, din iniţiativa episcopului greco-catolic din Lugoj, Ioan Boroş, preşedinte al Comisiei Monumentelor filiala Banat, care şi-a avut sediul la Lugoj şi mai apoi la Timişoara, sunt întreprinse cercetări arheologice împreună cu G.G. Mateescu, conferenţiar la Universitatea din Cluj. Rezultatele cercetărilor indică poziţia castrului şi a aşezării civile[27], acestea rămânând nepublicate până în prezent, cu excepţia unor inscripţii aflate la Muzeul din Lugoj[28].

Savantul român Constantin Daicoviciu împreună cu Ioachim Miloia, directorul Muzeului Banatului din Timişoara, ambii absolvenţi ai Liceului „Traian Doda" din Caransebeş, întreprind o serie de cercetări de teren vizând şi aşezarea romană de la Tibiscum,

[27] D. Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia Romană*, Bucureşti 1968, p. 38.

[28] N. Gostar, Populaţia palmireniană din Tibiscum în lumina monumentelor epigrafice, *în Arheologia Moldovei* II-III, Iaşi 1964, p. 299-309.

unde sunt semnalate monumentele vizibile cu ochiul liber: *„Din castru ce se întindea la vest de râul Timiş, se mai vede latura de est şi o mică parte din latura de nord. Din cât se poate constata, zidul înconjurător al castrului era în exterior din piatră cioplită, de calcar tăiată în blocuri de mărime mijlocie. Pe latura de est, e vizibilă poarta, cu pragul jos, alcătuit din blocuri de piatră, şi flancată, pare-se, de două turnuri pătrate, în interior.*

Municipiul se întinde la est de castru şi e tăiat acum în două de râul Timiş. În cursul lucrărilor executate de răposatul G. G. Mateescu au fost descoperite mai multe piese, între care unele cu hypocaust aproape intact. Tot cu ocazia acestor lucrări au ieşit la iveală mai multe cărămizi şi ţigle, doi lei funerari, folosiţi, ulterior, ca material de construcţie, la poarta de pe latura estică şi mici fragmente de inscripţii. Terenul pe care se întinde castrul şi o parte din municipiu aparţine Comisiunii Monumentelor Istorice din Bănat şi o reluare a săpăturilor e, astfel, mult uşurată"[29].

Având iniţiativa organizării unui parc arheologic la Jupa în anul 1930 sunt declarate 7 Ha din păşunea satului Jupa, teren cu destinaţia unor scopuri culturale (fig. 6), aşa cum rezultă din documentele existente la C.F. Caransebeş (C. F. Caransebeş-Comuna Jupa, Nr. 561.) Tot din aceste documente datate în anul 1931 satul Jupa este denumit Tibiscu (Jupa) iar halta C.F.R. poartă această denumire până în zilele noastre.

B: FOAIA DE PROPRIETATE

Fig. 6. Cartea Funciară Caransebeş (1931). Foia de proprietate a satului Jupa

[29] C. Daicoviciu, I. Miloia, Cercetări arheologice în Banatul de sud, în *Analele Banatului* IV, Timişoara 1931, p. 130.

Până în anul 1960 nu se face nici o referire la Tibiscum, zona fiind „abandonată" din punct de vedere științific. Este meritul tânărului, pe atunci căpitan Liviu Groza, astăzi pensionar și personalitate bine cunoscută în lumea științifică, să descopere, la 25 mai 1960 în malul râului Timiș ce curge în apropierea satului Jupa două tăblițe de bronz ale unei diplome militare.

Diploma militară[30] datată la 12 februarie (sau 31 ianuarie) în care apare unitatea auxiliară *Palmyreni Sagittarii qui sunt in Dacia Superiore* numele și patronimicul ostașului veteran Perhev Athenatan, tipic palmyreno-semit[31].

După părerea lui Constantin Daicoviciu „municipiul roman Tibiscum se află așezat de-o parte și de alta a râului Timiș care datorită numeroaselor revărsări l-a tăiat în două"[32].

Această descoperire deschide seria marilor cercetări arheologice ce se vor desfășura începând cu anul 1964 și până în prezent fără întrerupere.

Fig. 7. Tibiscum-1967. În centru, academicianul Constantin Daicoviciu. Rândul de sus, de la stânga la dreapta: M. Moga, I. I. Russu, L. Groza, I. Uzum și A. Bodor.

[30] *I.D.R.* I, 8-DiplD VIII, p. 93-97, fig. 22-23.

[31] C. Daicoviciu, L. Groza, Diploma militară de la Tibiscum, în *ActaMN* II, Cluj 1965, p. 135-139.

[32] *Ibidem*, p. 135.

Fig. 8. Tibiscum-1980. În centru, profesorul Hadrian Daicoviciu. De la stânga la dreapta: Lucia Marinescu, P. Bona, I. Opriş şi C. Pop.

Cercetările arheologice sistematice sunt iniţiate şi conduse de profesorul Marius Moga, director al Muzeului Banatului din Timişoara. Alături de Marius Moga la cercetările arheologice au mai făcut parte din colectiv: Ortansa Radu, Florin Medeleţ, Doina Benea, Richard Petrovszky şi Maria Petrovszky până în anul 1976. Din anul 1976 profesorul Marius Moga se retrage şi responsabilitatea ştiinţifică a şantierului îi revine Doinei Benea care împreună cu Petru Bona, Richard Petrovszky, Maria Petrovszky, Petru Rogozea, Sorin Marius Petrescu, Eduard Nemeth, Mariana Crânguş şi Călin Timoc pun în valoare o serie de monumente şi obiective arheologice ce stau astăzi la baza Rezervaţiei Arheologice de la Tibiscum, ce cuprinde o suprafaţă de 17 Ha, inaugurată în anul 1980. În cartea de onoare a Muzeului Rezervaţiei Arheologice de la Tibiscum stau mărturie cuvintele profesorului Hadrian Daicoviciu, ce deschid seria consemnărilor:

„O realizare minunată, la care Constantin Daicoviciu visa..." (fig. 9)

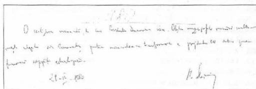

Fig. 9. Tibiscum-Jupa 1980. Cuvintele scrise de profesorul Hadrian Daicoviciu în „Cartea de Onoarea" a Muzeului Rezervaţiei Arheologice de la Tibiscum.

Marile descoperiri de la Tibiscum cuprind delimitarea castrului militar auxiliar şi scoaterea la suprafaţă, la nordul acestuia a aşezării civile datorate lui Marius Moga[33], care consideră că datorită dezvoltării aşezării civile, aceasta: ***„să-şi fi pierdut caracterul prim şi să se fi transformat într-o aşezare rurală de tip pagus şi mai apoi în municipiu"***[34] dependent de teritoriul rural al Coloniei Augusta Dacica Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Încă din anul 1970 Marius Moga considera că cele patru nivele sesizate în aşezarea civilă determină dezvoltarea urbană prin existenţa clădirilor suprapuse[35].

Numeroasele descoperiri materializate prin altare votive şi funerare[36], cărămizi ştampilate[37], plăci votive[38], unelte agricole[39] sau prin vestigiile paleocreştine[40] îmbogăţesc imaginea despre această importantă aşezare romană.

Nu lipsite de importanţă sunt şi remarcile legate de războaiele marcomanice coroborate cu descoperirea in colţul stâng al castrului mare a unui zid de incintă ce înconjoară întreaga aşezare civilă[41].

Preluând conducerea ştiinţifică a şantierului arheologic de la Tibiscum, Doina Benea iniţiază un program de cercetare ce porneşte de la interpretarea descoperirilor arheologice pe baza documentelor epigrafice[42], până la precizări cu privire la evoluţia sistemului defensiv

---

[33] M. Moga, Tibiscum, în *Revista Muzeelor* II, Bucureşti 1964, nr. Special, p. 433. Idem, Tibiscun, în *Revista Muzeelor*, Bucureşti 1965, p. 433. Idem, Tibiscum, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, Anul XL, Nr. 2, 1971, p. 55-56.

[34] Idem, Pagus Tibiscensis. În legătură cu teritoriul rural al Ulpiei Traiana, în *Tibiscus* I, Timişoara 1970, p. 41-51.

[35] Ibidem, p. 42. M. Moga, Fl. Medeleţ, D. Benea, R. Petrovszky, Cercetările arheologice din castrul Tibiscum (Campania 1976), în *Materiale şi cercetări arheologice*. A XIII-a sesiune anuală de rapoarte, Oradea 1979, p. 215-218.

[36] M. Moga, I.I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului* (ghid), Timişoara 1974.

[37] M. Moga, Ştiri noi despre garnizoana militară de la Tibiscum (Sat Jupa, oraş Caransebeş, jud. Caraş-Severin), în *Tibiscus* III, Timişoara 1974, p. 129-131.

[38] Idem, Noi tăbliţe votive de la Tibiscum închinate cavalerilor danubieni, în *Tibiscus* II, Timişoara 1972, p. 39-53.

[39] M. Moga, D. Benea, Unelte agricole romane descoperite la Tibiscum, în *StComC* II, Caransebeş 1977, p. 321-329.

[40] M. Moga, Vestigii paleocreştine în Banat, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj 1972, p. 259-266.

[41] M. Moga, D. Benea, Tibiscum şi războaiele marcomanice, în *Tibiscus* V, Timişoara 1979, p. 133-140.

[42] D. Benea, Tibiscumul în lumina descoperirilor epigrafice, în *Tibiscus* V, Timişoara 1979, p. 141-148.

Fig. 10. Tibiscum-Jupa 1990. Vedere aeriană asupra Rezervației Arheologice

existent al castrului de pământ cu dimensiunile de 60 X 60m[43], a castrului mic de pământ și de piatră[44], a castrului mare de pământ și apoi din piatră, dar și a sistemului defensiv al porților pe laturile de vest nord sau est[45], sau a principiei castrului mare din piatră[46].

Deosebit de interesante sunt interpretările privind unitățile militare staționate de-a lungul timpului la Tibiscum[47].

În așezarea civilă dezvelită de către Marius Moga sunt reluate cercetările la clădirile VIII, VII[48], III, II și I[49] și este cercetată integral

---

[43] D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, Ed. Museion, București 1994, p. 29-30.

[44] P. Bona, R. Petrovszky, M. Petrovszky, Tibiscum - cercetări arheologice (I), în *ActaMN* XIX, Cluj-Napoca 1982, p. 311-330. Idem, Tibiscum - cercetări arheologice (II) (1976-1979), în *ActaMN* XX, Cluj-Napoca 1983, p. 405-432.

[45] P. Bona, R. Petrovszky, M. Petrovszky, *loc.cit.*, p. 311-330. Idem, Tibiscum-cercetări arheologice (II) (1976-1979), în *ActaMN* XX, Cluj-Napoca 1983, p. 405-432. D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, 36-60.

[46] S. M. Petrescu, P. Rogozea, Tibiscum - Principia castrului mare de piatră (I), în *Banatica* 10, Reșița 1990, p. 107-136.

[47] D. Benea, Contribuții la cunoașterea unităților militare din castrul roman de la Tibiscum, în *StComC* IV, Caransebeș 1982, p. 173-184; eadem, Numerus Maurorum Tibiscensium. Contribuții la istoria trupelor de mauri din Dacia, în *Banatica* 8, Reșița 1985, p. 139-153; eadem, Das Römerlager von Tibiscum und seine Rolle im Verteidigungssystem von Südwest-Dakien, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms* III, Stuttgart 1986, p. 451-460; R. Petrovszky, I. I. Russu, O diplomă militară din Tibiscum, în *Banatica* 3, Reșița 1975, p. 61-73.

[48] D. Benea, Cercetări arheologice în așezarea civilă de la Tibiscum (Edificiul VII), în *Banatica* VII, Reșița 1983, p. 203-225.

[49] D. Benea, Fl. Medeleț, P. Bona, R. Petrovszky, Cercetările arheologice de la Tibiscum, *în Materiale și Cercetări Arheologice*. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Tulcea 1980, p. 298-303 D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 65-72.

Clădirea A (clădirea X)[50], considerându-se că întreg ansamblul face parte din aşa numitul *„vicus militar"*[51] dezvoltat din canabaele ce s-au ridicat în preajma castrului[52]. Acestea au fost înconjurate de un zid din piatră cu elemente defensive[53] în care au funcţionat o serie de ateliere meşteşugăreşti[54] şi care a avut o dezvoltare de sine stătătoare.

Oraşul roman s-a fondat şi dezvoltat pe partea dreaptă a râului Timiş[55], în secolul al III-lea coexistând garnizoana militară, vicusul acesteia şi municipiul roman despărţit de primele două de cursul râului Timiş.

Studiile bazate pe anumite categorii de material arheologic pornesc de la simple remarci asupra existenţei unor ateliere de confecţionat mărgele[56], sau a unor capsule pentru protejarea sigiliilor[57] şi continuă cu interpretări asupra ceramicii locale[58] de import[59] sau de secolele III-IV[60].

---

[50] P. Bona, R. Petrovszky, M. Petrovszky, Tibiscum - cercetări arheologice (I), in *ActaMN* XIX, Cluj-Napoca 1982, p. 318-330; P. Bona, R. Petrovszky, M. Petrovszky, P. Rogozea, Tibiscum-cercetări arheologice (II) (1980-1983), în *SICOmC* IV, Caransebeş 1982, p. 185-206.

[51] D. Benea, Vicus Tibiscensis. Contribuţii la istoria vici-lor militari din Dacia, in *SCIVA* 44, 3, Bucureşti 1993, p. 267-291.

[52] Idem, Tibiscumul în lumina descoperirilor epigrafice, în *Tibiscus* V, Timişoara 1979, p. 143.

[53] D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 72-74, fig. 33.

[54] D. Benea, R. Petrovszky, Werkstätten zur Metallverarbeitung in Tibiscum im 2. und 3. Jahrhundert n. Chr., in *Germania* 65, I, 1987, p. 226-239.

[55] Idem, Vicus Tibiscensis. Contribuţii la istoria vici-lor militari din Dacia, în *SCIVA* 44, 3, Bucureşti 1993, p. 267-291; D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 82-87.

[56] D. Benea, Die Glaswerkstätten von Tibiscum und der Perlenexport ins Barbaricum im 2. bis 4. Jhr., in *Apulum* XXI, Alba-Iulia 1983, p. 115-120.

[57] Idem, Capsule romane pentru protejarea sigiliilor, descoperite la Tibiscum, în *ActaMN* XIX, Cluj-Napoca 1982, p. 337-343.

[58] Idem, Atelierele ceramice de la Tibiscum. (Contribuţii la istoria atelierelor de ceramică din sud-vestul Daciei), în *Potaissa* III, Turda 1982, p. 22-41; P. Bona, C. Pop, Un vas antropomorf descoperit la Jupa (Tibiscum), în *Banatica* 7, Reşiţa 1983, p. 231-235.

[59] D. Isac, Terra sigillata de la Tibiscum, in Apulum XIX, Alba-Iulia 1981, p. 109-123; D. Benea, Amfore din vicus-ul militar de la Tibiscum (II). Relaţiile comerciale cu Hispania Baetica, în *Studii de Istorie a Banatului* XIX-XX, Timişoara 1995-1996, p. 195-199.

[60] Idem, Mărturii arheologice de la Tibiscum din sec. III-IV, în *Tibiscum* VI, Caransebeş 1986, p. 241-257.

Analiza materialului arheologic cu caracter militar[61], a monedelor descoperite[62], dar şi a pieselor din bronz[63] sau sculpturale[64] constituie tot atâtea argumente în favoarea unor cercetări extinse atât din punct de vedere teritorial dar şi cu precizări de natură cronologică[65].

Începând cu anul 1976 pe malul drept al râului Timiş sunt iniţiate o serie de cercetări arheologice ce duc la descoperirea în punctul Racoviţa (din slavul Raka = mormânt)[66] şi nu Dâmb, a primelor morminte considerate ca făcând parte din necropola oraşului antic Tibiscum[67].

Aceste descoperiri au făcut ca fără o cercetare arheologică sistematică să se considere că municipiului roman Tibiscum s-a fondat şi dezvoltat în punctul „Traianul" aflat pe raza satului Iaz[68], unde au fost descoperite fundaţiile unor clădiri romane[69], un templu închinat lui Apollo[70] şi unde, a fost surprinsă prin cercetări

---

[61] E. Nemeth, Römische Ausrüstunggsgegenstände aus Tibiscum, în *Dacia NS* XXV, Bucureşti 1991, p. 205-210; S. M. Petrescu, Piese de armament descoperite în castrul de la Tibiscum (I), în *ActaMN* XXII-XXIII, Cluj-Napoca 1985-1986, p. 521-526.

[62] N. Gudea, Descoperiri monetare antice şi bizantine în Banat, în *Banatica* 1, Reşiţa 1971, p. 139-142; D. Bălănescu, P. Rogozea, Monede romane din colecţia Muzeului Judeţean de Etnografie şi Istorie locală Caransebeş, în *Tibiscum* VI, Caransebeş 1986, p. 119-225.

[63] C. Pop, D. Benea, Un bronz roman de la Tibiscum, în *ActaMN* XVIII, Cluj-Napoca 1981, p. 461-463; P. Bona, P. Rogozea, C. Pop, Noi piese figurate descoperite la Tibiscum, în *ActaMN* XXII-XXIII, Cluj-Napoca 1985-1986, p. 537-540.

[64] P. Bona, C. Pop, Noi piese sculpturale de la Tibiscum, în *StComC* III, Caransebeş 1979, p. 273-276.

[65] D. Benea, Vicus Tibiscensis. Contribuţii la istoria vici-lor militari din Dacia, în *SCIVA* 44, 3, Bucureşti 1993, p. 267-291; D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 61-81.

[66] M. Jivcovici, *op. cit.*, p. 486.

[67] R. Petrovszky, Sondajul arheologic de la Iaz (Comuna Obreja, judeţul Caraş-Severin), în *Tibiscus* V, Timişoara 1978, p. 77-96; Idem, Tipuri de morminte romane din zona Caransebeşului, în *Banatica* 5, Reşiţa 1979, p. 201-212.

[68] P. Bona, R. Petrovszky, M. Petrovszky, Tibiscum - cercetări arheologice (I), în *ActaMN* XIX, Cluj-Napoca, 1982, p. 321-322.

[69] P. Bona, P. Rogozea, Tibiscum - cercetări arheologice III, în *Banatica* 8, Reşiţa 1985, p. 155-167; D. Benea, Oraşul antic Tibiscum. Consideraţii istorice şi arheologice, în *Apulum* XXXII, Alba-Iulia 1995, p. 149-172.

[70] I. Piso, P. Rogozea, Ein Apolloheiligtum in der Nähe von Tibiscum, în *ZPE* 58, Bonn 1985, p. 211-218; A. Rusu-Pescaru, D. Alicu, *Templele romane din Dacia* (I), 2000; M. Petrovszky, V. Wollmann, Materiale epigrafice descoperite la Tibiscum, în

arheologice sistematice rețeaua de drumuri ce făceau legătura cu marile orașe ale Daciei Romane.

Începând cu anul 1990 responsabilitatea științifică asupra cercetărilor arheologice din punctul „Traianu" le revine autorilor acestor rânduri, care pornesc de la premisa existentă la începutul anilor '90 prin care orașul antic s-ar fi format pe partea dreaptă a râului Timiș[71].

Cum ipotezele trebuie verificate cu ajutorul săpăturilor arheologice, acestea au scos la suprafață nu un sistem fortificat urban ci cu totul și cu totul altceva. A fost descoperită o mică fortificație de pământ peste care s-au construit o serie de clădiri din piatră de-a lungul drumului roman ce pleacă de la Tibiscum și își urmează calea spre Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa sau Dierna[72].

Într-o perioadă de aproximativ 12 ani sunt inițiate o serie de cercetări pe care le vom prezenta în rândurile ce urmează. Aceste cercetări au dus la dezvelirea integrală a unei clădiri romane (clădirea IV)[73] și sunt începute lucrările la alte trei asemenea clădiri.

Starea de degradare în care se aflau clădirile componente ale așezării civile aflată la nordul castrului militar au făcut ca începând cu anul 2001 să fie demarat un program de conservare primară la clădirile IV și V(5)[74], urmate de cercetarea drumului roman care traversează așezarea civilă și cercetarea unei încăperi din Clădirea XIII (4) în campania anului 2002.

Aceste cercetări arheologice au făcut ca în acest moment datorită descoperirilor efectuate să putem vorbi de-o evoluție paralelă

StComC V, Caransebeș 1979, p. 253-263; P. Bona, P. Rogozea, Necropola dacică de la Iaz, în *ActaMN* XXII-XXIII, Cluj-Napoca 1985-1986, p. 339-451.

[71] A. Ardeț, *Tibiscum* (ghid expozițional), Caransebeș 1990; idem, Le municipe romain de Tibiscum, în *La Politique Edilitaire dans les Provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 83-88; idem, Limitele orașului roman Tibiscum, în *Studii de Istorie a Transilvaniei*, Cluj-Napoca 1994, p. 61-65.

[72] A. Ardeț, L. C. Ardeț, Cercetările arheologice de la Tibiscum-Iaz, în *Cronica cercetărilor arheologice din România*. Campania 2001, București 2002, p. 78-80.

[73] Idem, Cercetările arheologice de la Tibiscum-Iaz, în *Cronica cercetărilor arheologice din România*. Campania 2000, București 2001, p. 102-103, Pl. 26.

[74] Idem, Cercetările cu caracter de salvare și conservare primară de la Tibiscum-Caransebeș (Jupa), jud. Caraș-Severin, în *Cronica cercetărilor arheologice din România*. Campania 2001, București 2002, p. 110-111.

a fortificațiilor de la Jupa și Iaz pentru prima jumătate a secolului II. Evoluția urbană face trecerea din stadiul posibil de „vicus militar" din prima jumătate a secolului al II-lea d. Chr. în cel de municipiu, dezvoltare strâns legată de abandonarea fortificației militare de la Iaz și construirea peste terenul deținut de militari a unor clădiri ce puteau foarte bine să aparțină unor veterani care s-au integrat foarte bine vieții urbane de la Tibiscum la sfârșitul secolului al II-lea d. Chr.

O parte din bogatul material arheologic scos la suprafață în punctul „Traianu" a fost publicat, acesta concretizându-se prin piese figurate din bronz[75], ceramică terra sigillata[76] sau amfore[77].

e. Cercul de arheologie și istorie „Constantin Daicoviciu" de la Liceul Teoretic „Traian Doda" din Caransebeș.

În anul 1995 din inițiativa autorilor acestei lucrări a fost înființat cercul de arheologie și istorie „Constantin Daicoviciu" de la Liceul Teoretic „Traian Doda" din Caransebeș, ca un omagiu adus marelui savant și arheolog, fiul acestor locuri, absolvent în anul 1918 a primei generații de elevi care au înfăptuit Marea Unire.

Formați la rigoarea științifică a școlii arheologice clujene, am considerat necesar înființarea unui cerc de arheologie care să se adreseze elevilor de la școala unde a absolvit marele savant român.

Am plecat la drum în anul 1995 cu ideea formării de noi generații care să fie aproape de cercetarea științifică academică și care să poată duce mai departe tradiția înaintașilor noștri.

Cercul este organizat din elevi, care o dată la doi ani își aleg un președinte de cerc și trei membrii în colegiul de conducere. La fiecare

---

[75] L. C. Ardeț, O protomă dionisiacă descoperită la Tibiscum, în *Analele Banatului* V, Serie nouă, Timișoara 1997, p. 79-81; idem, Un fragment de caserolă romană din bronz descoperită la Tibiscum, în *Banatica* 2003. (sub tipar).

[76] A. Ardeț, Un vas terra sigillata de tip Westerndorf descoperit la Tibiscum - Ein in Tibiscum entdecktes Terra sigillata Gefäß Typ Westerndorf, în *Tibiscum* X, Caransebeș 2000, p. 305-313; idem, Terra sigillata sub formă de Cylix de la Tibiscum, în *Tibiscum* XI, Caransebeș 2003 (sub tipar).

[77] Idem, Amfora romană în Banat, în *Tibiscum* VIII, Caransebeș 1993, p. 95-140, Pl. I-IV, Fig. 1-21; idem, Considération sur les amphores romaines de Tibiscum, în *Omaggio a Dinu Adameșteanu*, Cluj-Napoca 1996, p. 165-176; idem, Römische amphoren aus Spanien und Italien in Dakien, în *Rei Cretariae Fautorum Acta* 36, Abingdon 2000, p. 487-489.

început de an se adoptă programul cercului ce se desfăşoară sub forma întrunirilor lunare în care sunt prezentate după o anumită tematică, diferite subiecte legate de arheologia zonei, dar şi de istoria Banatului de Severin.

Pe lângă întrunirile cu caracter ştiinţific, în lunile când timpul permite, se desfăşoară acţiuni de cercetare de teren în vederea depistării şi descoperiri de noi mărturii arheologice asupra evoluţiei civilizaţiei româneşti pe aceste locuri.

Aşa se face că am beneficiat de un real sprijin din partea elevilor în demararea cercetărilor arheologice din castrul militar de la Teregova, care a fost cercetat în anii 1996-1998 de către elevii cercului nostru.

Obiectivul prioritar al cercului îl constituie participarea elevilor în tabăra de vară organizată în fiecare an la Tibiscum, unde aceştia pe timpul săpăturilor arheologice, pun în aplicare cunoştinţele dobândite în cursul anului şcolar.

Elevii sunt organizaţi pe timpul verii pe grupe de cercetare, care abordează aspectele esenţiale ce se ivesc în timpul cercetărilor arheologice. Aceştia pe lângă participarea la săpătura propriu-zisă sunt implicaţi în prelucrarea materialului arheologic, restaurarea şi desenarea pieselor descoperite.

Prima săptămână din luna octombrie a fiecărui început de an şcolar o reprezintă întrunirea membrilor cercului de arheologie, când sunt prezentate descoperirile arheologice la care s-a participat, printr-o expoziţie de postere.

Familiarizarea elevilor cu rigoarea ştiinţifică şi punerea în valoare a cunoştinţelor dobândite reprezintă o etapă deosebit de importantă în formarea capacităţii intelectuale a tinerei generaţii.

Din anul 1995 şi până în prezent au fost membrii cercului de arheologie şi istorie aproape 100 de elevi[78], care după absolvirea liceului (dacă nu au ales una din facultăţile de istorie) continuă să participe pe timp de vară la săpăturile arheologice organizate.

---

[78] În perioada anilor 1995-2003 următorii elevi au fost preşedinţi ai cercului de arheologie „Constantin Daicoviciu" de la Liceul Teoretic „Traian Doda" din Caransebeş: Aurel Hanţilă (absolvent al Facultăţii de Drept) în perioada 1995-1999 şi Gheorghe Paşcalău (elev) în perioada 1999-2003.

Fig. 11. Teregova 1996. Participarea elevilor, membrii ai cercului de arheologie „Constantin Daicoviciu" la cercetarea de teren efectuată în castrul roman de la Teregova

Fig. 12. Tibiscum-Iaz 1996. Membrii cercului de arheologie, participanţi al săpăturile arheologice din anul 1996

II. Izvoarele istorice antice şi cartografia modernă

a. Izvoarele istorice

Izvoarele istorice care au ajuns până în zilele noastre sunt destul de sărace în ce priveşte menţionarea numelui antic de Tibiscum, chiar dacă din punct de vedere geografic şi economic de-a lungul timpului această aşezare s-a dovedit a fi deosebit de importantă, fiind cunoscută geografilor, itinerariilor şi istoricilor antichităţii.

În ordinea lor aceste documente pornesc cu scrierile lui Ptolemeu „Introducerea în geografie" (III, 8, 4) care îl numeşte *Τιρισκον* şi se află amplasat pe râul *Τιβισκοs*, râu de graniţă al Daciei[79].

Cel de-al doilea document de-o importanţă covârşitoare atât pentru noi cât şi pentru cunoaşterea întregului imperiu roman în secolul al III-lea, îl reprezintă Tabula Peutingeriana, o copie din secolele XI-XII a unei hărţi a drumurilor romane. Numele derivă de la posesorul documentului de la începutul secolului al XVI-lea şi anume Conrad Peutinger din Augsburg. Harta este desenată pe un sul din pergament cu lăţimea de 0,34 m şi lungimea de 6,80 m, compus din 12 segmente, lipsind însă acela iniţial cu numele autorului (fig. 13). În cadrul segmentului VII care prezintă drumurile romane din Dacia apare denumirea de Tivisco (pe hartă este schiţată şi o clădire) la capătul drumului ce pornea de la *Apus fl(umen)* şi urma traseul *Arcidava-Centum Putei-Berzobis-Aizis-Caput Bubali*, drum cunoscut şi din lucrarea gramaticului Priscianus (Gramatici latini, VI, 13), care la rândul său o copiase din istoria războaielor cu dacii, scrisă de Traian. Se spune că în primul război cu Decebal împăratul a trecut prin Berzobis, apoi a plecat spre Aizis *„...inde Berzobim, de inde Aizi processimus"*[80].

[79] D. Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia Romană*, Bucureşti 1968, p. 38.
[80] *Ibidem*, p. 47.

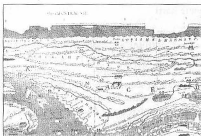

Fig. 13. Tabula Peutingeriana. Segmentum VII.

Al doilea drum roman porneşte de la Dierna urmând traseul *Ad Mediam-Praetorium-Ad Pannonios-Gaganae-Masclianae* şi ajunge la Tivisco, urmînd în continuare ruta *Agnaviae-Pons Augusti şi Sarmizegetusa*.

Aşa cum putem constata, aşezarea romană de la Tibiscum apare pe Tabula Peutingeriană de două ori menţionată, fiind singurul caz de acest fel din Dacia, fapt ce a constituit subiecte de polemică ce nu au avut nimic comun cu cercetarea arheologică. Astăzi, datorită cercetărilor arheologice sistematice efectuate de-o parte şi de alta a râului Timiş controversele nu-şi mai au locul.

Un ultim izvor literar antic îl constituie Geograful din Ravenna, autor creştin necunoscut care a trăit la Ravenna în secolul al VII-lea d. Chr. A redactat „Descrierea lumii" (κοσμογραφια) în cinci cărţi. Izvorul principal al lucrării pare să fi fost originalul hărţii Tabula Peutingeriana. Elementele vechi din lucrare derivă dintr-un prototip geografic care a stat la baza lucrării „Itinerarium Antonini". Cert este faptul că acest autor menţionează aşezarea antică sub denumirea de Tibis, Tiviscum (Geograful din Ravenna, IV, 14.).

Inscripţiile descoperite redau forma probabil corectă a rostirii de Tibiscum, aşa cum o întâlnim sub forma prescurtărilor TIB[81], TI...[82], T.[83].

[81] *I.D.R.* III/1, 132, 136, 156.
[82] *Ibidem*, 135, 153.
[83] *Ibidem*, 139.

b. Primele hărți

Topografia este o ramură a geodeziei care se ocupă cu tehnica măsurătorilor unei porțiuni a scoarței Pământului, cu determinarea poziției elementelor scoarței terestre pe suprafețe mici (considerate plane), precum și cu tehnica reprezentării grafice sau numerice a suprafețelor măsurate în scopul întocmirii de hărți și planuri.

Pe cea mai veche hartă cunoscută nouă, Tabula Peutingeriana, Tibiscumul apare menționat pe segmentul VII, pe ruta *Apus Flumen-Tibiscum* la X mile de *Caput Bubali*, iar pe cea de-a doua rută *Dierna-Sarmizegetusa*, la XIV mile nord de *Masclianae* și XIV mile sud de *Agnaviae*. Luând în considerare faptul că în epoca romană clasică un picior (pas) este egal cu 0,2957 m iar un pas dublu (passus) are 1,479 m, o mie de pași (o milă) este egală cu 1478,50 m, atunci așezările romane de la Tibiscum se află astăzi la cca. 15 Km est de Caput Bubali (așezare care nu a fost încă identificată), probabil între comunele Delinești și Valeadeni[84] sau Brebu[85] la 20 km nord de Masclianae, probabil în apropierea comunei Bucoșnița[86] și la 20 km vest de Agnaviae, probabil comuna Zăvoi[87].

Datorită inexistenței în evul mediu a unor ridicări topografice exacte nu ne-am raportat la acestea, cu excepția celei existente în Biblioteca Universității din Bologna și datată la 28 octombrie 1700. Această hartă a fost folosită de către Marsigli în timpul campaniilor militare din Banat (fig. 14). Este o hartă militară și nu sunt localizate decât așezările moderne și mișcarea trupelor cu locul lor de campare. Se poate observa totuși drumul trupelor care în mare măsură respectă drumul antic și locul de vărsare al râului Bistra în Timiș unde este semnalată descoperirea primei inscripții cunoscute de la Tibiscum.

---

[84] D. Tudor, *op. cit.*, p. 50.
[85] *Ibidem*; O. Bozu, Construcția romană din punctul Gura Văii, comuna Brebu (Jud. Caraș-Severin), in *Banatica* 6, Reșița 1981, p. 125-136.
[86] A. Ardeț, O construcție romană descoperită la Petroșnița (Jud. Caraș-severin), in *Banatica* 11, Reșița 2000, p. 217-222.
[87] O. Bozu, Cohors I Sagittariorum la Zăvoi (Județul Caraș-Severin), în *Banatica* 4, Reșița 1977, p. 131-133.

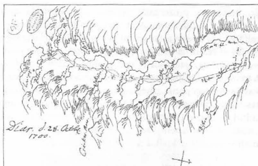

Fig. 14. Planul taberelor militare austriece din anul 1700 (după Marsigli).

c. Cartografia și ridicările topografice moderne.

Pentru a avea o imagine cât mai completă asupra evoluției râului Timiș și Bistra în dreptul așezărilor romane de la Tibiscum, am recurs la studiul cartografic bazat pe hărțile existente din țară și străinătate.

Am recurs la acest mijloc datorită informațiilor controversate strecurate în rândurile numeroaselor articole despre Tibiscum scrise de-a lungul timpului care consemnează posibile mișcări ale acestor râuri, însă fără nici o documentație. Ba mai mult, vestigiile arheologice descoperite la Jupa sau Iaz sunt localizate în puncte care nu figurează pe nici o hartă. Așa s-a întâmplat la Jupa unde ruinele castrului militar sunt menționate în punctul: „Peste ziduri" sau „Cetate", termeni preluați cu siguranță de la localnici.

O situație similară este întâlnită și la Iaz, unde vestigiile antice sunt plasate în puncte ca: „balastieră", „dâmb".

În primul rând vom menționa harta existentă la Arhivele de Război din Viena[88], o fotocopie ne-a fost pusă la dispoziție de colegul Octavian Popescu (fig. 15).

---

[88] Al. Krischan, Banater Karten in Krigsarchiv Wien (1686-1900), în *Südostdeutsches Archiv* VI, München 1961, p. 115-166.

În secţiunea prezentată de noi este surprins perimetrul comunelor Iaz şi Ciuta ce au făcut parte din teritoriul Regimentului de Graniţă Nr. 13 ce şi-a avut sediul la Caransebeş. Harta este datată în anul 1784 şi realizată la scara 1:28800. Pentru a o face compatibilă cu măsurătorile de astăzi am redus harta la 1:2880 (pl. I/a), scară folosită frecvent la Cartea Funciară din Caransebeş şi am marcat locul unde s-au făcu descoperiri arheologice recente. Dintr-o primă privire a acestei hărţi constatăm faptul că râul Timiş curgea în anul 1784 peste colţul de sud-est al castrului. Astăzi acest colţ nu mai există, fiind „măturat" de apele râului. La nord râul Timiş curge cu aproximaţie ca şi astăzi, lovind din stânga aşezarea civilă.

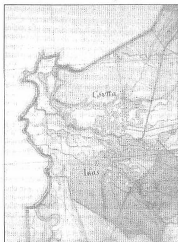

Fig. 15. Harta Regimentului de Graniţă Nr. 13 din Caransebeş, sat Iaz. (după harta din 1784 de la Arhivele de Război din Viena)

Pe harta aceasta mai sunt reprezentate şi cursurile mai vechi ale Timişului prin existenţa unor meandre schiţate de noi prin puncte. Această albie a fost descoperită în anul 1990, când a fost trasată secţiunea S1/1990 cu o lungime de 24 X 1,5 m, situată la aproximativ 100m nord de Clădirea III-Tibiscum-Iaz (fig. 16).

A fost surprinsă albia râului Timiş materializată printr-un strat compact de bolovani de râu care în secţiunea noastră coboară până la adâncimea de 1,40 m. Am considerat că extinderea acestei secţiuni nu este oportună datorită efectuării acestei săpături în albia râului Timiş. Întreaga suprafaţă a secţiunii este acoperită cu un strat compact de 25-75 cm de nisip aluvionar. La marginea secţiunii (caroul 1) de unde începe panta ce coboară spre mijlocul albiei am descoperit la 0,25 cm adâncime, pe patul de bolovani şi pietriş, prezenţa unor lespezi de calcar peste care a fost prins cu mortar un bolovan fasonat.

Fig. 16. Tibiscum-Iaz. Vechea albie a râului Timiş surprinsă în secţiunea S2/1990.

Cu siguranţă că suntem în faţa unei amenajări din timpul romanilor, piesele ceramice şi cărămizile descoperite confirmând ipotezele noastre.

Luând în calcul faptul că pe harta din anul 1784 sunt menţionate albiile mai vechi ale râului Timiş şi făcând o comparaţie cu descoperirile arheologice recente, credem că autorii din anul 1784 au schiţat corect albiile mai vechi.

A doua hartă pe care o folosim în documentaţia noastră provine de la Cartea Funciară din Caransebeş şi este o hartă uzuală

A fost surprinsă albia râului Timiş materializată printr-un strat compact de bolovani de râu care în secţiunea noastră coboară până la adâncimea de 1,40 m. Am considerat că extinderea acestei secţiuni nu este oportună datorită efectuării acestei săpături în albia râului Timiş. Întreaga suprafaţă a secţiunii este acoperită cu un strat compact de 25-75 cm de nisip aluvionar. La marginea secţiunii (caroul 1) de unde începe panta ce coboară spre mijlocul albiei am descoperit la 0,25 cm adâncime, pe patul de bolovani şi pietriş, prezenţa unor lespezi de calcar peste care a fost prins cu mortar un bolovan fasonat.

Fig. 16. Tibiscum-Iaz. Vechea albie a râului Timiş surprinsă în secţiunea S2/1990.

Cu siguranţă că suntem în faţa unei amenajări din timpul romanilor, piesele ceramice şi cărămizile descoperite confirmând ipotezele noastre.

Luând în calcul faptul că pe harta din anul 1784 sunt menţionate albiile mai vechi ale râului Timiş şi făcând o comparaţie cu descoperirile arheologice recente, credem că autorii din anul 1784 au schiţat corect albiile mai vechi.

A doua hartă pe care o folosim în documentaţia noastră provine de la Cartea Funciară din Caransebeş şi este o hartă uzuală

astăzi, cu toate că datează din anul 1858. Sistemul de măsurare al acesteia este diferit de cel folosit la Iaz, satul Jupa nu făcea parte din Regimentul de Graniţă Nr. 13 şi prin urmare schiţa este diferită. Şi în acest caz am recurs la ajutorul unui inginer topograf care a adus originalul la scara de 1:2880 (pl. I/b), marcând obiectivele arheologice importante de pe ambele maluri ale râului Timiş.

Pe această hartă apar şi toponimele ce sunt scrise, aşa că atât castrul cât şi aşezarea romană de la nordul acesteia sunt amplasate în punctul „La drum". Observaţiile noastre s-au îndreptat în primul rând asupra cursului râului Timiş, care pe latura de sud a castrului curge probabil între 1784 şi 1858 şi distruge toată latura de sud a castrului.

Deosebit de interesantă este evoluţia râului în dreptul aşezării civile, acesta deplasându-se foarte mult spre stânga aproape peste albia schiţată pe harta de la 1784 prin puncte şi considerată o albie mult mai veche. În dreptul aşezării civile râul se retrage puţin spre stânga datorită lucrărilor de canalizare efectuate la moara satului Jupa, lucrări care şi astăzi pot fi văzute pe teren.

Foarte asemănătoare cu această hartă este şi cea publicată de Ortvay Tivadar în anul 1876 (fig. 5) în care nu sunt diferenţe de curs ale râului Timiş, acesta localizând numai vestigiile antice pe ambele maluri ale râului şi drumurile romane care se puteau observa.

În anul 1912 sunt întocmite ultimele hărţi topografice, folosite astăzi la Cartea Funciară din Caransebeş. Am folosit harta satului Iaz, fila 4-5 la scara de 1:2880 (pl. I/c), schiţând şi aici obiectivele arheologice moderne. Pe această hartă sunt menţionate toate toponimele existente pe teren, astfel citim toponime ca: „Traianu", „Şuşara"sau „Sat Bătrân".

Pe această hartă constatăm faptul că râul Timiş se îndepărtează la sud de castru spre est. În nord constatăm o mişcare inversă îndreaptată spre vest, bucla din dreptul aşezării civile existând şi la începutul secolului al XX-lea, la fel ca şi moara.

În apropierea morii apare un toponim puţin neobişnuit: „La Jupeni", teren aflat astăzi în perimetrul satului Jupa şi folosit ca sursă de nisip şi pietriş pentru construcţii. La începutul secolului al XX-lea terenul era în proprietatea locuitorilor din Iaz.

Configurația terenurilor agricole cu numerele topografice prezente pe această hartă urmează forma reliefului, observându-se astfel cursurile mai vechi ale râului Timiș, care se suprapun foarte exact peste harta din anul 1784.

O ultimă hartă pe care o aducem în discuție este cea din anul 1972 la scara de 1:5000, actualizată în anul 2000 și redusă de noi la 1:2880 (pl. I/d, pl. II). Au fost marcate toate vestigiile arheologice scoase la suprafață în ultimii ani și curbele de altitudine prin linii punctate. Se poate observa în primul rând cum la sud de castru râul Timiș s-a îndepărtat foarte mult. Cursul acestuia la nordul așezării civile este constant, bucla nu mai există și râul cunoaște un parcurs lin și drept până la vărsarea râului Bistra în Timiș.

Din succinta prezentare a acestor câteva hărți ce acoperă o perioadă de 219 ani, putem trage câteva concluzii care ne vor ajuta atât la viitoarele cercetări arheologice cât și pentru a putea interpreta situația existentă astăzi la Tibiscum.

Pentru a înțelege mai bine ce s-a întâmplat la Tibiscum în ultimii 1750 de ani, am încercat să delimităm vechea albie a râului Timiș și actualul curs al acestui râu în funcție de documentele pe care le-am avut la dispoziție și configurația terenului (Pl. II).

1. Existența vechi albii a râului Timiș aflată la o distanță de 400 m est de Porta Praetoria și surprinsă de noi în anul 1990, cu ocazia cercetărilor arheologice, albie folosită în antichitate.
2. Inexistența vestigiilor antice asemănătoare cu cele descoperite în așezarea civilă pe o suprafață mai mare decât se poate observa astăzi, fapt datorat distrugerii provocate de schimbarea cursului râului spre stânga, pe o distanță de aproximativ 500 m est și tot atâta înspre nord.
3. Eliminarea laturii de sud a castrului prin numeroasele revărsări ale râului, la 1784 și 1858, acesta trecând exact peste latura de sud.

Ținând cont de aceste observații se pun firesc o serie de întrebări legate de evoluția râului Timiș din antichitate și până acum, dar și de dezvoltarea așezărilor romane de la Tibiscum.

În primul rând considerăm că fondarea așezării de la Tibiscum respectă întru totul condițiile necesare unei așezări romane, aceasta amplasându-se în imediata apropiere a două râuri.

În antichitate, așa cum se poate vedea și din harta prezentată (pl. II), râul Bistra se varsă în Timiș în dreptul orașului roman și menționăm faptul că Bistra este cel mai important afluent al râului Timiș. Datorită debitului foarte mare, mai ales primăvara, acesta a împins spre est albia Timișului, care a distrus în bună măsură vestigiile orașului roman Tibiscum. Așa se explică de ce astăzi nu mai avem decât o stradă orientată nord-sud (un posibil kardo) lată de 7 m și pavată cu lespezi de calcar, având edificii dispuse de-o parte și de alta.

Prin linii punctate am marcat teritoriul orașului roman (pl. II), care se extinde și pe partea dreaptă a râului Timiș. Teritoriul este mult mai mare, la 500 m est descoperindu-se o serie de morminte ce cu siguranță fac parte din necropola orașului.

Din cele prezentate până acum, suntem siguri că orașul antic s-a dezvoltat la nord de castrul de la Tibiscum-Jupa și datorită evoluției acestuia, s-a extins și pe partea dreaptă a râului Timiș.

III. PRIMA PERIOADĂ. Fondarea aşezărilor romane de la Tibiscum - începutul secolului al II-lea - mijlocul secolului al II-lea

La începutul secolului al II-lea d. Chr. romanii fondează la vărsarea râului Bistra în Timiş primele aşezări. Acestea sunt fortificaţii militare de pământ, având construcţiile interioare din lemn şi folosite pentru apărarea principalei căi de acces spre noua capitală a Daciei Romane fondată în anul 106 d. Chr.

Pe partea stângă a râului Timiş, numită Tibiscum-Jupa, sunt cunoscute mai multe etape în evoluţia fortificaţiei militare. Încă din timpul războaielor daco-romane se pare că a existat un castellum de pământ cu dimensiunile de 60 X 60 m, transformat intr-un castru, la început din pământ şi mai apoi din piatră cu dimensiunile de 110 X 101 m.

Pe dreapta Timişului în aşezarea de la Tibiscum-Iaz, este construită o fortificaţie din pământ cu dimensiunile de 90 X 60 m, ce va fi discutată şi analizata mai jos.

După cucerirea Daciei şi transformarea ei în provincie romană, la Tibiscum ca şi în toată provincia nou formata pe lângă militarii staţionaţi în castre, sunt aduşi şi primii colonişti Aceştia sunt de fapt membrii familiilor militarilor, negustorii, comercianţii, meşteşugarii şi constructorii care fondează şi primele aşezări.

În imediata apropiere a castrului militar de la Tibiscum-Jupa, terenul afectat din *ager publicus* este pus la dispoziţia noilor colonişti care îşi construiesc clădiri, magazii sau ateliere, la început din bârne de lemn, ca mai apoi să fie construite din piatră.

Aceste aşezări fondate de către colonişti au la început statutul de vicus militar, în cazul castrelor militare auxiliare şi de canabae în cazul castrelor militare legionare.

Datorită creşterii numărului de colonişti din aceste aşezări asistăm în prima jumătate a secolului al II-lea d. Chr. la o adevărată explozie urbană concretizată prin transformarea noilor aşezări în municipii.

Aflată într-o poziție geografică deosebită, Tibiscumul cunoaște o evoluție rapidă datorată în principal comerțului. Toate produsele schimbate între Mediterana și Provincia Dacia, tranzitau văile Timișului și ale Pogonișului. În acest sens, încă din prima jumătate a secolului al II-lea în vicusul militar de la Tibiscum asistăm la prefaceri profunde, materializate prin transformarea clădirilor din lemn în construcții din piatră dispuse după o anumită tramă stradală.

a. Sistemul defensiv al așezării de la Tibiscum-Iaz.

Datorită complexității cercetărilor arheologice din punctul „Traianu" vom trece în revistă cercetările arheologice care s-au desfășurat începând cu anul 1990 (pl. III).

În funcție de situațiile arheologice descoperite, respectiv fazele de lemn ale sistemului defensiv cu elementele ce le compun, precum și fazele de lemn din interiorul fortificației, acolo unde ele au fost surprinse, vom încerca o prezentare cât mai sintetică și obiectivă. Totodată pentru a ușura observațiile legate de cercetările arheologice efectuate la clădirea IV am considerat necesar prezentarea unei planșe în care sunt cuprinse toate secțiunile și casetele cercetate în perioada 1990-2000 (pl. IV).

Cu siguranță putem spune că la Tibiscum-Iaz, punctul Traianu, au fost descoperite în primele nivele arheologice două faze din lemn ce fac parte din sistemul defensiv al unei așezări romane fortificate (Castru sau Castellum), ce se întinde pe o suprafață de 5400 mp cu un perimetru ce au laturile de 90 X 60 m (pl. III).

Elementele de fortificare de pe latura de nord au fost surprinse încă din campania arheologică din anul 1992 și s-au materializat prin deschiderea a patru casete (pl. IV, VI, VII) la nord-est de secțiunea S1/1990[89].

În casetele C1/1992 și C3/1992 ce au dimensiunile de 5,5 X 4,5 m (Pl. VI/a-d) a fost surprinsă o parte din sistemul defensiv de pe latura de nord a fortificației de la Tibiscum-Iaz (pl. VII).

---

[89] A. Ardeț, L. C. Ardeț, Cercetările arheologice de la Tibiscum în perioada 1990-1992, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila 1996, p. 64, punct 146.

Aflată într-o poziție geografică deosebită, Tibiscumul cunoaște o evoluție rapidă datorată în principal comerțului. Toate produsele schimbate între Mediterana și Provincia Dacia, tranzitau văile Timișului și ale Pogonișului. În acest sens, încă din prima jumătate a secolului al II-lea în vicusul militar de la Tibiscum asistăm la prefaceri profunde, materializate prin transformarea clădirilor din lemn în construcții din piatră dispuse după o anumită tramă stradală.

a. Sistemul defensiv al așezării de la Tibiscum-Iaz.

Datorită complexității cercetărilor arheologice din punctul „Traianu" vom trece în revistă cercetările arheologice care s-au desfășurat începând cu anul 1990 (pl. III).

În funcție de situațiile arheologice descoperite, respectiv fazele de lemn ale sistemului defensiv cu elementele ce le compun, precum și fazele de lemn din interiorul fortificației, acolo unde ele au fost surprinse, vom încerca o prezentare cât mai sintetică și obiectivă. Totodată pentru a ușura observațiile legate de cercetările arheologice efectuate la clădirea IV am considerat necesar prezentarea unei planșe în care sunt cuprinse toate secțiunile și casetele cercetate în perioada 1990-2000 (pl. IV).

Cu siguranță putem spune că la Tibiscum-Iaz, punctul Traianu, au fost descoperite în primele nivele arheologice două faze din lemn ce fac parte din sistemul defensiv al unei așezări romane fortificate (Castru sau Castellum), ce se întinde pe o suprafață de 5400 mp cu un perimetru ce au laturile de 90 X 60 m (pl. III).

Elementele de fortificare de pe latura de nord au fost surprinse încă din campania arheologică din anul 1992 și s-au materializat prin deschiderea a patru casete (pl. IV, VI, VII) la nord-est de secțiunea S1/1990[69].

În casetele C1/1992 și C3/1992 ce au dimensiunile de 5,5 X 4,5 m (Pl. VI/a-d) a fost surprinsă o parte din sistemul defensiv de pe latura de nord a fortificației de la Tibiscum-Iaz (pl. VII).

---

[69] A. Ardeț, L. C. Ardeț, Cercetările arheologice de la Tibiscum în perioada 1990-1992, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila 1996, p. 64, punct 146.

În carourile 1-6 pe profilul de vest al casetelor C1/1992 şi C3/1992 am avut şansa de-a descoperi elemente specifice ale sistemului defensiv al unei fortificaţii romane (pl. VI/a, VII). În primul rând este vorba de o latură dintr-un şanţ de apărare (*fossa*) (Fig. 17), pe o lungime de 1,50 m, berma cu o lăţime de 0,60-0,70 m şi valul de pământ (aggerul) extins între carourile 3-5 care are o lungime de 6 m (pl. VII).

Primul nivel ce corespunde fazei I de lemn a fost descoperit la Tibiscum-Iaz, în interiorul fortificaţiei la peste 2 m adâncime. Acesta constă dintr-o peliculă de cca. 0,05 – 0,10 m de pământ negru cu urme de arsură şi cenuşă este probabil nivelul de amenajare a zonei care în antichitate poate a fost împădurit, de unde şi arsura şi cenuşa descoperită peste această peliculă care la rândul ei acoperă stratul de pământ şi nisip viu aflat la 2,00-2,50 m adâncime.

Peste acest strat ce reprezintă o primă amenajare, constatăm existenţa lucrărilor de fortificare.

Şanţul de apărare de pe latura de nord a fost săpat la o adâncime mai mare decât am putut-o noi surprinde deoarece acesta este tăiat de zidul de nord Z4 al clădirii IV. Noi nu am putut cerceta decât o porţiune de cca. 1,50 m din şanţ, care atinge o adâncime de 0,60 m faţă de nivelul antic şi 2,20 m faţă de nivelul actual.

Datorită lucrărilor de construcţie ce au acoperit fortificaţia nu am putut extinde cercetarea pe toată suprafaţă şanţului. Acesta se compune dintr-un strat compact de pământ brun şi nisip şi acoperă un strat compact de pietre de râu amestecate cu nisip şi pământ surprins la adâncimea de 2,20 m. Acesta este de fapt şi primul nivel al şanţului care constă dintr-o peliculă de cca. 0,20 m de lut brun amestecat cu nisip aluvionar. Pământul scos din şanţ a fost aruncat spre interior şi foarte interesant, la baza valului pe stratul de amenajare a fot descoperită o oală din lut cu dimensiuni mari folosită pentru păstrarea apei. În şanţ a fost descoperită o greutate sub formă de trunchi de piramidă din lut ars, perforată în partea superioară şi folosită cu siguranţă la o maşină de război.

Fig. 17. Tibiscum-Iaz. Șanțul de apărare a fortificației militare surprins pe latura de nord în caseta C1/1992.

Stratul de pământ brun și nisip este acoperit de o peliculă de lut gălbui cu nisip. Berma a fost surprinsă în dreptul caroului 1 și avea o lățime de 0,70-0,80 m.

Valul de pământ a fost surprins între carourile 2 și 5, în dreptul caroului 4 acesta este tăiat de zidul Z9. Din stratigrafia vizibilă în casetele C1/1992 și C3/1993 pe profilul de vest, constatăm că acesta se compune dintr-un strat de lut gălbui bine tasat, fiind aplatizat. Coama valului are o înălțime de 0,90 m și în dreptul caroului 2 a fost surprinsă o peliculă de cca. 10 cm grosime și un metru lungime de arsură cu urme de gropi de par și cărămidă, fiind vorba de palisada construită din pari și bârne.

La baza valului în interior a fost surprinsă și o porțiune din *via sagularis*, în dreptul caroului 5, ce constă dintr-un strat compact de pietriș și bolovani.

A doua fază de lemn a fost descoperită peste stratul de lut gălbui care acoperă prima fază a șanțului și se prezintă sub forma unui strat de pietre și pământ alături de fragmente de țigle și cărămizi sparte cu grosimea de cca. 0,20 m, care respectă aceeași formă triunghiulară a șanțului din prima fază.

Dimensiunile acestui șanț sunt aproape identice cu cele din primul nivel. Berma este vizibilă având o lățime de 0,70-0,80 m.

Valul este format dintr-un lut gălbui foarte bine tasat, având înălțimea de 1,50 m față de primul strat de amenajare. Pe coama valului, în dreptul caroului 2 a fost descoperită un denar roman din argint emis în timpul împăratului Hadrian (117-138 d. Chr.).

La baza valului, în interior am reuşit să identificăm o porţiune din *via sagularis* pe o lungime de 1,50 m, sub forma unei pelicule de pietriş şi bolovani ce are grosimea de 0,10 m. În secţiunea S1/1990 de pe acest nivel provine un pumnal din fier (Pl. XXVII/1), *pugio* specific soldaţilor din trupele de infanterie ce era agăţat pe şoldul stâng[90], iar din caseta C5/1993[91], tot de pe acest nivel, provine o închizătoare de catarama (pl. XXXI/36).

În campania arheologică din anul 1999[92] a fost cercetat colţul de nord al clădirii IV (pl. IX/ c, d) printr-o casetă C8/1999 cu dimensiunile de 10 X 4 m, a fost surprins colţul zidului de incintă al clădirii IV şi zidul intermediar Z13, în care s-a putut constata cum acest zid a fost construit peste valul de pământ de pe latura de nord a fortificaţiei (fig. 18).

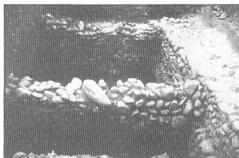

Fig. 18. Tibiscum-Iaz. Colţul de nord-vest al clădirii nr. 4, cu zidul intermediar Z13, surprins în caseta C8/1999.

Elementele de fortificare de pe latura de sud au apărut în anul 1993[93], când a fost trasată secţiunea S1/1993 (pl. VIII/a), în

---

[90] A. Ardeţ, Le municipe romaine de Tibiscum, în *La Politique edilitaire dans les provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 84, Pl. III/1.
[91] Idem, Tibiscum. Sector oraş roman. Cercetări arheologice 1993, în *Cronica cercetărilor arheologice*. Campania 1993, Satu-Mare 1994, p. 66, punct 140.
[92] A. Ardeţ, L. C. Ardeţ, Cercetările arheologice de la Tibiscum-Iaz, în *Cronica cercetărilor arheologice din România*. Campania 1999, Bucureşti 2000, p 46, punct 70.
[93] A. Ardeţ, Tibiscum. Sector oraş roman. Cercetările arheologice din 1993, în *Cronica cercetărilor arheologice*. Campania 1993, Satu-Mare 1994, p. 66, punct 141.

continuarea secțiunii S1/1991 (pl. V/b) la 12 m, sud de drumul roman surprins în aceasta. Secțiunea S1/1993, a avut dimensiunile de 14 X 1,5 m fiind surprins șanțul de apărare (fossa), berma și o parte din valul de pământ (agger)[94].

Așa cum se prezintă stratigrafia secțiunii S1/1993 între carourile 1-4, pe o lungime de 6 m a fost surprins șanțul de apărare, ce atinge o adâncime maximă de 2,50 m față de nivelul actual și 1,50 m de nivelul valului.

Prima fază a acestui șanț constă dintr-o peliculă de nisip aluvionar amestecată cu piatră și pământ.

Berma are a lățime de 1 m fiind realizată din pământ bine tasat.

Valul din această fază a fost surprins numai în caroul 4 și constă dintr-un strat compact de lut gălbui amestecat cu pământ.

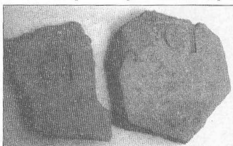

Fig. 19. Tibiscum-Iaz. Cărămizi romane ce au imprimate ștampila C I, descoperite în secțiunea S1/1993.

Sunt vizibile în șanț straturi alternative de pământ și nisip ce acoperă primul nivel, acestea fac parte din faza a II-a de lemn.

Berma are o lățime de aproximativ un metru, iar valul este vizibil în carourile 4-6, având o lățime de aproximativ 4 m. În caroul 4, pe coama valului au fost descoperite urme de palisadă, materializate prin existența gropilor de par.

Datorită unor probleme independente de voința noastră nu am putut continua săpătura în adâncime în această zonă, rezumându-ne

---

[94] Idem, Limitele orașului roman Tibiscum, în *Studii de Istorie a Transilvaniei*, Cluj-Napoca 1994, p. 61-65, Pl. III.

numai la aceste elemente componente ale sistemului defensiv de pe latura de sud.

Cu ocazia acestor cercetări pe valul de pământ au fost descoperite două cărămizi din lut ce au imprimată ştampila CI... (Fig. 19), ştampilă foarte asemănătoare cu cea descoperită în castrul de la Tibiscum-Jupa şi atribuită Cohors I Sagittariorum[95].

Pe lângă aceste cărămizi ştampilate a mai fost descoperită şi o fibulă din bronz (pl. XXIX/23) cu resort şi puţin profilată, ce poate fi datată la începutul sec. al II-lea d. Chr.[96].

Elementele de fortificare de pe latura de vest au apărut cu ocazia cercetărilor arheologice sistematice ce s-au desfăşurat în anul 2001 la Tibiscum-Iaz şi s-au concretizat printr-o secţiune S1/2001 (pl. XV) cu dimensiunile de 20 X 1,5 m orientată est-vest, cu o deviaţie de 0,5 grade sud-vest[97], într-un teren necultivat din cauza vegetaţiei şi a stufărişului existent.

Fig. 20. Tibiscum-Iaz. Detaliu asupra sistemului defensiv al fortificaţiei de pe latura de vest în secţiunea S1/2001.

[95] M. Moga, Ştiri noi despre garnizoana militară de la Tibiscum, în *Tibiscus* III, Timişoara 1974, p. 130-131, Pl. XIX, fig. 2., *I.D.R.* III/1, nr. 252.

[96] I. Mitrofan, S. Cociş, Fibule romane de la Micăsasa, în *ActaMN* 32/I, Cluj-Napoca 1995, p. 431-449.

[97] A. Ardeţ, L. C. Ardeţ, Cercetările arheologice de la Tibiscum-Iaz, în *Cronica cercetărilor arheologice din România*. Campania 2001, Bucureşti 2002, p. 78-80.

După cum se prezintă profilul secțiunii S1/2001 (fig. 20, pl. XV), am reușit să identificăm o primă fază de lemn reprezentată printr-un șanț de apărare (*fossa*) cu o lungime de 4,80 m și o adâncime de 1,30 m, săpat în nisipul aluvionar amestecat cu pământ și chiar în icul șanțului a fost descoperită o pușculiță întreagă din lut, o cheie din fier și o plăcuță din plumb (pl. XXXII/50), alături de numeroase fragmente ceramice.

Valul de pământ (*aggerul*) are o lungime de 3,50 m și o înălțime de 0,60 m față de primul nivel din interior. Pe coama valului au fost descoperite urme de gropi de par și două rânduri de cărămizi folosite cu siguranță ca palisadă în momentul când această zonă a constituit o fortificație.

La baza valului a fost descoperit un strat de pietriș și nisip bine tasat, ce reprezintă de fapt *via sagularis* cu o lățime de 2,50 m și o grosime de 0,20-0,30 m care acoperă stratul de mâl galben - verzui amestecat cu nisip aluvionar. Pe acest drum a fost descoperit un fragment de țiglă ce are imprimată literele C I... (pl. XLVII/116) asemănătoare cu descoperirile din anul 1993 (fig. 19). Acest drum a fost tăiat în antichitate de fundația construcției din piatră.

În interiorul valului a fost surprinsă o peliculă de pământ brun, cu urme de cenușă și arsură. Foarte puțin material arheologic a rezultat în urma răzuirii acestor suprafețe, pe care nu am reușit să surprindem fundațiile unor barăci.

Existența celei de-a doua faze de lemn a fost foarte dificil de surprins în șanț sau în val, în schimb între metrii 16-20 peste mâlul galben care acoperă primul nivel am reușit să identificăm o peliculă de cca. 0,10 m de cenușă, cu urme de bârne arse ce posibil să fi reprezentat podeaua barăcii, peste care se află un strat consistent de 0,25-0,25 m de cărămizi arse și sparte, urme de chirpici arse ce a fost folosit cu siguranță la unele locuințe.

Din cele prezentate până în acest moment despre sistemul defensiv, suntem în fața unei fortificații cu dimensiunile de 90 X 60 m la care am reușit să identificăm patru laturi, respectiv de nord, sud, est și vest și drumul de acces (*via principalis*).

Puținele indicii cronologice ne duc însă la concluzia că această fortificație s-a dezvoltat în două etape și anume: 106-117 și 117-160/170 d. Chr. Pentru a urmări evoluția cercetărilor din interiorul

fortificației, în rândurile ce urmează vom prezenta rezultatele cercetărilor din primele nivele de la clădirea IV.

Din cauza suprapunerii zidului de incintă al clădirii IV peste șanțul de apărare, precum și a numeroaselor ziduri intermediare din interiorul locuinței, elementele de fortificație de pe latura de est nu au putut fi surprinse stratigrafic.

Șanțul de apărare (*fossa*) pe latura de est a fost surprins în caseta C1/1992 pe o porțiune de numai 2 m dar și în caseta C6/1995[98] pe o porțiune de 1 m.

Berma are aceiași dimensiune ce merge de la 0,70 m, la 1 m.

Valul de pământ care este vizibil de asemenea pe profilul sudic al casetei C3/1992 și caseta C6/1995 are lățimea de aproximativ 6 m.

Deosebit de interesante au fost însă cercetările efectuate în campania arheologică din anul 1998 când, în dreptul colțului de sud al clădirii IV a fost surprins șanțul de apărare a fortificației pe latura de est (pl. XIV). Acesta are o lungime de șase metri fiind acoperit de straturi succesive de nisip și pietriș. Zidul clădirii IV a fost construit exact în locul în care a existat berma, lucrările de construcție afectând valul.

Pe toată suprafața cercetată stratigrafia este asemănătoare și indică clar cele două faze de lemn ale sistemului defensiv.

b. Organizarea internă a fortificației de la Tibiscum-Iaz

Pentru o apărare cât mai eficentă, castrele militare au o organizare interioară asemănătoare. În funcție de punctele cardinale sunt amplasate cele patru porți, respectiv *porta principalis sinistra* în nord, *porta praetoria* la est, *porta principalis dextra* la sus și *porta decumana* la vest. Legătura intre aceste porți este făcută prin intermediul a două drumuri, *via principalis* (nord-sud) și *via praetoria* (est vest) care se întretaie în centrul unde sunt construite *principia*. Întreaga fortificație este înconjurată în interior de un drum de rond *via sagularis* care permite mai ușor mișcarea trupei.

Până în prezent am reușit să cercetăm doar 500 mp din totalul de 5400 mp cât are interiorul acestei fortificații, mai bine spus doar

---

[98] A. Ardeț, L. C. Ardeț, Tibiscum. Sector oraș roman, în *Cronica cercetărilor arheologice*. Campania 1995, Brăila 1996, p. 68-69, punct 77.

18% din suprafață. Au fost identificate porțiuni din *via sagularis*, *via principalis* și fundațiile a două barăci aflate în retentura fortificației.

În rândurile ce urmează vom prezenta rezultatele cercetărilor arheologice efectuate la aceste obiective care definesc în bună măsură castru .

Drumul de rond sau *via sagularis* a fost surprins în secțiunea S1/1990 (pl. V), casetele C1/1992, C3/1992(pl. VI/a-b, VII) C7/1996 (pl. IX/a-b), C6/1995 (pl. VIII/b-d), și în secțiunile S1/1993(pl. XI/b) și S1/2001 (pl. XV).

Acesta se prezintă sub forma unei pelicule de cca. 0,10 -0,25 m de pietriș bine tasat, ce se extinde pe o lățime de 2,50 m, între baza valului de pământ și barăcile militarilor.

O compartimentare interioară a fortificației militare o constituie și drumul care împarte retentura în două zone distincte, drum cunoscut sub numele de *via quintana*. Acesta a fost surprins în secțiunea S1/1990 (pl. V/a) în carourile 8, 9 și 10, la adâncimea de 1,80-2.00 m și se prezintă ca un strat de cca. 0.15 m de pietriș și nisip bine tasat cu o lățime de aproximativ 2,50-3 m.

Cel mai important drum dintr-un castru, care face legătura dintre *porta principalis sinistra*, clădirea *principiei* și *porta principalis dextra* îl constituie *via principalis*.

Prelungirea în anul 1991 a secțiunii S1/1990 cu 9 m spre sud face ca principala arteră rutieră ce leagă Tibiscumul de Sarmisegetuza și respectiv Dierna să fie intersectată.

Rezultatele cercetării arheologice au fost surprinzătoare pentru momentul respectiv, dar foarte folositoare astăzi când fără nici o reținere putem spune că în primele faze ale drumului roman ce traversează așezarea de la Tibiscum-Iaz, avem de-a face cu unul din drumurile interioare ale fortificației militare, mai bine zis o *via principalis*.

După înlăturarea gliei moderne în secțiunea S1/1991 am identificat un drum la nici 0,10 m adâncime cu o lățime de 7m. Acesta se compune din pietriș nisip foarte bine tasat. Grosimea acestuia în profil are 1,10 m și are în componență patru straturi succesive de nisip, pietriș, peste care se află un strat de bolovani de râu, acoperit de pietrișul și pământul aflat sub glie.

O cercetare asemănătoare întreprinsă la acelaşi drum, dar la aproximativ 50 m est a fost făcută de către Petru Rogozea în anul 1986, care ne-a pus la dispoziţie documentaţia şi care va fi analizată de noi la locul cuvenit.

Surpriza cea mare a apărut la adâncimea de 1,40 m când a fost descoperit un nivel anterior drumului prezentat mai sus. Acest drum are o lăţime de 4 m[99] şi se compune din strat de bolovani de râu şi pietriş foarte bine tasat (pl. V/b). De o parte şi de alta se găsesc rigolele pentru scurgerea apei.

După cum se prezintă planul fortificaţiei de la Tibiscum-Iaz (pl. III), cercetările efectuate în primele nivele au fost făcute în *raetentura* castrului, loc unde se găseau barăcile soldaţilor. Suprapunerea clădirii IV din piatră peste fortificaţia militară a îngrădit foarte mult spaţiul de cercetare, limitat doar la intervalul din interiorul încăperilor. Chiar şi cu aceste inconveniente am reuşit să identificăm două nivele de construcţie, în care au fost surprinse fundaţiile barăcilor de lemn.

Cercetarea efectuată în caseta C5/1993 (pl. VIII/a) la adâncimea de 1,80 m, între zidurile Z8 şi Z 9 a dus la descoperirea primelor fundaţii. Acestea au o lăţime de 0,30-0,40 m şi se compun din pământ brun roşcat, care acoperă şanţul acestor fundaţii cu o adâncime ce nu depăşeşte 0,30 m. Aşa cum se prezintă în plan, fundaţiile au o formă dreptunghiulară, la colţuri descoperindu-se şi urmele gropilor de par.

Fundaţiile unei alte barăci de lemn au fost cercetate în caseta C8/1999 (pl. IX/c-d), casetă care surprinde situaţia stratigrafică aflată în imediata apropiere a valului de nord. Şi în cazul acestor fundaţii avem de-a face cu un şanţ lat de 0,30 m, şi adânc de cca. 0,25 m, acoperit de pământ brun roşcat. În plan aceste fundaţii au fost descoperite între Z4 şi martorul de pământ de la caseta C9/2000. În interiorul barăcilor am reuşit să surprindem un nivel de călcare de cca. 0,10 m din lut galben amestecat cu nisip care acoperă stratul de pietriş şi nisip aflat la bază.

Atât fundaţiile cât şi nivelul de călcare din interiorul barăcilor sunt acoperite de un strat compact de arsură şi cenuşă datorată unui

---

[99] A. Ardeţ, le municipe romain de Tibiscum, in *La Politique edilitaire dans le provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 84, Pl. III.

puternic incendiu, care este acoperit la rândul său de un strat de nisip amestecat cu pământ, o nivelare a întregii suprafeţe (fig. 21).

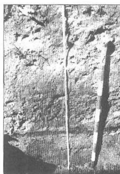

Fig. 21. Tibiscum-Iaz. Detaliu asupra stratigrafiei surprinse în secţiunea S1/1991.

Aceeaşi situaţie stratigrafică a fost surprinsă şi în caseta C9/2000, unde pot fi foarte bine observate primele nivele din faza I-a de lemn (fig. 22).

Materialul arheologic provenit de pe acest nivel se rezumă doar la câteva obiecte folosite de către militari printre care un pumnal din fier (pl. XXVII/1), un vârf de lance (pl. XXVII/3) sau o închizătoare de cataramă (pl. XXXI/36). O piesă deosebită o constituie moneda din bronz emisă în timpul împăratului Traian, care pe revers are reprezentat podul de la Drobeta inaugurat în anul 105 d. Chr.

Pentru moment încadrarea cronologică a acestei prime faze de lemn ridică o serie de probleme datorate în special cercetărilor încă insuficiente. Chiar şi în acest caz presupunem ca o primă etapă a fortificaţiei perioada cuprinsă între 106 d. Chr, dacă nu chiar în perioada dintre cele două războaie, şi anul 117/118 d. Chr. când sunt cunoscute distrugerile provocate de incursiunile sarmaţilor iazigi şi ale dacilor liberi.

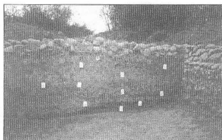

Fig. 22. Tibiscum-Iaz, Detaliu asupra stratigrafiei surprinse în caseta C9/2000.

O a doua etapă în evoluția fortificației militare de la Tibiscum-Iaz o constituie refacerea barăcilor din lemn peste stratul de nivelare care acoperă prima etapă de locuire. Această situație stratigrafică a fost descoperită în toate casetele și secțiunile cercetate.

Refacerea întregii fortificații presupune o reclădire a barăcilor și construcțiilor din interiorul acestui castru. Așa cum se prezintă situația stratigrafică în urma cercetărilor efectuate pe acest nivel, putem spune că acesta este cel mai consistent și reprezentativ strat arheologic.

În primul rând fundațiile barăcilor sunt mult mai groase și mai adânci decât în prima fază. Acestea au o grosime de 0,40 m și o adâncime de 0,20-0,30 m (pl. VIII/a), iar șanțul acestora este acoperit de fragmente groase din chirpici cu urma parilor proveniți de la pereții construcțiilor. Nivelul de călcare din interiorul barăcilor se prezintă sub forma unui strat compact de lut bine ars, în urma incendiului care a devastat întreaga fortificație. Acest strat a fost descoperit la adâncimea de 1,40-1,50 m, în special în locurile unde a fost cercetat interiorul barăcii, secțiunea S1/1990, casetele C3/1992, C5/1993 sau C9/2000. Podeaua din interiorul barăcii este acoperită de un strat de ca. 0,10 m de cenușă și bârne arse în care au fost surprinse „in situ" (fig. 23) foarte multe obiecte.

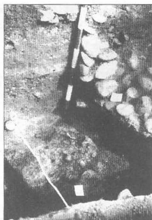

Fig. 23. Tibiscum-Iaz, Detaliu reprezentând faza a II-a de lemn, cu obiectele descoperite „in situ", în secțiunea S1/1991.

Toată arsura și cenușa atinge în unele locuri o grosime de 0,30 m și este acoperită de un strat de cca. 0,25-0,35 m de dărâmătură din chirpici provenită de la pereții construcțiilor. Acest strat reprezintă faza de nivelare a întregii suprafețe din interiorul fortificației.

Această distrugere violentă a fost provocată de puternica invazie marcomanică din timpul împăratului Marcus Aurelius, când și castrul de la Tibiscum-Jupa suferă distrugeri majore. Nu are de a face cu inscripția descoperită în curtea comandamentului castrului și datată în anul 165 d. Chr.[100] La această descoperire se adaugă și piesele scoase la suprafață cu ocazia cercetărilor arheologice desfășurate în punctul „Traianu". Pentru a avea o cât mai bună imagine asupra evoluției fortificației de la Tibiscum-Iaz, în rândurile ce urmează vom prezenta doar câteva piese ce constituie repere cronologice sigure.

Bronzurile romane reprezintă o categorie aparte de material

[100] Altfel M. Moga, I. I. Rusu, *op. cit.*, nr. 2., M. Moga, Știri noi despre garnizoana militară de la Tibiscum, în *Tibiscus* III, Timișoara 1974, p. 129-130, Pl. XIX., *I.D.R.* III/1, 130, fig. 99.

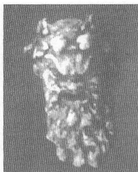

Fig. 24. Tibiscum-Iaz, Ataş de toartă ce reprezintă un silen.

arheologic care este foarte bine reprezentat în descoperirile noastre, remarcându-se toarta unui vas cu reprezentarea unui silen (fig. 24) pl. XXXV/59, XXXVI/61)[101] sau un fragment de la o caserolă (Pl. XXXVII/62)[102]. Deosebit de interesantă este şi o fibulă din bronz cunoscută sub denumirea de „Trompetenfibel" (pl. XXIX/21)[103].

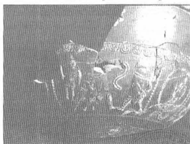

Fig. 25. Tibiscum-Iaz, Ceramică „Terra sigillata"

[101] L. C. Ardeţ, O protomă dionisiacă descoperită la Tibiscum, în *Analele Banatului* V, Serie nouă, Timişoara 1997, p. 79-81.

[102] Idem, Un fragment de caserolă romană din bronz descoperită la Tibiscum, în *Banatica* 2003 (sub tipar).

[103] A. Ardeţ, Le municipe romain de Tibiscum, în *La Politique edilitaire dans les provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 84, pl. III/2.

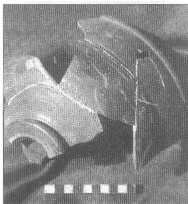

Fig. 26. Tibiscum-Iaz, Ceramică „terra sigillata".

Ceramica „terra sigillata" este reprezentată de două vase ce au imprimată ştampila COMITIALIS alături de IOVENTI (fig. 25)[104] şi respectiv CERIALIS (fig. 26), provenind din atelierele de la Rheinzabern.

Alături de aceste piese deosebit de importante pentru o încadrare cronologică cât mai strictă au fost descoperite şi foarte multe obiecte cu caracter militar. Din această categorie fac parte: pumnalul din fier (pl. XXVII/1), vârful de săgeată (pl. XXVII/2), vârful de lance (pl. XXVII/3), fibulele din bronz (pl. XXIX/22, 23), capetele de cureluşă (p. XXX/26, 27), un însemn militar sub formă de greutate ce imită o ghindă (pl. XXX/28), o bară ascuţită la capete şi strunjită la mijloc (pl. XXX/29), o bară din bronz sub forma unui cui folosită ca harnaşament (pl. XXX/31), închizătoare pentru cataramă (pl. XXXI/36), aplici şi ţinte folosite de către militari (pl. XXXI/39, 40, 41) şi numeroasele plăcuţe şi obiecte din bronz ce sunt datate în prima jumătate a secolului al II-lea d. Chr. (pl. XXXIII/51, 52, 53, 54, 55, 56).

[104] Idem, Un vas terra sigillata de tip Westerndorf descoperit la Tibiscum.-Ein in Tibiscum entdecktes Terra sigillata Gefäß Typ Westerndorf, în *Tibiscum* X, Caransebeş 2000, p. 305-313.

Au mai fost descoperite şi alte obiecte din bronz completate de cele două oglinzi fragmentare (p. XXXIV/57, 58) şi ataşul de vas oenochoe (pl. XXV/60) datate în această perioadă. Numărul impresionant de fragmente provenite de la vasele de sticlă, bila de praştie (p. XLIV/105) şi piatra folosită pentru ascuţit briciul (pl. XLIV/108) completează imaginea de ansamblu a evoluţiei fortificaţiei de la Tibiscum-Iaz.

În ce priveşte cărămizile ştampilate acestea au apărut încă din prima fază de lemn şi sunt reprezentate de cele trei fragmente de ţigle imprimate cu ştampila C I.. (fig. 19, pl. XLVII/116). Pentru prima jumătate a secolului al II-lea d. Chr. mai poate fi menţionată şi ştampila M(asy) citită probabil M(arcus) A.....Sy(rus)[105] şi nicidecum MARC(us) SYR(us)[106] proprietar de cărămidărie şi olărie „cunoscut până acum doar la Tibiscum"[107]. Asocierea numelui unui proprietar de cărămidărie numelui **MMACSVR**, proprietar de *Figlinae Baetice* este cu totul şi cu totul o ficţiune. Amfora descoperită în clădirea X face parte din tipul Dressel 20 şi a fost confecţionată în sudul Spaniei[108] pentru a transporta ulei de măsline. O ultimă ştampilă descoperită la Tibiscum-Iaz are inscripţia **A R F**[109] şi a fost datată la mijlocul secolului al II-lea d. Chr.

Majoritatea opaiţele romane descoperite sunt datate în prima jumătate a secolului al II-lea d. Chr. (pl. XLIX/122-127, pl. L/128-132).

O categorie aparte de piese databile în context larg o constituie monedele, subiect ce va fi tratat într-un volum separat. Numai în punctul „Traianu" au fost descoperite 105 monede emise intre secolul I î. Chr. şi până în sec. IV d. Chr.

Pentru a marca schimbările profunde ce s-au făcut la sfârşitul secolului al II-lea d. Chr., am considerat că ar fi bine ca textul lucrării noastre să fie însoţit de două monede descoperite la Tibiscum-Iaz, şi

---

[105] *I.D.R.* III/1., 262, fig. 178.
[106] D.Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 93.
[107] *Ibidem*, p. 71.
[108] A. Ardeţ, Römische Amphoren aus Spanien und Italien in Dakien, în *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 36, Abingdon 2000, p. 487, Abb. 2/3.
[109] Idem, Noi ştampile tegulare descoperite recent la Tibiscum, în *Tibiscum* 9, 1998 (sub tipar).

care sunt atribuite împăratului Septimius Severus[110] (fig. 27) și soției acestuia împărăteasa Iulia Domna[111] (fig. 28).

Fig. 27. Tibiscum-Iaz, Denar roman din argint cu reprezentarea împăratului Septimius Severus.

Fig. 28. Tibiscum-Iaz, Denar roman din argint cu reprezentarea împărătesei Iulia Domna.

Nu putem încheia prezentarea așezării romane de la Tibiscum-Iaz fără a face câteva precizări de ordin cronologic.

1. Așezarea a fost fondată probabil în anul 106 d. Chr., servind ca incintă fortificată unde și-a avut garnizoana o cohortă ce și-a lăsat însemnele doar pe câteva cărămizi sub forma **C I** ...(fig. 17, pl. XLVII/116).
2. Fortificația (faza a I-a) a fost realizată prin formă de castru militar de pământ având un sistem defensiv format din val (*agger*) și șanț de apărare (*fossa*) cu dimensiunile de 90 X 60 m.

[110] M. C. Nr. inv. 3514.
[111] M.C. Nr. Inv. 13960.

3. O primă refacere (faza a II-a) a acestei fortificaţii este făcută în timpul împăratului Hadrian (117-138 d. Chr.) când probabil, după toate informaţiile de care dispunem ar fi avut loc revolta dacilor liberi la care s-au alăturat sarmaţii iazigi, o revoltă de mari dimensiuni şi consemnată prin inscripţii descoperite la Tibiscum[112].
4. Existenţa fortificaţiei este stopată de o distrugere de mari proporţii cosemnată de noi prin descoperiri arheologice *in situ* şi datată în timpul împăratului Marcus Aurelius (160-180 d. Chr.), întreaga incintă a fortificaţiei este nivelată, şanţurile de apărare sunt acoperite (secţiunea S1/1993 pl. XII şi secţiunea S1/2001 (pl. XV) sau servesc ca fundaţii pentru clădiri din piatră (caseta C1/1992, fig. 15).
5. După evenimentele petrecute în timpul lui Marcus Aurelius la Tibiscum-Iaz nu mai avem de-a face cu o organizare militară, ci întreg terenul pe care a existat fortificaţia este destinat construcţiilor civile (publice sau private). În acest moment unitatea care a asigurat paza trecerii peste râul Timiş probabil a fost mutată în interiorul castrului mare de piatră de la Tibiscum-Jupa.

c. Aşezarea romană –vicusul militar - de la Tibiscum-Jupa

Existenţa unui vicus militar care stă la baza viitorului municipiu roman Tibiscum este indubitabilă. Acest fapt a fost pus în evidenţă de cercetările arheologice care s-au desfăşurat în aşezarea civilă aflată la nordul castrului militar.

Vicusul militar a fost fondat imediat după anul 106 d. Chr. când a fost populat de către familiile militarilor cantonaţi în castru şi de un număr apreciabil de colonişti. Aceştia au primit un teren, care a fost parcelat trasându-se trama stradală, de-a lungul căreia au fost ridicate primele construcţii din lemn.

Aceste construcţii au fost distruse în urma unui mare incendiu provocat se pare de invazia iazygă din anul 117/118. După acest eveniment, terenul a fost nivelat şi pus la dispoziţia

[112] *I.D.R.* III/1, 131, fig. 100.

coloniştilor pentru a-şi construi case din piatră. Este momentul când apar la Tibiscum în vicusul militar, primele construcţii din piatră de râu legat cu mortar. Sunt construcţii solide dispuse de-a lungul drumurilor ce au fost trasate încă în momentul în care a fost fondată aşezarea.

Dezvoltarea firească a vicusului militar este întreruptă în primii ani ai celei de-a doua jumătăţi a secolului al II-lea din cauza conflictelor cu marcomanii.

Construcţiile din piatră sunt în bună măsură distruse, unele dintre ele nu mai pot fi refolosite aşa încât pentru o perioadă destul de lungă de timp întreaga aşezare trece prin transformări profunde. Momentul postbelic al confruntărilor cu marcomanii reprezintă şi sfârşitul primului vicus militar de la Tibiscum. Situaţiile stratigrafice surprinse de noi atât la fortificaţia de la Tibiscum-Iaz cât şi în vicusul militar vin să confirme cele spuse mai sus.

În acest sens, campania arheologică din anul 2001 vine cu elemente deosebit de importante în elucidarea numeroaselor întrebări legate de evoluţia aşezării civile de la Tibiscum-Jupa. Datorită stării precare în care se găseau clădirile componente ale aşezării civile de la nord de castrul militar (pl. XVI, XVII), am iniţiat un program de conservare primară concretizat prin lucrări specifice la clădirile XIII (4), IV (?) şi V(5) (pl. XVII)[113], dezvelite şi conservate de către Marius Moga şi colaboratori în perioada 1964-1974.

Un alt obiectiv important l-a constituit drumul roman, care traversează aşezarea civilă, cunoscut mai mult din fotografiile făcute de către Marius Moga şi prezente în expoziţia Muzeului Rezervaţiei Arheologice de la Tibiscum. Drumul care străbate aşezarea civilă pe toată întinderea sa are o lăţime de 7 m, după măsurătorile terestre şi nu de 3,50 m cum indică anumite surse bibliografice[114], probabil după „citirea" fotografiei aeriene din anul 1965. Acest drum este pavat cu lespezi mari de gresie.

---

[113] A. Ardeţ, L. C. Ardeţ, Cercetările cu caracter de salvare şi conservare primară de la Tibiscum-Caransebeş (Jupa), jud. Caraş-Severin, în *Cronica cercetărilor arheologice din România*. Campania 2001, Bucureşti 2002, p. 110-11.
[114] D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 64.

Fig. 29. Tibiscum-Jupa. Vedere asupra drumului roman din aşezarea de la Tibiscum-Jupa în anul 2001.

Cu ajutorul elevilor de la cercul de arheologie „Constantin Daicoviciu" de la Liceul Teoretic „Traian Doda" din Caransebeş (fig. 11, 12) am reuşit să curăţăm o porţiune de 50 m ce porneşte din capătul nordic al aşezării şi continuă până în dreptul clădirii III (3). Drumul este bombat la centru şi are o substrucţie din nisip fin. Lespezile din gresie sunt grupate în trei zone ale porţiunilor curăţate de noi. Acestea au dimensiunile de 1,00 X 0,50 m şi o grosime de 0, 25 X 0, 35 m. Cel mai bine sunt păstrate în colţul clădirii III, unde constatăm dispunerea acestora pe o suprafaţă de 2,50 X 7,00 m.

Având în vedere aceste elemente, am considerat necesar ca într-un viitor apropiat să începem lucrările de restaurare a drumului roman din aşezarea civilă prin completarea cu lespezi de gresie provenite din depozitul de la Armeniş ce se află la 25 km sud de Tibiscum. Acest obiectiv nu putea avea finalitate fără o cercetare arheologică sistematică demarată în anul 2002, când a fost secţionat drumul antic şi o parte din clădirile limitrofe.

În primul rând, pentru a corelaţiona evoluţia drumului antic cu cel al ansamblului arhitectonic am considerat oportună continuarea cercetărilor iniţiate de către Marius Moga în deceniul şapte, la clădirea XIII.

Pentru a înţelege cât mai bine evoluţia descoperirilor arheologice, am numit construcţia aflată la baza clădirii XIII, cu numele de Edificiul A.

Principalul obiectiv al cercetărilor de la Tibiscum-Jupa în campania arheologică din anul 2002 l-a constituit cercetarea drumului

roman în dreptul clădiri II şi extinderea săpăturilor în interiorul clădirii XIII (4) precum şi conservarea primară a clădirilor III (3) şi VI (6) aflate în zona aşezării civile.

În urma acestor săpături arheologice am reuşit să descoperim sub clădirea XIII (4) un edificiu mai vechi (numit de noi edificiul „A") ce s-a extins şi sub drumul roman care aşa cum se prezintă astăzi, are o lăţime de cca. 7 m la suprafaţă.

Fundaţiile edificiului A, au fost săpate peste construcţii din lemn care fac parte din prima fază de construcţie pe care le vom analiza în rândurile ce urmează.

Pentru a surprinde cât mai multe elemente stratigrafice, în campania arheologică din anul 2002 obiectivele prioritare ale cercetărilor de la Tibiscum-Jupa le-au reprezentat: secţiunea S1/2002 de 17 X 2 m (pl. XVIII, XIX/a-b) orientată est-vest, care secţionează drumul antic (pl. XVIII) perpendicular pe colţul Clădirii II (2) şi respectiv camera „a" din incinta clădirii XIII (4).

Camera „a" (pl. XIX) are dimensiunile de 3,50 X 2,00 m şi este înconjurată de zidurile Z1, Z2, Z3 şi Z4 ale Clădirii XIII, ziduri din piatră de râu legat cu mortar.

La adâncimea de 2,40 m (fig. 30-31, pl. XVIII) în dreptul caroului 5, au fost descoperite fundaţiile unei locuinţe romane din lemn. Acestea au o grosime de 0,30 m, fiind săpate în nisipul şi pietrişul existente în această zonă.

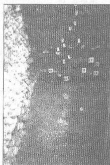

Fig. 30. Tibiscum-Jupa, Detaliu asupra stratigrafiei surprinse în camera „a" din Clădirea XIII în secţiunea S1/2002.

În aceste fundații au fost descoperite urme de la o distrugere violentă, respectiv lemn ars și cenușă. Aceste fundații au fost acoperite de mortar și tencuială pictată provenită de la pereții locuinței. Tencuiala pictată este executată prin linii roșii trasate longitudinal peste fondul alb al pereților.

Pe aceste fundații a fost descoperită o monedă din bronz emisă în timpul împăratului Hadrian (117-138 d. Chr.). Așa cum se poate vedea și din profilul sudic al secțiunii (pl. XVIII), locuința a fost acoperită cu mortar și pământ.

Pe profilul sudic al drumului roman (Pl. XVIII, fig. 33) în dreptul caroul 1 la adâncimea de 1,50 m au fost descoperite fragmente destul de mari de chirpici cu urma parilor (context 17) ce provin cu siguranță de la clădirea de lemn care a existat înainte de clădirea II. Fundațiile din piatră ale acesteia au fost săpate peste clădirea din lemn.

În momentul cercetărilor arheologice de la clădirea II au fost descoperite urmele construcțiilor din lemn peste care au fost săpate fundațiile clădirii din prima faza de piatră [115].

Aceeași situație stratigrafică am surprins-o și în camera „a" de la clădirea XIII, unde fundațiile primei clădiri din piatră ale edificiul A sunt săpate peste construcția din lemn.

Așa cum se prezintă stratigrafia secțiunii S1/2002, faza I-a de piatră a edificiului A se compune dintr-un portic realizat prin dispunerea a două ziduri Z1 și respectiv Z2, paralele la 1 m distanță unul de celălalt, sub forma unei „cripte" aflate la 1,40 m de nivelul de călcare în interiorul edificiului și 2,75 m de nivelul actual al drumului. Intervalul acestei „cripte" este pavat prin două rânduri de cărămizi (fig. 32-33)

În caroul 3 la adâncimea de 1,50 m, pe stratul de nisip și pietriș (contextul 14) au fost descoperite lespezi din piatră de carieră cu dimensiuni mari. Presupunem că în antichitate acestea acopereau cele două ziduri.

De pe acest nivel provine o foarte frumoasă bază de coloană strunjită în calcar (pl. XX). Resturi din coloană, împreună cu foarte mult moloz provenit de la dărâmarea edificiului au fost descoperite

---

[115] D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 69-70, fig. 28.

în aşa numita „criptă". În antichitate mai mult ca sigur că baza de coloană a fost pusă peste lespezile care acopereau „cripta".

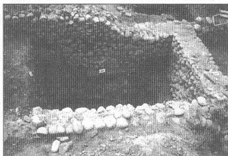

Fig. 31. Tibiscum-Jupa. Detaliu asupra stratigrafiei surprinse în camera „a" din clădirea XIII în secţiunea S1/2002.

Baza zidului de piatră Z1 al clădirii XIII(4) este realizată din lespezi de calcar, care, aşa cum se poate vedea şi din profilul secţiunii S1/2002 (fig. 33, pl. XVIII), au fost puse peste pavajul din piatră de carieră, care reprezintă de fapt porticul edificiului.

Lespezile din calcar au rol de prag la intrarea în edificiu, numai că zidul Z1 al clădirii XIII (4) a fost ridicat peste fundaţia zidului Z3 al edificiului A (pl. XVII, fig. 21/b). La adâncimea de 1,50 m se poate observa cu uşurinţă cum zidul Z1 al clădirii XIII a fost înălţat şi ridicat numai din piatră de râu, peste zidul Z3 al edificiului A, construit din rânduri alternative de piatră şi cărămizi,

În interiorul camerei „a", la adâncimea de cca. 1,25 m a fost surprinsă podeaua edificiului A, realizată din fragmente de calcar ce au o grosime de 0,10 m, care sunt dispuse peste un strat de mortar compact care acoperă întreaga suprafaţă a încăperii.

Aflate astăzi sub drumul antic, o parte din fundaţiile componente ale edificiului A, respectiv zidurile Z1 şi Z2 ce compun „cripta" şi o parte din porticul ce a fost acoperit cu lespezi din piatră de carieră în lungime totală de 4,25 m, au fost abandonate.

Nu am reuşit să descoperim cu ocazia cercetărilor noastre prea multe obiecte care să poată fi folosite la o datare strictă a evoluţiei clădirii. Presupunem însă că abandonarea unei porţiuni din edificiul

A se datorează în principal distrugerilor violente provocate de războaiele marcomanice.

Renunțarea la o parte din edificiul A, căruia i s-a dat o altă destinație, presupune și demolarea pereților exteriori, respectiv zidurile Z3/A și Z4/A (pl. XVIII), zidite din cărămidă. În urma demolării acestor ziduri am descoperit în secțiunea S1/2002 peste porticul de la intrare, un strat consistent, de mortar în care se aflau fragmente mari de tencuială pictată. Tencuiala pictată este realizată din linii albe verticale trasate pe un fond maro.

Momentul surprins de noi reprezintă o confirmare a cercetărilor anterioare, care au scos în evidență existența la Tibiscum a unei așezări romane de tip vicus militar.

Acest vicus militar are două etape evolutive marcate printr-o fază de lemn din timpul împăratului Traian și respectiv o fază de piatră din timpul împăratului Hadrian (117-138 d. Chr.). Evoluția în timp a acestei așezări este întreruptă pentru puțină vreme de războaiele marcomanice din timpul împăratului Marcus Aurelius (170-180 d. Chr.).

Așezarea va prospera din nou, mai ales după ce vor avea loc prefaceri importante în castru militar și fortificația de la Tibiscum-Iaz.

Evoluția foarte rapidă a vicusului militar de la Tibiscum din prima jumătate a secolului al II-lea se datorează în bună măsură și amplasării construcțiilor de-a lungul unor drumuri ce constituie o adevărată rețea stradală. Din primele faze de lemn și piatră provine și drumul ce străbate așezarea de la nord la sud.

Existența unei rețele stradale în fazele de început ale vicusului militar au fost puse în valoare cu ocazia reluării cercetărilor la clădirile II și III[116].

Drumul antic aflat la suprafața solului, ce traversează așezarea romană de la nord de castru a fost curățat și pus în valoare de către Marius Moga încă din anii '70.

Starea precară a lespezilor din calcar dar și vegetația abundentă crescută pe acest drum a făcut ca în anul 2001 să reluăm cercetarea acestuia, la început printr-o curățare de vegetație, urmată în anul 2002 de o săpătură arheologică sistematică.

---

116 D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 67-70.

Rezultatele cercetării arheologice efectuate în anul 2002 la drumul antic ce străbate așezarea romană de la Tibiscum-Jupa sunt spectaculoase și deosebit de importante.

Fig. 32. Tibiscum-Jupa. Detaliu stratigrafic surprins în secțiunea S1/2002 efectuată în drumul roman (peretele de nord)

În primul rând am putut pune în valoare existența unei clădiri din piatră (edificiul A), dispusă de-a lungul unei străzi orientate nord-sud, mult mai înguste decât drumul pavat cu lespezi de gresie aflat în fazele superioare.

La adâncimea de 1,75 m între fundațiile clădirii II (2) și fundațiile din prima fază de piatră ale edificiului A (pl. XVIII, XIX), în dreptul caroului 1, a fost surprins un drum roman, ce are o lățime de 2,25m. Probabil acesta era mai lat dar datorită faptului că fundațiile din piatră ale clădirii II au fost extinse, acestea l-au străpuns.

Fig. 33. Tibiscum-Jupa. Detaliu stratigrafic surprins în secțiunea S1/2002 efectuată în drumul roman (peretele de sud)

Acest drum se compune dintr-un pat de pietriș ce are o grosime de cca. 0,30 m peste care constatăm o peliculă de cca. 0,5 m

de nisip cu pietriş bine tasat ce reprezintă prima fază a drumului care străbate vicusul militar de la Tibiscum-Jupa. La centru drumul este bombat, iar la extremităţi nu are rigole.

Este posibil ca acest drum să fi fost folosit încă din timpul fazei de lemn, dar sigur este că acesta a fost folosit cît timp a existat edificiul A, mai bine spus până la războaiele marcomanice. După aceste războaie atât drumul cât şi o parte din edificiul A sunt dezafectate.

IV. A DOUA PERIOADĂ: Dezvoltarea pre-urbană și militară, mijlocul secolului al II-lea - sfârșitul secolului al II-lea d. Chr.

Impactul pe care l-au avut războaiele marcomanice din timpul domniei împăratului Marcus Aurelius (170-180 d. Chr.) au lăsat urme adânci resimțite și în timpul domniei lui Commodus (180-192 d. Chr.) și Pertinax (193 d. Chr.).

Conflictele cu marcomanii au fost resimțite în toată provincia Dacia, dar cel mai mare impact l-au avut distrugerile provocate în capitala provinciei, Colonia Augusta Dacica Ulpia Traiana Sarmizegetusa[117].

La Tibiscum castrul construit în punctul „Traianu" este distrus, la fel și castrul de piatră de la Tibiscum-Jupa[118]. Clădirile componente ale vicusului militar sunt incendiate și distruse. Căderea castrelor militare de la Tibiscum a facilitat pătrunderea marcomanilor și a aliaților lor sarmații pe Valea Bistrei spre Ulpia Traiana Sarmizegetusa[119], și pe Valea Timișului spre Gaganae[120], unde de asemenea am putut constata o incendiere a castrului militar.

Chiar dacă Marcus Aurelius în anul 177 d. Chr. slăbește forța militară a barbarilor, urmașul acestuia Commodus încheie pace.

Aceste evenimente sunt puternic resimțite la Tibiscum, castrul militar din punctul „Traianu" este distrus, unitatea staționată este mutată probabil în noul castru reconstruit și mărit de la Tibiscum-Jupa[121]. Aici asistăm la o reconstrucție a castrului realizată prin prelungirea zidului de incintă pe latura de nord cu 75 m și pe cea de est cu 230 m, toate aceste modificări fiind menite a organiza cât mai bine sistemul de apărare. Nu știm cu exactitate ce se întâmplă în

---

[117] H. Daicoviciu, I. Piso, Sarmizegetusa et les guerres marcomannes, în *RRH* XVI, 1977, 155-158.
[118] M. Moga, D. Benea, Tibiscum și războaiele marcomanice, în *Tibiscus* V, Timișoara 1979, p. 133-140.
[119] H. Daicoviciu, I. Piso, *op. cit.*, p. 155.
[120] I. Piso, A. Ardeț, L. C. Ardeț, F. Marcu, Teregova, jud. Caraș-Severin, în *Cronica cercetărilor arheologice din România*. Campania 2001, București 2002, p. 316, punct 224.
[121] D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 38-60, Fig. 3-23.

castrele aflate pe drumul ce făcea legătura între Lederata și Tibiscum, dar rolul castrului de la Tibiscum-Jupa este mărit atât prin suprafața afectată castrului cât și prin numărul de soldați cantonați.

La lucrările de construcție ale noii fortificații participă militarii din Cohorta I Sagittariorm[122] staționată aici, și soldații din castrul de la Tibiscum-Iaz, care pot fi maurii aduși sub Antoninus Pius în 157 – 158.

Terenul rămas liber în urma desființării castrului din punctul „Traianu" este parcelat și dat probabil locuitorilor care au avut de suferit de pe urma invaziilor marcomane.

Tot acum întreaga suprafață pe care s-a fondat vicusul militar de la Tibiscum este în întregime nivelată, terenul este parcelat și înconjurat de un zid din piatră care să ofere mai multă siguranță locuitorilor. Așa cum se poate vedea din cele de mai sus suntem în fața unor modificări profunde de natură tactică și organizatorică, modificări ce vor culmina la sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea cu schimbarea statutului așezărilor romane de la Tibiscum.

a. Așezarea romană de la Tibiscum-Iaz

Așa cum se prezintă situația obiectivelor arheologice cercetate până în prezent la Tibiscum-Iaz, au fost descoperite integral patru clădiri din piatră și au fost semnalate în urma sondajelor arheologice alte trei asemenea clădiri.

Prima clădire a fost cercetată integral (numită de noi clădirea I,) în anul 1982 de către Petru Rogozea[123] și are dimensiunile de 15,80 X 16,40 m. Destinația ei după spusele autorilor pare a fi o „fermă țărănească"[124], în interior descoperindu-se 8 încăperi.

Din punct de vedere cronologic aceasta a fost datată în a doua jumătate a secolului al III-lea[125].

---

[122] *Ibidem*, p. 54-56.
[123] P. Bona, P. Rogozea, Tibiscum - cercetări arheologice III, în *Banatica* 8, Reșița 1985, p. 155-167.
[124] *Ibidem*, p. 156, pl. V-IX.
[125] *Ibidem*, p. 157.

A doua clădire în ordinea descoperirilor (clădirea II), a fost cercetată integral tot de către Petru Rogozea în campania arheologică din anul 1983[126] și după cum se prezintă forma fundațiilor, a fost întrebuințată ca Templu[127]. De la acest templu provine inscripția circulară închinată lui Apollo[128].

Ca urmare a studierii materialului arheologic descoperit, reprezentat prin monede emise în timpul împăraților Traian și Hadrian, dar și a unei țigle care avea imprimată ștampila C I S atribuită cohortei I Sagittariorum, se consideră pe bună dreptate că acest templu a existat, încă de la începutul sec. al II-lea d. Chr.[129] și a cunoscut două etape de refacere.

A treia clădire cercetată integral (numită de noi clădirea III), a constituit obiectivul cercetărilor arheologice din campaniile desfășurate în anii 1988-1989[130] în punctul „Traianu", cercetări efectuate de către Doina Benea. Această clădire are dimensiunile de 10 X 24 m și este construită din piatră de râu legat cu mortar. A fost datată la mijlocul secolului al III-lea - sfârșitul secolului al III-lea[131].

În rândurile ce urmează vom insista pe larg asupra celei de-a patra clădiri cercetate integral de către noi în punctul „Traianu."

Clădirea IV din piatră de la Tibiscum-Iaz are dimensiunile de 14 X 31,2 m și este orientată nord-sud cu o deviație de 0,5 grade perpendicular pe drumul roman. Se compune din 10 încăperi, o curte interioară și un portic. Fundațiile sunt realizate din piatră de râu legate cu mortar în tehnica *opus incertum*. Cercetările arheologice sistematice la această clădire s-au desfășurat pe parcursul campaniilor arheologice 1990-2000[132] (pl. IV, XXI) și s-au materializat

---

[126] Idem, Necropola dacică de la Iaz, in *ActaMN* XXII-XXIII, Cluj-Napoca 1985-1986, p. 339-451.
[127] A. Rusu-Pescaru, D. Alicu, *op. cit.*, p. 42-49, pl. X-XI.
[128] I. Piso, P. Rogozea, *op. cit.*, p. 211-218.
[129] A. Rusu-Pescaru, D. Alicu, *op. cit.*, p. 46-47.
[130] D. Benea, Orașul antic Tibiscum. Considerații istorice și arheologice, în *Apulum* XXXII, Alba-Iulia 1995, p. 149-172.
[131] *Ibidem*, p. 168.
[132] A. Ardeț, Le municipe romain de Tibiscum, în *La Politique edilitaire dans les provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 83-88; idem, Tibiscum. Sector oraș roman, în Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993, Satu-Mare 1994, p. 66, punct 140; A. Ardeț, L. C. Ardeț, Tibiscum. Sector oraș roman, in *Cronica*

prin două secțiuni (S1/1990, S1/1991) și nouă casete (C1-C4/1992, C5/1993, C6/1995, C7/1996, C8/1999 și C9/2000).

Prima fază de piatră este reprezentată de fundațiile clădirii IV de la Tibiscum-Iaz (pl. IV, XXI), săpate în șanțul fortificației ce a existat aici, pe latura de nord și est (fig. 18).

Din stratigrafia cercetată am putut observa că întreaga suprafață pe care s-a ridicat construcția a fost nivelată, de dărâmătura provenită de la barăcile existente anterior. Acest strat are o grosime de cca. 0,25-0,30 m de chirpici amestecat cu tegule. Materialul arheologic descoperit este datat de noi în timpul și după domnia împăratului Marcus Aurelius.

Stratul de nivelare este acoperit la rândul său de pelicule succesive de arsură, cenușă și moloz, ce fac parte din faza de construcție.

Primul nivel de călcare al clădirii a fost surprins la adâncimea de 0,50-0,60 m adâncime și se prezintă sub forma unei pelicule de cca. 0,30-0,50 m de lut galben bine tasat. Acesta a fost surprins în toate încăperile (pl. XXI), chiar și în curtea D și porticul E, unde peste stratul de pietriș și nisip ce-l reprezintă *via quintana* s-a pus un strat de cca. 0,30 m de lut gălbui care a fost acoperit cu pietriș. Singura excepție o reprezintă coridorul a, unde nu am descoperit decât straturi succesive de pământ, nisip și pietriș.

Zidurile de incintă Z1, Z2, Z3, Z4 și zidul compartimental Z5, ating o adâncime de 1,80-2,00 m. Baza o constituie pietrișul ce are o grosime de 0,50 m, peste care constatăm existența unui strat de bolovani de râu ce au o grosime tot de 0,50 m legați între ei numai cu pământ. De la această adâncime temelia zidurilor are în componență și var, așa încât bolovanii de râu sunt legați cu mortar, situație pe care

---

cercetărilor arheologice. Campania 1994, Cluj-Napoca 1995, p. 47, punct 69; idem, Cercetări arheologice de la Tibiscum în perioada 1990-1992, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila 1996, p. 64, punct 146; idem, Tibiscum. Sector oraș roman, în *Cronica cercetărilor arheologice*. Campania 1995, Brăila 1996, p. 68-69, punct 77; idem, Tibiscum. Sector oraș roman, în *Cronica cercetărilor arheologice*. Campania 1996, București 1997, p. 67-68, pl. XIII-XIV; idem, Cercetările arheologice de la Tibiscum-Iaz, în Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 1999, București 2000, p. 46, punct 70; idem, Cercetările arheologice de la Tibiscum-Iaz, în *Cronica cercetărilor arheologice din România*. Campania 2000, București 2001, p. 102-103, Pl. 26.

am descoperit-o inclusiv în locurile unde am fost surprinsă existenţa elevaţiei.

Zidurile compartimentale interioare Z7, Z9, Z10, Z11, Z13 şi Z14 nu au fundaţia mai adâncă de 0,60 m şi se compun din două sau trei rânduri de piatră de râu prinsă cu pământ peste care constatăm existenţa mortarului ca liant pentru zidărie.

Zidurile de incintă au o grosime variabilă ce merge de la 0,90 m la 1,10 m, cele din interior sunt între 0,60 m şi 0,80 m. Singurul zid mai gros decât celelalte îl reprezintă Z9 care are o lăţime de cca. 1,40 m.

În această fază zidul Z8 al porticului şi cele două ziduri intermediare Z12 şi Z15 încă nu au fost construite.

Tot din această fază aparţine şi cuptorul descoperit la baza lui Z9 aflat la 1,25 m adâncime şi care constă dintr-o podea de cărămizi legate cu lut, foarte bine arse peste care s-a descoperit cupola acestuia realizată din lut ars. Dimensiunile sunt de 1,25 X 1,25 şi cu siguranţă a fost folosit în scopuri menajere.

Pe acest nivel au fot descoperite foarte multe fragmente ceramice uzuale, obiecte din fier şi bronz. Printre acestea se remarcă două cuţite din fier (pl. XXVII/5, 6), inele-cheie pentru casete (pl. XXIX/13, 15, 19), o interesantă limbă din bronz pentru clopoţel (pl. XXX/25), mărgele din sticlă (pl. XXXVIII/67-69), foarte multe fragmente provenite de la vase din sticlă (pl. XXXVIII/70-73, XXXIX/74-76, XL/77-83, XLI/84-88, XLII/89-96, XLIII/97-104). O categorie aparte o constituie şi piesele din ceramică folosite ca jetoane pentru joc (pl. XLIV/106-107, 109), piatră folosită ca plăcuţă pentru preparat alifii (pl. XLVI/111-112) şi un opaiţ trilychnis cu bazin dreptunghiular (pl. LI/133).

Au fost descoperite şi un număr impresionant de monede emise în timpul împăraţilor Septimius Severus (193-211 d. Chr.), a soţiei acestuia Iulia Domna (193-211 d. Chr.), Geta (198-212 d. Chr.) şi Caracala (198-217 d. Chr.).

Abandonarea castrului din punctul „Traianu" a însemnat şi o redefinire a principalei căi de acces. În anul 1991[133] cercetările arheologice au fost îndreptate în mod special spre secţionarea

---

[133] A. Ardeţ, Le municipe romain de Tibiscum, în *La Politique edilitare dans les provinces de L'Empire Romaine*, Cluj-Napoca 1993, p. 84, pl. II.

drumului care traversează aşezarea. Prin secţiunea S1/1991 (pl. V/b) am reuşit să efectuăm o săpătura transversală prin drum. Datorită condiţiilor meteorologice nefavorabile, nu am atins decât adâncimea de 1,40 m., unde am identificat una din primele faze ale drumului cu o lăţime de 4 m şi folosit ca *via principalis* în interiorul fortificaţiei (pl. V).

Odată cu refolosirea terenului din interiorul fortificaţiei sunt aduse modificări şi arterei principale. Aceasta este lărgită, prin prelungirea de-o parte şi de alta cu 1,50 m, peste rigolele drumului vechi, cu un strat de nisip şi pietriş, de cca. 0,25 m.

Peste această fază de nivelare constatăm prezenţa unei pelicule de pietriş, iar peste acesta un strat de bolovani de râu amestecaţi cu pietriş bine tasat ce se află la 0,30 m de actualul nivel de călcare.

Aceste transformări ale drumului, ce reprezintă principala legătură între aşezarea de la Tibisum şi celelalte oraşe ale Daciei Romane, sunt legate şi de celelalte modificări survenite în structura organizatorică de la Tibiscum.

Deosebit de interesante sunt observaţiile făcute de către Petru Rogozea în anul 1986 (pl. III), care secţionează drumul roman ce traversează aşezarea de la Tibiscum-Iaz. Această săpătură arheologică a fost efectuată la 50 m est de cercetările noastre la clădirea IV, deci în afara fortificaţiei din punctul „Traianu".

Documentaţia cercetărilor efectuate în anul 1986, respectiv raportul de săpătură ne-a fost pus la dispoziţie cu amabilitate. Din acest raport cităm: *„Au fost trasate două secţiuni paralele (S I şi S ') pe drumul roman Tibiscum-Ulpia Traiana Sarmizegetusa.*

Secţiunea S I, orientată sud-nord cu dimensiunile de 17 X 1 m. Prin această secţiune s-a urmărit surprinderea profilului drumului roman (vizibil şi astăzi pe o porţiune de aproximativ 400 m). Drumul a avut trei faze mari de refacere delimitate clar de pietre de râu mari, peste care e un strat subţire de balast. Prima fază de construcţie se află la o adâncime de 1,75 m fiind alcătuită dintr-un strat gros de 0,50 m. Această fază poate fi datată în prima jumătate a secolului al II-lea (Traian, Hadrian).

A doua fază se află la o adâncime de 1,25 m, fiind groasă de 0,60 m. Această fază poate fi datată în a doua jumătate a secolului II (Antoninus Pius, Marcus Aurelius). A treia fază se află la o adâncime de 0,60 m stratul

fiind gros de 0,50 m. Această fază poate fi datată la începutul secolului al III-lea (Septimius Severus, Caracalla).

Aceste datări au fost făcute pe baza a două monede de bronz găsite în stratul corespunzător fazei a doua".

Rezultatele acestei cercetări arheologice sunt deosebit de importante atât din punct de vedere cronologic cât şi funcţional. Aşa cum rezultă din cele prezentate mai sus, în afara fortificaţiei, în prima faza a drumului datată în timpul lui Traian şi Hadrian, la adâncimea de 1,70 m lăţimea drumului are 7 metri fiind folosit ca drum de legătură între Tibiscum şi Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Acelaşi caracter al drumului este pus în evidenţă de către autorul cercetării mai sus menţionate pe parcursul secolelor II şi III d. Chr.

Astăzi acesta este vizibil pe o lungime de aproximativ 3 km şi întrebuinţat de producătorii agricoli din satul Iaz, ca drum agricol de legătură între terenuri.

O etapă importantă a cercetărilor noastre în punctul „Traianu" l-a constituit şi efectuarea unor sondaje arheologice la câteva clădiri aflate în apropierea clădirii IV. Până în prezent au mai fost identificate alte trei clădiri numerotate de noi V, VI şi VII ce urmează probabil să constituie în anii ce urmează, domeniul unei cercetări arheologice sistematice

Clădirea V din piatră a fost cercetată în campania arheologică din anul 1995[134] (pl. XII) la 175 m nord de clădirea IV, când a fost trasată o secţiune amplasată pe partea stângă a drumului de ţară folosit de agricultorii din satul Iaz pentru a se deplasa la terenurile agricole, drum inexistent pe harta din anul 1912.

A fost cercetată secţiunea S1/1995 de 25 X 1,5 m orientată nord-sud. Cu ocazia acestor cercetări au fost surprinse trei fundaţii de ziduri din piatră de râu legată cu lut, late de 0,80 m, orientate perpendicular pe drumul actual. Aceste ziduri au o înălţime de 0,50 m (fundaţia) formată din trei rânduri de piatră. Stratigrafia indică existenţa a două nivele, unul de pământ şi cărămizi cu o grosime de cca. 0,20 m şi al doilea nivel format din aluviunea adusă de râul Timiş sau Bistra ce are o grosime de 25-30 m şi constă dintr-un strat de lut brun-gălbui cu nisip şi bucăţi de cărămidă şi ceramică rulată. Aceste

[134] A. Ardeţ, L. C. Ardeţ, Tibiscum. Sector oraş roman, în *Cronica cercetărilor arheologice*. Campania 1995, Brăila 1996, p. 68-69, punct 77.

nivele suprapun un strat de piatră de râu între zidurile 1 şi 2 sub care se află pietriş ce are o grosime de 0,50 m.

În partea de sud a secţiunii, în dreptul zidului 3 a fost surprinsă o altă situaţie stratigrafică. Lipseşte stratul de piatră şi pietriş, acesta fiind înlocuit cu un strat de moloz, in care au fost descoperite numeroase fragmente ceramice, cărămizi, ţigle şi multe fragmente de marmură distruse şi rulate de apă.

Clădirea VI din piatră a fost descoperită în timpul săpăturilor efectuate în anul 1997, la secţiunea S1/1997 (fig. 34, pl. XIII/a). Secţiunea a avut ca punct de plecare, colţul sud estic al clădirii IV, trasându-se o secţiune de 36 X 1,5 m. În dreptul caroului 17 la adâncimea de 0,25 m sub glie au fost găsite un număr de 11 lespezi din calcar, dispuse frontal, perfect aliniate, pe o lungime de 8 m. Fundaţiile din calcar sunt acoperite de glia modernă. Interiorul clădirii a fost cercetat până la primul nivel de călcare aflat la 0,80 m adâncime. Acest nivel constă dintr-un strat de lut de cca. 0,20 m bine tasat, care este acoperit la rândul său de un strat compact de moloz, cărămidă şi foarte multe ţigle sparte provenite cu siguranţă de la acoperiş. În capătul secţiunii, mai precis în caroul 23, la nivelul lespezilor de calcar am identificat un zid din piatră legat cu mortar ce pare să se lege de fundaţiile din calcar, făcând parte probabil din aceeaşi locuinţă.

Între clădirea VI şi clădirea V în caroul 13 a fost descoperită o bază patrulateră din marmură cu dimensiunile de 0,50 X 0,50 m.

Au fost descoperite foarte multe fragmente ceramice, iar pe o ţiglă foarte bine păstrată, se poate vedea semnul α, considerat de noi semn de olar (pl XLVII/118-119).

Pentru moment indiciile cronologice sunt foarte puţine, iar pentru o documentaţie mai serioasă cercetările la această clădire vor trebui să continue în anii următori.

Fig. 34. Tibiscum-Iaz, Fundațiile Clădirii VI din lespezi de calcar, surprinse în secțiunea S1/1997.

Clădirea VII din piatră a fost pusă în valoare prin descoperirea frontonului unei construcții din piatră descoperită tot în campania arheologică din anul 1997 (pl. XIII/b, XIV) și aflată între carourile 10-16. Acesta avea lungimea de 12 m și o grosime a zidurilor de 0,60 m. Fundațiile sunt construite din piatră de râu legată cu mortar. Zidul s-a făcut din patru rânduri de piatră, foarte asemănător cu tehnica folosită la edificiul A din așezarea civilă Tibiscum-Jupa. În interiorul clădirii am reușit să efectuăm cercetările pe parcursul anului 1998 când am ajuns până la 2,00 m adâncime la stratul de lut virgin. Stratigrafia interioară este total diferită de ceea ce s-a săpat în interiorul fortificației.

În cazul acestei clădiri avem de a face cu trei nivele arheologice concretizate printr-un strat de amenajare, format dintr-o peliculă de pietriș și nisip aflată la 1,80-2.00 m adâncime. Peste acestea, la adâncimea de 1.00 m au fost descoperite fundațiile construcției din piatră ce au o grosime de 0,80 m și care la rândul lor sunt acoperite de un strat (nivel de călcare) de lut ars peste care se află două straturi succesive de arsură și cenușă ce provin de la un puternic incendiu. Toată locuința este acoperită de-o peliculă de cca. 0,50 m de lut

gălbui, inclusiv zidurile, ce reprezintă de fapt stratul de amenajare aflat la aceeaşi adâncime la care am descoperit nivelul de călcare din interiorul clădirii VI.

Atât tehnica de realizare a acestei clădiri, nivelul la care ea a fost descoperită (la peste 1 m adâncime), dar şi materialul arheologic descoperit, două fragmente de opaiţe (pl. XLIX/123-124) şi o cărămidă ce are imprimată ştampila **ARF** (pl. XLVII/113), par să indice o clădire mai timpurie decât celelalte din piatră descoperite până în prezent în punctul „Traianu". Cercetările arheologice din anii următori cu siguranţă că ne vor elucida asupra semnelor de întrebare care se pun astăzi privind evoluţia acestei construcţii.

b. Aşezarea romană de la Tibiscum-Jupa

Dezvoltarea fără precedent a numărului de locuitori în zonă, mulţi dintre ei veterani sau cu funcţii la Ulpia Traiana Sarmizegezusa[135] a făcut ca întreg ansamblu arhitectonic amplasat încă din timpul lui Hadrian la nordul castrului, să-şi schimbe înfăţişarea rapid.

Vechile construcţii existente, probabil au fost distruse sau abandonate şi pe fundaţiile lor sunt construite edificiile ce vor funcţiona aproape o sută de ani.

Existenţa unei garnizoane puternice care la nevoie îşi exercita forţa în faţa duşmanilor a făcut probabil ca viaţa militară de la Tibiscum să fie în strânsă legătură cu viaţa civilă. Aşa se explică de ce teritoriul viitorului oraş nu este undeva aiurea, ci exact în faţa garnizoanei militare.

Locuitorilor de aici trebuia să li se asigure liniştea şi pacea de care aveau atâta nevoie. Pentru aceasta se construieşte un zid de incintă care porneşte din colţul de nord-vest al castrului descoperit de către Marius Moga, care îi dă şi grosimea de 1,30 m.

O cercetare arheologică sistematică este făcută de către Doina Benea în anul 1990 care secţionează acest zid aflat la 25 m de colţul de nord vest al castrului, încadrându-l cronologic în timpul războaielor marcomanice[136]. Pe lângă zidul de apărare tot sistemul a fost dotat cu

[135] *I.D.R.* III/1, 131, fig. 100., 133, fig. 102., 137, fig. 106.
[136] D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 72-73.

şanţ şi val, care este aplatizat[137]. Toate aceste evenimente s-au petrecut probabil după 180 d. Chr., dar mult mai sigur în timpul lui Septimius Severus (193-211)

Aceste evenimente care au marcat viaţa locuitorilor din anticul Tibiscum vom încerca să le surprindem din punct de vedere arheologic.

În campania arheologică din anul 2002 am investigat doar o parte din interiorul clădirii XIII (4), din piatră de la Tibiscum-Jupa, urmând ca într-o perioadă următoare să putem definitiva cercetările la întreaga clădire.

Datorită unor măsuri edilitare luate de către mai marii urbei, o parte din edificiul A construit în prima jumătate a secolului al II-lea d. Chr. este abandonat, mai precis 4 metri, care lasă loc viitoarei artere ce străbate urbea de la nord la sud, probabil un Kardo.

Noua clădire se înalţă cu aproximativ 1 metru, în unele locuri chiar mai bine.

Cercetarea noastră s-a materializat prin săparea interiorului camerei „a", unde la adâncimea de 1,50 m faţă de actualul nivel am reuşit să surprindem un element arhitectonic deosebit. Pe fundaţiile edificiului A /Z3 şi Z4 existente anterior, sunt ridicate noile ziduri din piatră legată cu mortar. Fundaţiile zidurilor de la edificiul A, au grosimea de 0,70 m şi sunt realizate din piatră de râu legată cu mortar peste care s-a zidit cărămidă. Peste acestea au fost construite fundaţiile din piatră de râu ale clădirii XIII (4) ce au o grosime de numai 0,55 m

În secţiunea S1/2003 au mai fost surprinse încă două ziduri care nu figurau în planul existent. Zidul Z 2 ce se leagă de zidul Z1, se prelungeşte cu 4,50 m spre est. În această porţiune acest zid are o grosime de 0,80 m faţă de 0,60 cât are în camera a.

Tot cu ocazia acestei săpături au mai fost identificate şi zidurile Z4 şi Z5 ce închid un mic coridor la nordul încăperii a.

În campania arheologică din anul 2002 nu ne-am propus cercetarea integrală a clădirii XIII (4), proiectul este de anvergură şi urmează a fi demarat în anii următori.

[137] *Ibidem*, p. 73, fig. 33.

c. Drumurile antice din vicusul militar în faza de piatră

Pe marile itinerarii ale antichităţii (Tabula Peutingeriana, Segmentum VII), numele de Tibiscum figurează menţionat de două ori. O dată la capătul drumului ce venea de la Lederata şi a doua oară ca aşezare între Masceianae şi Agnaviae[138].

Reţeaua de drumuri din interiorul castrului militar, incluzând toate etapele de dezvoltare ale acestora, pare că este destul de bine cunoscută prin sondajele şi săpăturile arheologice efectuate[139].

O parte din întrebările legate de intrarea drumurilor în aşezarea antică de la Tibiscum, pare să fi fost rezolvată în parte (fără intenţia noastră) prin intermediul unei firme de telefonie care a făcut săpături pe partea stângă a şoselei în direcţia Timişoara cu intenţia introducerii de fibre optice. Cu această ocazie au fost descoperite două drumuri romane care pătrund în aşezările de la Tibiscum-Jupa, drumuri ce le vom analiza puţin mai jos.

Am considerat foarte important ca pentru o restaurare ce prevede completarea cu lespezi de gresie a drumului din aşezarea romană de la Tibiscum-Jupa să efectuăm o cercetare arheologică sistematică. O parte din rezultatele acestei săpături au fost prezentate în momentul când am vorbit despre primele faze de lemn şi piatră ale construcţiilor din vicusul militar.

În rândurile ce urmează ne vom referi numai la etapele drumului din faza de piatră ale clădirilor II şi XIII (4), drum cu o lăţime de aproximativ 7 m.

La adâncimea de 1 m (pl. XVIII, XIX), peste dărâmăturile provenite de la edificiul A şi clădirea II (faza de lemn) a fost descoperită prima fază de nivelare compusă din pământ amestecat cu arsură şi moloz provenit de la pereţii construcţiilor dărâmate, ce se extinde pe o lăţime de 6,40 m în dreptul celor două clădiri.

Acest strat de amenajare este acoperit de o peliculă de pietriş ce are în componenţă piatră de râu, de cca. 0,20 m grosime şi aşa cum

[138] P. Bona, R. Petrovszky, Tibiscum şi drumurile romane din Banat. Însemnări pe marginea unui articol, în *SIComC* II, Caransebeş 1977, p. 377-388, fig. 2; O. Răuţ, R. Petrovszky, O. Bozu, Drumurile romane din Banat, în *Banatica* 4, Reşiţa 1977, p. 153-160.

[139] P. Bona, R. Petrovsky, M. Petrovszky, Tibiscum-cercetări arheologice (I), în *ActaMN* XIX, Cluj, 1982, p. 311-330.

se înfăţişează, nu reprezintă altceva decât substrucţia ce stă la baza drumului. Pe acest pat a fost depus un strat de pietriş (brun-roşu) ce are în componenţă minereu de fier prezent în stratigrafia noastră sub forma unei pelicule groase de 0,15-0,20 m şi late de 4 m.

Această amenajare este de fapt prima faza de folosire a drumului cu o lăţime de 4 m. De-o parte şi de alta, constatăm existenţa rigolelor late de 1,30 şi respectiv 1,10 m în dreptul fiecărei clădiri în parte. Aceste rigole sunt umplute cu straturi succesive de nisip foarte fin rezultat în urma ploilor.

Nu am reuşit să descoperim piese care să fie folosite pentru o datare exactă a momentului când a funcţionat acest drum. Dar aşa, cum se prezintă stratigrafia cercetată (fig. 32, 33, pl. XVIII, XIX) suntem într-o etapă intermediară de folosire a drumului, etapă ce corespunde cu siguranţă momentului preurban.

Această primă etapă de folosire a drumului poate fi raportată la schimbările profunde petrecute la sfârşitul secolului al II-lea şi începutul secolului al III-lea când, aşezarea probabil are deja un alt statut.

Aşa cum am spus puţin mai sus, în vara anului 2002 datorită lucrărilor de introducere a fibrelor optice, în dreptul rezervaţiei arheologice de la Tibiscum au fost surprinse două drumuri romane paralele care se îndreaptă spre antica aşezare.

Până acum se considera că accesul spre Tibiscum, dinspre Caput Bubali se făcea în direcţia castrului mic prin dreptul Porţii Decumana.

Pe partea stângă a şoselei Caransebeş-Timişoara, la 165 m sud de drumul de acces în Rezervaţia Arheologică şi la 300 m vest de incinta castrului mare, perpendicular pe Poarta Decumana a fost identificat un drum antic cu o lăţime de 7 m aflat la cca. 0,15 m adâncime.

Drumul se compune dintr-un strat compact de pietriş bine tasat sub forma unei pelicule groase de 0,25 m. Aceasta este bombată în centru, iar la capete se îngustează şi cu uşurinţă pot fi identificate rigolele.

La 200 m nord de acest drum, pe aceeaşi parte a şoselei, a fost descoperit la adâncimea de 1 m cel de-al doilea drum antic care are o

lăţime tot de 7 m şi are în componenţă un strat compact de pietriş cu bolovani de râu bine tasaţi.

Pentru moment nu dispunem de nici un indiciu legat de o posibilă datare sau destinaţie a acestor drumurilor. Semnalarea acestora în vederea unor viitoare cercetări arheologice considerăm că este foarte importantă.

V. A TREIA PERIOADĂ: *Aşezările romane de la Tibiscum în secolul al III-lea d. Chr.*

Reorganizarea sistemului defensiv prin construcţia unui castru mare din piatră la Tibiscum-Jupa presupune staţionarea unui număr impresionant de militari constituiţi se pare în trei unităţi documentate în secolul al III-lea.

În locul trupei de arcaşi sirieni constituiţi în *Cohors I Sagittariorum*, transferată la Drobeta este adusă *Cohors I Vindelicorum equitata civium Romanorum pia fidelis*. Alături de soldaţii din această cohortă la Tibiscum sunt semnalaţi militari constituiţi în *numerus Palmyrenorum Tibiscensium şi numerus Maurorum Tibiscensium*[140].

Numărul mare de locuitori civili şi militari existent la Tibiscum, la începutul secolului al III-lea impune ca aşezarea de tip vicus militar să se transforme foarte curând în municipiu.

Datorită cercetărilor încă insuficente din punctul „Traianu", pentru moment nu ştim care a fost statutul aşezării de la Tibiscum-Iaz în secolul al III-lea. Presupunem că aceasta putea foarte bine să fie inclusă în teritoriul municipiului roman Tibiscum sau să fi făcut parte în continuare din teritoriul Coloniei Augusta Dacica Ulpia Traiana Sarmizegetusa, având însă un alt statut.

Problema apartenenţei aşezării romane de la Tibiscum de teritoriul Ulpiei Traiane Sarmizegetusa a fost pusă încă din anii '70 de către Marius Moga[141]. Aflată la numai 55 km vest de capitala Daciei Romane, aşezarea romană de la Tibiscum face parte cu siguranţă din teritoriul acesteia. Datorită dependenţei teritoriale manifestate pe parcursul secolul al II-lea aşezarea de la Tibiscum nu a atins gradul de dezvoltare a unui municipiu.

Evenimentele petrecute la începutul secolului al III-lea în Imperiu Roman sunt resimţite din plin şi la Tibiscum, care beneficiază de reformele iniţiate de împăraţii Septimius Severus şi Caracalla.

---

140 D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 53-60.

141 M. Moga, Pagus Tibiscensis. În legătură cu teritoriul rural al Ulpiei Traiana, în *Tibiscus* I, Timişoara 1970, p. 41-51.

Numai aşa putem explica de ce o aşezare romană de asemenea proporţii extinsă de-o parte şi de alta a râului Timiş pe mai bine de 60 ha, a devenit centru urban după mai bine de o sută de ani de la fondare.

a. Ridicarea aşezărilor romane de la Tibiscum la rangul de municipium

Evocând evenimentele petrecute pe parcursul secolului al II-lea d. Chr., din punct de vedere arheologic, am prezentat evoluţia paralelă a aşezărilor fortificate şi apoi civile de la Iaz şi Jupa. Ridicarea aşezării romane de la Tibiscum la rangul de *municipium*[142] reprezenta o recunoaştere a comunităţii urbane cu drepturi incomplete de cetate din punct de vedere roman, fiind supuse la plata impozitelor şi la obligaţia efectuării serviciului militar, dar păstrându-şi autonomia odată cu vechile lor legi şi obiceiuri. Cetăţenii acestora aveau o serie de drepturi: *ius connubii, ius commercii, ius suffragii, ius honorum* prin exercitarea unor magistraturi în propriul lor oraş şi, prin apartenenţa lor la senatul municipal, *ordo decurionum*[143].

La Tibiscum nu mai putem vorbi de o deductio cum s-a întâmplat în cazul Coloniei Augusta Dacica Ulpia Traiana Sarmizegetusa, pentru că nu mai era nici timpul şi nici locul.

La Tibiscum avem de-a face cu o recunoaştere *de facto* şi *de jure* a unui statut dobândit datorită dezvoltării aşezărilor romane.

Bine cunoscut este faptul că în timpul lui Septimius Severus (193-211)[144], acesta acordă un rol deosebit provinciilor, în special celor Africane şi de la Dunăre, unde a protejat şi dezvoltat oraşele[145].

Împăratul s-a sprijinit pe armată[146], procedând la o reorganizare a acesteia. În timpul său s-a permis soldaţilor să se căsătorească şi să locuiască împreună cu familiile lor în canabae sau

---

[142] P. Grimal, *Les Villes romaines*, Paris 1966, p. 25-55.
[143] R. Ardevan, *Viaţa Municipală în Dacia Romană*, Timişoara 1998, p. 105-120.
[144] G. Alföldy, Septimius Severus und der Senat, in *Bonner Jahrbücher* 168, 1968, p. 112-160.
[145] P. Grimal, *op. cit.*, p. 67-80. P. Gros, *L'architecture romaine du début du IIIe siecle av. J.-C à la fin du Haut-Empire*. 1 Le monuments publics, Paris 1996. P. Gros, M. Torelli, *Storia dell'urbanistica*. Il mondo romano, Roma 1992.
[146] E. Birley, Septimius Severus and the Roman Army, in *Epigraphische Studien* 8, 1969, p. 63-82.

vicusuri militare. Solda ostaşilor a fost sporită, iar în timpul campaniilor se dubla. Orice ostaş putea deveni centurion şi putea fi promovat în funcţii înalte.

O măsură deosebită luată în timpul lui Septimis Severus o constituie scutirea de prestaţii faţă de municipalitate a membrilor colegiilor de meşteşugari.

Foarte interesant este textul unei plăci votive descoperite la începutul secolului al XIX-lea în satul Nălaţvad jud. Hunedoara şi provenită cu siguranţă de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa[147].

- - - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - -municip]
iorum Porolis(ensis) et
Tibisc(ensis) sacerdotal(is)
provinciae
donum dedit.

Textul acesteia reprezintă un prinos adus vreunei zeiţe, făcut de un personaj prestigios în ierarhia municipală a Daciei, *sacerdotalis* al provinciei, la Ulpia Traiana şi magistrat (poate decurion) în două municipii: Porolissum şi Tibiscum, şi este datat cel mai timpuriu în ultimul deceniu al secolului al II-lea d. Chr. Pentru Porolissum lucrurile sunt puţin mai clare datorită existenţei unei inscripţii din vremea împăratului Philippus Arabs (244-248 d. Chr.), unde denumirea oraşului este legată de numele împăratului Septimius Severus: RES PUBLICA MVNIC(ipii) SEPT(imii) POROL(issensium)[148].

Atât Porolissumul cât şi Tibiscumul sunt oraşe de tip militar[149], a căror dezvoltare e în dependenţă directă de castru şi al căror locuitori sunt îndeosebi veterani. Cea mai importantă unitate din garnizoana de la Porolissum a fost *cohors III Campestris*[150], iar la

---

[147] *I.D.R.* III/2, 353, p. 299-300.
[148] D. Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia Romană*, Bucureşti 1968, p. 246-247. M. Macrea, *Viaţa în Dacia Romană*, Bucureşti 1969, p. 130-131; N. Gudea, *Porolissum*. Res Publica Municipii Septimii Porolissensium, Bucureşti 1986, p. 124-125, fig. 49.
[149] M. Macrea, *op. cit.*, p. 130.
[150] I. Pisso, AMN, 38, 2001, p. 229-231

Tibiscum una din unitățile cantonate fiind *cohors I Vinelicorum*[151], care va coexista cu *Numerus Maurorum Tibiscensium*[152].

Toate aceste măsuri au făcut ca la Tibiscum să asistăm la o adevărată explozie urbană ce se va accentua în timpul împăratului Marcus Aurelius Antoninus (198-217), cunoscut și sub numele de Caracalla, nume inspirat de la o pelerină gallică (*caracalla)* pe care împăratul o purta când se afla printre soldați. Acesta s-a sprijinit exclusiv pe armată, dublând solda ostașilor și a hotărât ca aceștia să nu poată fi judecați decât de împărat. În anul 212 d. Chr. s-a decretat Constitutio Antoniniana prin care se acorda cetățenie romană tuturor locuitorilor Imperiului, cu excepția *dediticilor* (lat. *dediticii*, „categorie socială alcătuită din oameni liberi, dar de condiție socială și politică inferioară. Erau: *peregrini dediticii*, aceia care se opuseseră cu armele romanilor și au fost nevoiți să capituleze fără condiții; *libertini dediticii*, proveniți din rândurile sclavilor pedepsiți pentru delicte grave și *barbari dediticii*, colonizați sau tolerați pe teritoriul Imperiului cu obligația de a plăti un tribut anual și de a presta serviciul militar"[153].

De vizita lui Caracalla în Dacia, în anul 214 așa cum rezultă din scrierile antice: *„dein ad Orientem profectionem parans omiso itinere in Dacia resedit"* (Dio Cassius, Istoria Romană, LXVII, 16, 6) se leagă și transformările petrecute la Tibiscum adică modernizarea rețelei rutiere și refacerile petrecute la unele din clădirile publice din oraș.

Evenimentele petrecute în așezarea de la Tibiscum-Jupa sunt resimțite din plin și în așezarea de la Tibiscum-Iaz, unde ultima fază din interiorul clădirii IV se prezintă sub forma unor schimbări structurale survenite la compartimentarea interioară a construcției.

Aceasta reprezintă de fapt ultimul nivel din interior, caracterizat printr-o podea din lut gălbui de cca. 0,10-0,20 m, pe care au fost descoperite cărămizi, moloz și piatră.

În această fază constatăm unele refaceri la zidărie (pl. IV), zidului intermediar Z9 i se adaugă o fundație de 0,40 m din piatră de

---

151 D. Benea, Contribuții la cunoașterea unităților militare din castrul roman de la Tibiscum, în *StComC* IV, Caransebeș 1982, p. 175-176.
152 *Ibidem*, p. 178-180.
153 *Enciclopedia Civilizației Romane*, București 1982, p. 257.

râu, iar zidurile compartimentale Z12 şi Z15 sunt construite pe un pat de două rânduri de bolovani de râu legaţi cu pământ.

Tot acum constatăm şi construcţia zidului Z8 din două rânduri de bolovani de râu legaţi cu pământ.

Pe acest nivel au fost descoperite mai puţine materiale arheologice cu excepţia monedelor care datează din timpul lui Filip Arabul (244-249) şi merg până la Gallienus (253-268). În campania arheologică din anul 1996, pe zidul Z2 la nivelul de călcare a fost descoperită o interesantă monedă din bronz, datată în timpul împăratului Gallienus. Pe avers aceasta conţine textul: GALLIENVS AVG, iar pe revers PROVINCIA DACIA dar anul nu se poate distinge.

b. Ultima fază a drumului (*kardo*) de la Tibiscum-Jupa

Drumul roman descoperit de către Marius Moga în anii '60 se păstrează pe o porţiune de aproximativ 70 de metri lungime (fig. 20), lăţimea acestuia fiind cuprinsă între 6,50 şi 7 m. Astăzi se mai păstrează porţiuni cu lespezi din gresie între clădirile I(1) şi VI(6).

Lespezile de gresie au grosimea de 0,10-0,15 m, având o lungime de 1,50 X 1,00 m, pe unele dintre ele observându-se chiar urmele roţilor de car.

Din punct de vedere stratigrafic este foarte clar că asistăm în prima jumătate a secolului al III-lea la o modernizare a unuia dintre cele mai importante artere ale oraşului, aşa cum se poate observa din cercetările arheologice efectuate în anul 2002.

Ultimul nivel aflat la 0,30 m adâncime constă este constituit dintr-un strat bine tasat de pietriş ce acoperă toată suprafaţa dintre clădirile aflate de-o parte şi de alta.

Peste acest strat constatăm existenţa dalelor de gresie care au fost puse pe toată lungimea drumului, acesta fiind la centru bombat. Diferenţa de nivel dintre centrul drumului şi marginea acestuia este de 0,30-0,40 m.

Drumul în această fază nu are rigole, apa de la ploi scurgându-se prin locurile unde au fost amenajate spaţiile libere dintre clădiri şi au fost folosite ca străduţe, unele dintre ele având o lăţime de 3,50 m şi pavate cu pietriş.

c. Arhitectura clădirilor romane de la Tibiscum în secolul al III-lea d. Chr.

În rândurile ce urmează vom face o succintă prezentare a elementelor arhitectonice surprinse de noi în timpul cercetărilor arheologice şi a lucrărilor de conservare primară efectuate atât la clădire a IV-a de la Tibiscum-Iaz, cât şi a clădirilor II (3), III (3), V (5) şi VI (6) de la Tibiscum-Jupa.

Clădirea IV de la Tibiscum-Iaz, (pl. IV, XXI, XXII) are o suprafaţă de 436,8 mp, fundaţiile fiind realizate din piatră de râu legată cu mortar lucrate în tehnica *opus incertum*, iar elevaţia este realizată în locurile unde am surprins-o din cărămizi zidite în tehnica *opus testaceum (sau latericium)*.

Din punct de vedere tehnic clădirea are două părţi distincte materializate prin partea din faţă dispusă la drum în suprafaţă de 133 mp., unde întâlnim coridorul A cu dimensiunile de 12,4 X 1,7 m, cele două încăperi B şi C care au dimensiunile aproape egale, 5,8 X 5,6 (încăperea B) şi 6 X 5,6 încăperea C.

Trecerea în cea de-a doua parte a clădirii se face prin curtea interioară „D" pavată cu piatră ce are dimensiunile de 12,4 X 4,5 m respectiv 56,25 mp.

Partea a doua a clădirii delimitată de curtea interioară, în suprafaţă de 198 mp, se compune dintr-un portic cu dimensiunile de 12,4 X 2 m care face trecerea spre cele două încăperi ce au ca fronton zidul Z9 de 1,40 m grosime. Camera F are dimensiunile de 4,5 X 5,8 m iar camera G 4,5 X 6 m. Aceste camere probabil au avut în antichitate intrarea spre încăperea J ce are dimensiunile de 7,7 X 4 m. Din încăperea J se putea ajunge în camerele dispuse în stânga H şi I cu dimensiunile de 3,5 X 3,5 m şi cele din dreapta cu dimensiunile de 3,7 X 3,5 m.

Din punct de vedre arhitectonic suntem în faţa unei clădiri private, puţin cunoscute şi cercetate în Dacia, dar bine cunoscute în restul Imperiului[154]. Clădirea cunoscută în literatura de specialitate ca

[154] P. Hodge, *The Roman House, aspect of Roman Live*, London 1975; J. Carcopino, *Viaţa cotidiană în Roma la apogeul imperiului*, Bucureşti 1979, p. 51-76; M. W. Jones, *Principles of Roman Architecture*, New Haven 2001.

fiind de tip greco-roman sau pompeian[155], caracterizată prin separarea părţii de recepţie de încăperile destinate direct familiei. *„La acest tip de casă hortus este înlocuit cu peristylum şi în jurul lui apar încăperi destinate familiei care se refugiază acum din atrium şi alae, în fundul casei. Atrium şi alae se rezervă primirii străinilor. Noile părţi ale casei îşi păstrează denumirile greceşti: peristylum, oecus, xystus, exedra etc. Totodată unele încăperi din casa arhaică îşi schimbă destinaţia. Modestul vestibulum se transformă într-un coridor ce se numeşte andron. El este dotat cu o poartă (ianua) frumos decorată, prevăzută cu încuietori speciale (pesscili) sau numai cu o chingă puternică de baraj (sera). Se introduce un portar-sclav, ianitor, care locuieşte într-o cămăruţă de la intrare (cella ostiarii sau tugurium ianitoris). Andronul se pavează cu mozaic şi se decorează cu statuete. Atriul ajunge un fel de „salon de primire" a străinilor. În el, se ridică într-un colţ lararriumul, o capelă în miniatură, alae-le găzduind oaspeţii sau sunt destinate a fi drept cămară de alimente.*

La stradă se instalează tabernae, adevărate prăvălii, când stăpânul este şi negustor. Tabliniumul îşi rezervă funcţia de adevărat birou. Pe lângă el, un mic andron face legătura între atrium şi peristylum. Lângă tablinium se găseşte şi un triclinium destinat meselor oferite oaspeţilor şi servit de o culina alăturată. Ca să evite partea publică a casei, familia poate ieşi în stradă printr-un coridor special (posticum) situat lângă magazia de provizii (apotheca). Peristylum imita aspectul curţii cu grădină a casei elenistice. Are un portic înconjurător dotat cu numeroase coloane şi cu o piscina în mijloc înconjurată de flora bogată a unui mic parc.

În peristil, găsim un salon de familie denumit oescus care corespunde cu prostas al casei elenistice. Urmează de jur împrejur: un triclinium aestive (sufragerie de vară, culina, balneum, cubicula de dormit, biblioteca, exedra(sala de conversaţie), toate destinate numai familiei"[156].

Din citatul prezentat rezultă foarte bine funcţionalitatea unei case romane din perioada clasică. Descoperirile arheologice din ultimul nivel al construcţiei de la Tibiscum-Iaz indică o asemănare destul de mare între tipul de casă clasică romană şi ceea ce am descoperit noi. În acest sens coridorul A ar corespunde cu *tabernae* camerele B şi C cu *tablinium* şi *triclinium*, curtea D cu grădina interioară, iar porticul E cu porticul dintr-o grădină. Camerele F şi G

---

[155] D. Tudor, *Arheologia Romană*, Bucureşti 1976, p. 68-73.
[156] *Ibidem*.

ar corespunde unui *atrium* și *alae* destinate primirii străinilor și încăperile din ultima parte, *peristylum*, în care încăperea J ar putea fi salonul de familie (oescus), K ar fi *triclinium aestivum* (sufrageria de vară), L culina, H balneum (am descoperit urmele unei gropi folosită cu siguranță pentru scurgerea apei și a dejecțiilor) și I *cubicula* de dormit.

Indiferent de asemănările sau deosebirile dintre casa clasică romană și clădirea IV descoperită la Tibiscum-Iaz, demersul nostru nu face decât să prezinte în ansamblu funcționalitatea unei clădiri romane construită (Pl. XII reconstituire) la sfârșitul secolului al II-lea și care a existat pe tot parcursul prezenței romane la Tibiscum, mai precis până în timpul lui Gallienus (ultima monedă descoperită în casă).

Până în acest moment nu cunoaștem proprietarii acestei case, care, cu siguranță că a aparținut unei familii destul de înstărite, care folosea coridorul dispus la stradă ca magazin. Construcția acesteia a început în a doua jumătate a secolului al II-lea când fortificația distrusă în urma conflictelor cu marcomanii a fost nivelată și terenul probabil dat veteranilor din această unitate care a funcționat aici.

Timp de o sută de ani cât timp a funcționat această clădire, între zidurile ei și-au dus viața patru generații de oameni care s-au născut format și dezvoltat la Tibiscum.

Descoperirea făcută în coridorul A prin moneda de la Constantin cel Mare indică faptul că, poate și la Tibiscum, unii dintre proprietarii de case, după ce au fost obligați să abandoneze clădirile pe care le-au avut în proprietate, au revenit când au avut prilejul. Descoperirile arheologice făcute în curtea interioară concretizate prin existența cheilor de intrare indică părăsirea locuințelor și deplasarea unei părți din locuitori la sud de Dunăre, unde administrația romană a recunoscut dreptul de proprietate asupra terenurilor și caselor în cele două provincii create special în timpul lui Aurelian, Dacia Mediteranea cu capitala la Naissus și Dacia Ripensis cu capitala la Ratiaria.

Clădirea II (2) de la Tibiscum-Jupa (pl. XVII, XXIII), considerată ca tip de casă obișnuită, „cu fronton îngust și dezvoltare

în adâncime"[157]. Este construită peste o clădire mai veche din lemn şi datată în timpul lui Traian-Hadrian care la rândul ei a fost acoperită de o altă clădire din piatră construită la aproximativ 10 m vest de actualul drum. În interiorul acesteia a fost descoperit un cuptor pentru topit sticla.

Ca urmare a lucrărilor de conservare efectuate în vara anului 2002 am reuşit să curăţăm o bună parte de zidurile clădirii ce are dimensiunile de 21 X 10,50 m şi o grosime ce variază între 0,80 şi 1 m. Aceste ziduri sunt construite din piatră de râu legată cu mortar. În partea din faţă, clădirea are un portic cu trei baze din piatră ce au dimensiunile de 1,30 X 1,10 m. În urma curăţării zonei în interiorul porticului, la baza zidului de intrare am descoperit o parte dintr-o bază de calcar folosită pentru susţinerea frontonului. Acest element arhitectonic este bine cunoscut încă din antichitate la clădirile în care s-a folosit sistemul de boltă ca element decorativ (Vitruviu „De architectura" VI 2-10). Baza din calcar are partea de jos, ce se aplică pe fundaţie cu dimensiunile de 1,00 X 0,90 m. Această parte este bine delimitată printr-un brâu sculptat de 0,10 m. Partea de sus a bazei are dimensiunile de 0,70 X 0,90 m. Se observă locurile marcate prin cioplire a orificiilor pentru fixare şi prindere cu plumb pe o bază de calcar care a suprapus-o pe aceasta.

Porticul are o lăţime cuprinsă între 1,80 m în partea stângă şi 1,50 m în partea dreaptă. Intrarea este delimitată de un zid din piatră ce are o elevaţie de 0,70 m, peste care constatăm existenţa unor lespezi din calcar, prinse de zidul din piatră cu grosimea de 0,30 m şi o lăţime de 0,60 m. Lungimea este variabilă, mergând de la 1,50 până la 0,60 m. Pe trei dintre lespezi am constatat existenţa orificiilor pentru a fixa tocul din lemn al uşii.

Datorită faptului că nu am fost prezenţi în momentul cercetărilor arheologice efectuate la dezvelirea acestei clădiri, propunem, în funcţie de elementele arhitectonice descoperite un tip de clădire ce a avut un fronton susţinut pe trei baze din calcar, care la rândul lor au fost folosite pentru prinderea blocurilor mai mari din calcar. Peste acestea se execută bolta, fie din blocuri de calcar fie din

[157] D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 69-70, fig. 28.

cărămidă[158]. Bazele din calcar, care erau la nivelul drumului, nu aveau alt rol decât de susținere a bolții. Pentru a intra în clădire suntem mai mult ca siguri că existau trepte făcute din calcar sau cărămidă, care nu s-au mai păstrat datorită refolosirii lor de către localnici de-a lungul timpului. Brâul din lespezi dispuse peste fundația zidului din piatră avea rol de prag și totodată de toc pentru ușa din lemn.

Acoperișul acestei clădiri credem că a fost executat în două ape, existând un fronton triunghiular la stradă.

Atât dispunerea încăperilor cât și forma acestei clădiri ne îndeamnă să o considerăm ca o clădire publică, dar a cărei destinație pe moment este dificil să o propunem.

Clădirea III (3) de la Tibiscum-Jupa (pl. XVII, XXIV) a fost cercetată integral de către Marius Moga și presupusă, datorită formei și descoperirilor arheologice (o inscripție sub formă de coloană votivă dedicată unei divinități) a fi destinată unui templu[159]. Capul unei statui supradimensionate reprezentându-l pe Iuppiter nu provine din interiorul acestei clădiri[160].

Clădirea are o formă trapezoidală cu dimensiunile de 16,50 X 15 m. Se compune din trei rânduri de compartimente. La stradă constatăm existența unui portic ce are ca bază un zid din piatră de râu legat cu mortar, gros de 0,80 m, peste care constatăm existența lespezilor din calcar cu dimensiuni variabile ce merg de la 1,50 X 0,60 la 0,90 X 0,90 m. A doua parte a clădirii se compune din două încăperi cu dimensiuni relativ apropiate 7 X 5 m. Ultima parte a clădirii este compartimentată în trei încăperi apropiate ca dimensiuni de 4,50 X 4,50 m.

Așa cum este bine știut, de la această clădire s-au mai păstrat două baze de coloană. În vederea conservării acestei interesante clădiri, am trecut la o curățare foarte atentă a terenului descoperind pe lângă bazele de coloană existente și fragmente din fusul de coloană.

---

[158] Gh. Curinschi-Vorona, *Istoria Universală a Arhitecturii Ilustrată*, Vol. II, București 1982, p. 199-247; G. Wiplinger, G. Wlach, *Ephesos*. 100 Jahre österreichische Forschungen, Wien-Köln-Weimar, 1996.
[159] M. Moga, Jurnal de săpătură, cf. D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 68-69, fig. 27.
[160] Informație inedită Florin Medeleț.

Bazele de coloană cioplite în calcar, au dimensiunile de 70 X 70 m. Partea bazei care este suprapusă peste blocurile de calcar de la intrare are o grosime de 12 cm, apoi partea sculptată este rotunjită şi are diametrul de 0,70 m. Locul în care baza de coloană se îmbină cu fusul coloanei are diametrul de 0,55 m.

Fig. 35. Tibiscum-Jupa. Clădirea III (3) după lucrările de conservare din anul 2002.

În interior, imediat lângă bazele de calcar de la stradă, am descoperit şi un fragment provenit de la coloană, exact de la partea de jos, care este frumos sculptată şi are diametrul de 0,55 m. Fusul coloanei are un diametru de 0,46 m şi o înălţime de 0,56 m.

Aşa după cum menţionau şi predecesorii noştri, cu siguranţă suntem în faţa unui edificiu folosit mai mult ca sigur pentru un templu. Ţinând cont de elementele arhitectonice descoperite (baze de coloane şi fragmente de coloană) vom încerca o reconstituire a acestui templu, bazându-ne pe aşa numita lege a proporţiilor descrisă de către Vitruvius (De Architectura, III, 1-6).

Cunoscând aceste elemente considerăm că suntem în faţa unui edificiu care cu siguranţă a avut 8 coloane dispuse frontal. Datorită faptului că baza de coloană are dimensiunile de 0,70 X 0,70 m, înălţimea coloanelor poate atinge aproximativ 4 m. Între coloane există un spaţiu de 1,80 m. Este un edificiu impozant de mari dimensiuni cu acoperişul în două ape. Fundaţiile sunt realizate din piatră de râu legată cu mortar, iar la colţuri este folosită şi cărămida

ca mijloc de îmbinare alternând cu piatra de râu. Zidurile au o grosime de 1 m, în exterior şi 0,60-0,80 în interior.

Clădirea V (5) de la Tibiscum-Jupa (pl. XVII, XXV), a fost cercetată tot în anii '60 de către Marius Moga rămânându-ne doar planurile şi fundaţiile care se văd la suprafaţa solului.

Fundaţiile sunt realizate din piatră de râu legată cu mortar, iar la colţuri alternează acest sistem cu cel reprezentat de zidăria din cărămidă. Un foarte interesant sistem de construcţie a fost surprins pe zidul care taie clădirea în două părţi distincte, unde au fost descoperite în fundaţie chiar cărămizi folosite la elevaţie.

Aşa cum se prezintă fundaţiile clădirii, astăzi avem de-a face cu două clădiri, mai bine zis cu o clădire mai veche la care s-a adăugat fundaţiile uneia mai noi, devenind o singură clădire despărţită doar de zidul central. Acest zid are o grosime identică cu cele exterioare de 0,90 m şi cele interioare cu o grosime de 0,70 m.

Pentru moment nu ştim care parte a fost construită prima, dar la curăţarea şi nivelarea terenului în vederea conservării primare, în porticul din faţă a fost descoperită o bază de coloană din calcar.

Ca şi în cazul celorlalte clădiri, bazându-ne pe descoperirile arheologice efectuate în momentul pregătirii construcţiei pentru conservare, propunem o reconstituire a acesteia ca o clădire de mari dimensiuni (lungimea de 19 m pe o lăţime de 19 m dreapta şi 18 m stânga).

Baza de coloană are dimensiunile de 0,60 X 0,60 m şi înălţimea de 0,42 m şi este sculptată în calcar. Baza plintei pe care se pune coloana are un diametru de 0,50 m.

Dacă luăm în considerare partea din stânga clădirii datorită dimensiunilor apropiate, avem de-a face cu un edificiu cu patru coloane ce ar fi atins înălţimea de 3,75 m. Edificiul este realizat din trei rânduri de compartimente ce încep printr-un portic urmat de o încăpere centrală şi de două încăperi paralele în spatele clădirii. Ca formă se apropie foarte mult de un templu. Nu ştim până în prezent ce descoperiri arheologice s-au făcut în momentul cercetărilor arheologice din anii '60. Cea de-a doua parte a clădirii (partea din stânga) se pare că a fost adosată puţin mai târziu şi se compune tot dintr-un portic la stradă, urmat de două rânduri de compartimentări. În momentul construcţiei acestei părţi din clădire, încăperile situate în

dreapta vor deveni centrale şi mai înguste. Cele din stânga sunt foarte asemănătoare ca dimensiuni cu încăperile din partea dreaptă.

Pe zidul din stânga în dreptul porticului s-a descoperit baza din calcar a unei coloane.

Ţinând cont de elementele arhitectonice descoperite am considerat că acest edificiu a avut în momentul în care a fost folosit integral, un număr de zece coloane la stradă şi câte o coloană pe partea laterală. Colţurile au fost realizate din cărămidă, considerată ca un element de susţinere foarte bun, sistem folosit şi pentru îmbinările din zona centrală.

Clădirea VI (6) de la Tibiscum-Jupa (pl. XVII, XXVI), la fel ca şi celelalte clădiri cercetate în anii '60 este puternic distrusă şi supusă în ultimii ani lucrărilor de conservare primară. În momentul efectuării lucrărilor de conservare am constatat că planul existent nu concordă cu ce există în realitate, aşa încât pentru moment am reprezentat cu linii punctate zidurile care probabil au fost scoase şi sunt prezente pe diferite planuri. Clădirea are dimensiunile de 17,30 X 17,50 m cu un portic în faţă. Cu ocazia lucrărilor de conservare a fost descoperită şi în această clădire o bază de coloană ce are dimensiunile de 0,60 X 0,60 m şi înălţimea de 0,38 m. Baza circulară pe care este aplicată coloană are un diametru de 0,48 m. Lângă colţul din stânga au fost descoperite şi fragmente ce provin de la coloană ce are diametrul bazei de 0,48 m, înălţime de 0,71 m şi diametrul fusului de 0,40 m. În centrul clădirii la curăţarea pământului de peste ziduri a fost descoperită o monedă romană din argint (denar) din timpul lui Traian şi un frumos postament din bronz pentru, probabil o statuie din bronz.

Pentru moment nu putem să ne pronunţăm asupra formei acestei clădiri datorită faptului că ea nu este cercetată integral până la lutul virgin.

Pe lângă aceste clădiri în anii ce vor urma vom continua programul demarat în anul 2001, cu lucrări similare şi la clădirile I, II, VII şi VIII în aşa fel încât toate clădirile ce sunt parte componentă din acest *kardo* al oraşului roman să poată fi destinate marelui public pentru vizitare.

Fig. 36. Tibiscum-Jupa. Clădirea VI după lucrările de conservare primară din anul 2002.

Ca în orice oraş roman şi la Tibiscum a existat un For, un Capitoliu sau alte obiective importante. Cu siguranţă că acestea au existat, dar, cum am văzut încă din capitolul I, numai în ultimii 250 de ani râul Timiş a distrus mai bine de 75% din suprafaţa oraşului.

d. Creştinismul la Tibiscum

Existenţa unei comunităţi creştine la Tibiscum a fost pusă în evidenţă printr-o serie de dovezi materiale[161] concludente sau mai puţin concludente, care au fost folosite în argumentarea ideii paleocreştinismului la romani în secolele III-IV d. Chr[162].

Astăzi, fără modestie, putem vorbi de un număr impresionant de obiecte care poartă însemne creştine şi reprezintă tot atâtea argumente în favoarea ideii de geneză a creştinismului popular[163].

Manifestările primilor creştini s-au concretizat prin folosirea de către aceştia a unor obiecte de cult cu o simbolistică creştină[164].

---

161 M. Moga, Vestigii Paleocreştine în Banat, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj 1972, p. 259-266; D. Benea, Mărturii arheologice de la Tibiscum din sec. III-IV, în *Tibiscum* VI, Caransebeş 1986, p. 241-257; Idem, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*. Interferenţe spirituale, Timişoara 1999.

162 N. Gudea, I. Ghiurco, *Din Istoria Creştinismului la Români*. Mărturii arheologice, Oradea 1988.

163 N. Zugravu, *Geneza creştinismului popular al românilor*, Bucureşti 1997.

164 N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 35-90, pl. IV-VI. D. Benea, *Dacia Sud-Vestică în secolele III-IV*. Interferenţe spirituale, Timişoara 1999, p. 83-98.

Începutul manifestărilor creştine în Dacia poate fi plasat, pe baza mărturiilor arheologice la sfârşitul secolului al II-lea şi începutul secolului al III-lea[165], moment în care numărul creştinilor din Imperiu Roman a devenit tot mai mare.

Este foarte bine cunoscut episodul petrecut în timpul lui Traianus Decius (249-251) care a luat măsuri severe împotriva creştinilor, dând edictul din anul 249 prin care cei ce îmbrăţişează această religie pot fi decapitaţi.

Măsuri asemănătoare sunt luate şi de către împăratul Valerian (253-260 d. Chr.) în anii 257 şi 258, care emite două edicte de persecuţie a creştinilor, în special din păturile bogate şi mai ales din provincii.

Este mai mult ca sigur că avem de-a face în secolul al III-lea cu o răspândire a creştinismului. Răspândirea noii religii nu mai putea fi stopată în nici un fel, indiferent de măsurile restrictive impuse credincioşilor. Aşa se explică faptul că numai după câţiva ani de la măsurile deosebit de severe impuse de Traianus Decius şi Valerian, împăratul Gallienus (253-268), fiul împăratului Valerianus, imediat ce devine singur împărat al Imperiului abrogă edictele împotriva creştinilor. Ba mai mult, prin edictul din 260 restituie bisericile creştinilor, cimitirele şi proprietăţile confiscate, garantând libertatea cultului (Eusebius, Historia Ecclesiastica VII. 13).

În acest sens putem spune chiar că Gallienus stabileşte o pace cu creştinii de 43 de ani[166], timp în care creştinismul s-a dezvoltat nestingherit. Acestui eveniment deosebit de important în evoluţia creştinismului în Dacia Romană, istoriografia noastră nu a acordat atenţia cuvenită.

La Tibiscum, avem menţionat nu un altar onorific[167], unii cercetători sunt de părere că suntem în faţa unei baze de statuie[168], închinată soţiei împăratului, Cornelia Salonina, care din anul 260 d.

---

165 N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 19.

166 P. Keresztes, The Peace of Gallienus: 260-303 A.D. în *Wiener Studien* 9, 1975, p. 174-185.

167 *I.D.R.* III/1, 132, fig. 101.

168 Informaţie inedită furnizată nouă de către prof. univ. dr. Werner Eck, căruia îi mulţumm şi pe această cale.

Chr. primeşte titlul de Augusta. Altarul este închinat împărătesei de către cel mai înalt for al oraşului, „ordo municipii Tibiscensium".

Cunoaştem altare închinate împăratului Gallienus în Dacia, la Potaissa, Praetorium sau Ad Mediam, dar nici unul închinat Corneliei Salonina.

Închinarea unui altar onorific de către consiliul municipal de la Tibiscum împărătesei, pentru sănătatea ei spune foarte mult. În primul rând acest altar pare că poate fi datat imediat după 260 când măsurile de toleranţă faţă de creştini sunt deja luate. Textul acestei inscripţii nu menţionează aşa ceva, dar este bine ştiut faptul că împărăteasa Cornelia Salonina se pare că ar fi adoptat creştinismul, determinându-l pe împăratul Gallienus să fie tolerant faţă de creştini[169].

Comunitatea creştină de la Tibiscum existentă probabil într-un număr mare şi-a exprimat bucuria faţă de măsurile de toleranţă luate de către Gallienus prin închinarea unui altar onorific soţiei acestuia care, aşa cum am mai spus, se pare că ar fi îmbrăţişat credinţa creştină. Vom prezenta două noi descoperiri arheologice de caracter posibil creştin.

Este vorba de un fragment din partea superioară a unei amfore[170] ce are pe umăr, în dreptul torţii două inscripţii scrise cu vopsea roşie. Primul rând de litere cu înălţimea de 1 cm, sunt scrise în dreptul torţii de sub buză şi se compun din literele greceşti M şi α, ce reprezintă se pare capacitatea vasului Mα = 41 sextarii = 22,386 litri. Al doilea rând de litere cu înălţimea de 2 cm, se compune din M şi Θ, prescurtare frecventă pe amfore cu inscripţii creştine[171].

Încă din anul 1967 la Noviodunum[172] a fost descoperită o amforă ce are o inscripţie cu vopsea roşie, în care apar iniţialele greceşti M α şi M Θ, interpretate ca fiind M(ητηρ) Θ(εου) „Maica

[169] H. Parker, *A History of the Roman World A.D. 138 to 337*, London 1958, p. 167-168.
[170] P. Bona, R. Petrovszky, M. Petrovszky, Tibiscum-cercetări arheologice (II) (1976-1979), în *ActaMN* XX, Cluj-Napoca 1983, p. 410, nr. 1, pl. V/3. M.C. Nr. Inv. 9869/2072.
[171] D. Tudor, *Oltenia Romană*, Bucureşti 1968, p. 523, nr. 343 şi fig. 144.
[172] I. Barnea, Note de epigrafie romano-bizantină, în *Pontica* X, Constanţa 1977, p. 282, nr. 25, fig. 4/1.

Domnului"[173]. Amfora descoperită la Noviudunum este identică ca tip şi pastă cu amfora descoperită la Tibiscum în clădirea X.

Piesa prezentată de noi provine din ultimele nivele ale clădirii X, nivele datate în prima jumătate a scolului al III-lea[174].

Tot în ultimii ani a fost descoperită o amforă de tip Micăsasa[175] care pe lângă textul scris cu vopsea roşie de pe gât mai are incizate literele **χ ρ.**

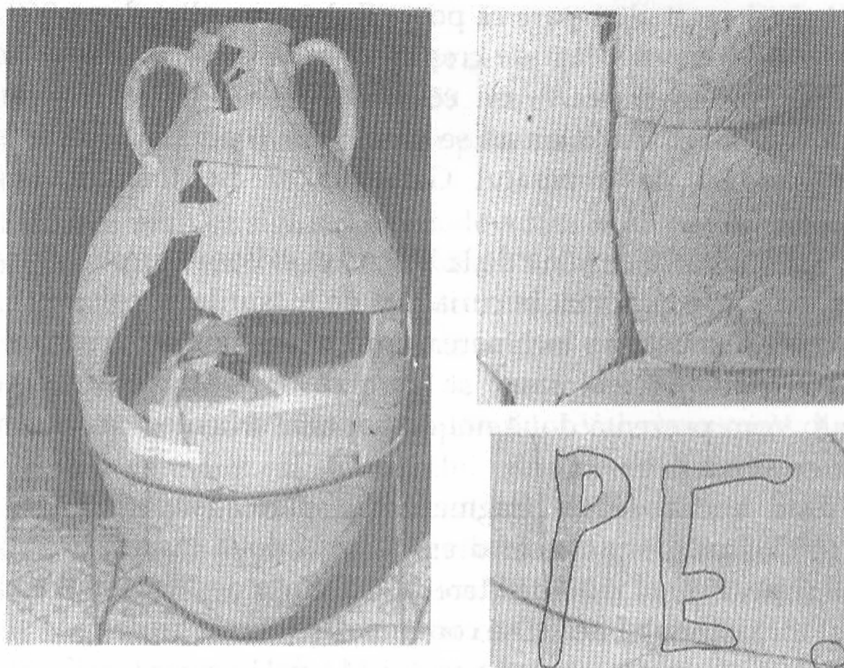

Fig. 37. Tibiscum-Jupa. Detaliu de pa amfora ce are incizate literele X P

Cele două litere nu sunt suprapuse pentru a indica o inscripţie creştină obişnuită, aşa cum apar pe vasele cu chrismon. În cazul nostru, cele două litere sunt incizate în alternanţă, pe gâtul amforei. Nu cunoaştem nici o descoperire de o asemenea factură făcută până în prezent în Dacia. Există inscripţii pe amfore în care apar literele X P scrise cu vopsea roşie, modalitate de a indica capacitatea vasului. Este posibil ca şi în cazul descoperirii de la Tibiscum, cele două litere să

---

173 Ibidem, p. 282, nr. 25, fig. 4/1.

174 P. Bona, R. Petrovszky, M. Petrovszky, Tibiscum-cercetări arheologice (I) (1976-1979), în *ActaMN* XIX, Cluj-Napoca 1982, p. 319, fig. 7.

175 A. Ardeţ, Considération sur les amphores romaines de Tibiscum, în *Omaggio a Dinu Adameşteanu*, Cluj-Napoca 1966, p. 169, fig. 12.

indice capacitatea vasului, dar după părerea noastră, incizarea acestora ne duce cu gândul la o folosire a amforei pentru cult, mai ales că acest tip a fost folosit pentru transportul vinului.

Pentru a înțelege mai bine rolul jucat în antichitate de către comunitatea creştină de la Tibiscum vom analiza un document datat cu 760 de ani mai târziu.

Este vorba de trei diplome emise între anii 1019-1020 de către împăratul bizantin Vasile al II-lea care organizează patriarhia de Ohrida. Originalele nu s-au păstrat, dar în forma lui actuală textul e cuprins într-un hrisov din 1272 prin care împăratul Mihail VIII Paleologul confirmă privilegiile mitropoliei de Ohrida.

Între episcopia de Niş şi cea de Belgrad se află enumerată episcopia Moraviei cu reşedința în Branitza: *„τον επισκοπον Βρανιτυισ εισ τιν Βρανιτζαν, και τον Μοροβισκον, και τον Σφεντερομον και τον Γροντσον και τον* ***Διβισισκον*** *και τον Ιστρααγλαγγαν και τον Βροδαρισκο, ψλιριψοθσ 15 και παροιψοθσ 15 "* Adică „Episcopul de Branița să aibă în Branița, Morobiscos, Sfenteromon, Grontson, Dibisiskos, Istraaglaggam şi Brodarisko, 15 clerici şi 15 jeleri"[176].

În numeroase lucrări apărute s-a demonstrat faptul că *Διβισκοσ* şi *Τιμπισκο*, reprezintă transcripția în limba greacă bizantină a formei fonetice „Tibisco" de limbă străină[177].

Dacă acceptăm ca sigură această ipoteză, care este cea mai veridică, atunci putem afirma că după mai bine de 700 de ani Tibiscumului i se recunoaşte rolul jucat în antichitate prin existența unei puternice comunități creştine.

e. Criza Imperiului, părăsirea Daciei de către autorități

Clădirile prezentate de noi cu siguranță fac parte din oraşul antic ce pe parcursul secolului al III-lea cunoaşte o evoluție determinată nu numai de bogăția zonei ci şi de situația internă a Imperiului. După Caracalla debutează o perioadă marcată de numeroase incursiuni ale popoarelor barbare aflate la graniță, ca pe la 238 d. Chr. să asistăm la cantonarea goților la granițele Daciei, ce vor constitui un adevărat şi real pericol.

---

[176] I. D. Suciu, *Istoria Mitropoliei Banatului*, Timişoara 1977, p. 39-40.
[177] *Ibidem.*

Pe plan intern imperiul este măcinat de o criză internă ce se prelungeşte printr-o anarhie militară ce va duce cu sine la o instabilitate accentuată.

Cu siguranță că viața la Tibiscum îşi continuă cursul, aici constatând chiar o evoluție ascendentă pentru mijlocul secolului al III-lea d. Chr. Evenimente de seamă cum au fost *„Jocurile seculare"* organizate în timpul lui Philippus Arabs (244-249) care a serbat un mileniu de la fondarea Romei, au fost sărbătorite şi la noi cu fast şi jocuri, mărturie fiind descoperirile monetare care în această perioadă sunt foarte numeroase şi semnificative, chiar dacă invaziile barbare sunt tot mai greu de stăpânit.

În vara anului 246 Philippus Arabs acordă provinciei dreptul de-a bate monede din bronz. Monedele poartă legenda PROVINCIA DACIA şi vor fi bătute timp de 11 ani.

Cea mai gravă criză prin care trece imperiul debutează odată cu urcarea pe tron a lui Valerianus (253-260 d. Chr.) care îl asociază pe fiul său Gallienus (253-268 d. Chr.) încă din primul an de domnie cu titlul de Augustus. În anul 258 d. Chr. o parte a Daciei a fost invadată de către cvazii, marcomanii, goții şi carpii aflați la granițe.

A fost nevoie de o puternică mobilizare pentru a-i învinge şi alunga din Dacia şi Pannonia[178]. După ce în anul 260 Valerianus cade prizonier la perşi, fiul acestuia Gallienus, rămas singur împărat încearcă o redresare a situației imperiului elaborând o reformă militară, prin care se înființa un corp de cavalerie mobilă pentru intervenții rapide în zonele amenințate. Senatorii au fost înlocuiți de la comanda legiunilor cu militari de carieră, iar în trupele auxiliare erau recrutați un număr mare de barbari. Guvernatorii din ordinul senatorial, care au condus provincii, au fost înlocuiți cu cei din ordinul cavalerilor iar senatului i s-a luat dreptul de-a bate monedă de aramă[179].

Toate aceste măsuri nu au avut efectul scontat, goții, carpii herulii atacau pe uscat şi pe mare şi prădau provinciile răsăritene.

---

[178] M. Alföldi, *Zu den Militärreformen des Kaisers Gallienus*, Basel 1957, p. 120-125.
[179] *Ibidem*.

Ultimele informații scrise de la Tibiscum le avem din timpul lui Gallienus prin altarul închinat soției acestuia, şi prin descoperirea unor monede dintre care una şi în clădirea IV de la Tibiscum-Iaz.

Urmaşul său Claudius II Ghoticul (268-270 d. Chr.) reuşeşte să-i învingă pe goți în anul 269 la Naissus, urmând la conducerea imperiului Aurelian (270-275 d. Chr.), care înainte de a fi împărat a fost comandantul cavaleriei de la Dunăre. La Sirmium armata îl proclamă împărat. De numele acestuia se leagă părăsirea Daciei de către autoritățile militare şi retragerea la sudul fluviului unde sunt înființate două noi provincii ce poartă denumirea de Dacia. Izvoarele antice pomenesc acest eveniment ca având loc încă din timpul lui Gallienus, după care Aurelian, în urma unor victorii revine la nordul Dunării şi restabileşte situația[180].

Unul din cele mai importante texte antice referitoare la acest subiect îl constituie Historia Augusta (Vita Aureliani, cap. 39) care ne spune: ***„cum vastatum Illyricum et Moesiam deperditam videret provinciam Transdanuvianam Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri abductosque ex ea populos in Moesia collocavit appellavitque suam Daciam quae nunc duas Moesias dividit"***. („văzând că Illyricum e pustiit şi Moesia ruinată, pierzând nădejdea de a o mai putea păstra, a părăsit provincia Dacia întemeiată de Traian dincolo de Dunăre retrăgând armata şi pe provinciali, iar populația adusă de acolo a aşezat-o în Moesia şi a numit-o Dacia sa, care acum desparte cele două Moesii").

Textul vorbeşte de părăsirea provinciei şi retragerea la sudul Dunării, păstrându-se câteva capete de pod la nordul Dunării, dar hotarul oficial a fost fixat pe linia fluviului. La sudul Dunării se înființează Dacia Ripensis şi Dacia Mediterranea, cuprinzând o parte din teritoriul Moesiei Superioare şi partea de apus a Moesiei Inferioare până la râul Utus (Vit).

---

180 D. Ruscu, L'Abandon de la Dacie Romaine dans les source litteraire, în *ActaMN* 35/I, Cluj-Napoca 1998, p. 235-254.

Această perioadă de profunde schimbări a fost resimțită la Tibiscum atât prin modificări aduse unor construcții cât și prin circulația monetară[181].

Este deosebit de importantă circulația monetară de după anul 275, până acum la Tibiscum au fost descoperite două tezaure, unul în anul 1925[182] și altul din anul 1965[183].

Aceste tezaure vorbesc de la sine de o continuare a vieții locuitorilor rămași după părăsirea de către oficialități a provinciei. Existența unei comunități la Tibiscum la sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea este evidentă. Această comunitate încearcă să reziste în calea năvălitorilor printr-o serie de lucrări la zidul de incintă, care este refăcut cu ajutorul monumentelor votive s-au funerare ce sunt încastrate în vederea unei cât mai eficace apărări.

Descoperirea unor monede din timpul lui Constantin cel Mare (306-337 d. Chr.) și la Tibiscum (fig. 38) ridică problema revenirii la nordul Dunării a oficialităților romane, chiar dacă până în prezent nu constatăm refaceri efective la castru sau în interiorul orașului, așa cum este cazul garnizoanei de la Mehadia (Praetorium) sau a celui de la Dierna.

Fig. 38. Tibiscum-Iaz. Monedă din timpul împăratului Constantin cel Mare.

Recentele cercetări arheologice efectuate în punctul Cărbunari-Țigănești de pe raza municipiului Caransebeș, aflat la cca. 1 km sud

[181] D. Benea, Mărturii arheologice de la Tibiscum din sec. III-IV, în *Tibiscum* VI, Caransebeș 1986, p. 241-257.
[182] E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat în secolul IV*, Lugoj, 1974, p. 72.
[183] N. Gudea, Descoperiri monetare antice și bizantine în Banat, în *Banatica* 1, Reșița 1971, p. 139-142.

de Tibiscum aduc noi elemente deosebit de interesante. Cu ocazia cercetărilor arheologice desfăşurate aici[184] au fost descoperite urmele unui cimitir medieval de sec. XIII-XIV aflat în incinta unei biserici. Cu totul şi cu totul excepţională este descoperirea unui fragment de cărămidă ce are imprimată în relief semnul crucii. Este vorba de o *„crux monogrammatica"* asemănătoare până la identitate cu cea descoperită la Slăveni-Olt[185] în interiorul unei bazilici paleocreştine de secolul al IV-lea.

Datarea complexului de la Cărbunari-Ţigăneşti se bazează pe existenţa unei construcţii romane, refolosită la începutul Evului Mediu şi abandonată în secolul XIV. Se pare că avem de-a face în această perioadă cu abandonarea drumului Dierna – Tibiscum, când se constată atât la noi cât şi aiurea o renaştere a drumurilor comerciale, o dezvoltare a oraşelor înconjurate de ziduri de piatră, de fapt este perioada „marii rupturi", cum o caracterizează J. Le Goff[186] sau a trecerii de la „arhitectura lemnului la cea a pietrei" cum o caracterizează N. Iorga[187].

Este momentul în care târgul de la Caransebeş ia o amploare deosebită, cetatea se extinde şi se dezvoltă[188]. Asistăm la o înnoire a satelor şi oraşelor, care vor avea o altă dispunere faţă de cele antice, lucru sesizat în toată Europa. Am fi fericiţi să putem documenta continuitatea antică de la Tibiscum cu informaţiile din timpul lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul, din anul 1019, care reorganizează patriarhia de Ohrida iar printre eparhii apare şi cea de ***Διβισισκον***, identificată cu Tibiscum-ul nostru[189]. Cercetările arheologice de până acum nu aduc precizări şi nici nu confirmă aceste lucruri dar poate într-o bună zi să apară şi confirmarea documentelor. Un alt fapt, nu lipsit de interes, este şi regăsirea denumirii de *Alsöthews* ca moşii între

---

[184] A. Ardeţ, Cercetări arheologice la Biserica medievală de la Cărbunari-Ţigăneşti (sec. XIII-XIV), în *ActaMN* 33. I, Cluj-Napoca 1996, p. 415-424.

[185] D. Tudor, în *SCIVA*, 30, 3, Bucureşti 1979, p. 453-458, fig. 2.

[186] J. Le Goff, *Pentru un alt ev mediu*. Valori umaniste în cultura şi civilizaţia Evului Mediu, Vol. I, Bucureşti 1986, p. 91-110.

[187] N. Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, Ed. II, Vol. I, Bucureşti 1995, p. 33-42.

[188] Gh. Sebestyen, *O pagină din istoria arhitecturii române-Renaşterea*, Bucureşti 1987, p. 94-98.

[189] I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 39-41.

satele Iaz şi Ciuta la începutul secolului al XV-lea[190]. Este prematur să considerăm o perpetuare a locuirii pe vatra anticului Tibiscum până în secolele XIII-XIV până nu vom trece la o cercetare mai amănunţită a întregii zone care ascunde nenumărate informaţii în ceea ce priveşte simbioza noastră naţională.

---

[190] C. Feneşan, *Documente medievale bănăţene,* Cluj-Napoca 1981, nr. 8, p. 44-46.

CATALOGUL PIESELOR

Pentru a avea o imagine cât mai cuprinzătoare asupra evoluţiei aşezărilor romane de la Tibiscum în volumul de faţă am considerat necesară şi prezentarea unui catalog în care să apară o serie de piese descoperite în ultimii 12 ani în cercetările efectuate la Tibiscum. În volumul de faţă vom prezenta obiectele din fier, bronz, sticlă, lut ars, piatră, cărămidă şi opaiţe urmând ca în volumul următor să prezentăm ceramica romană cu toate aspectele ei. Ultimul volum preconizat cercetărilor arheologice de la Tibiscum îl vom consacra descoperirilor numismatice.

Pentru o cât mai uşoară lectură a cestui catalog vom recurge la o metodă mult folosită astăzi, aceea a prescurtărilor, astfel: N. = numele piesei; P = prezentare şi descriere; D = dimensiunile; L = locul descoperirii; I. = numărul de inventar de la Muzeul din Caransebeş şi C = cronologia.

Obiecte din fier

Nr. 1 (pl. XXVII)
N = Pumnal din fier (pugio)[191].
P = Este format dintr-o parte ascuţită la vârf şi o altă parte în care se prindea un mâner.
D = lungime este de 23 cm şi lăţimea de 3,8 cm
L = Descoperit în anul 1991 în secţiunea S1/1990, caroul 12-13, context 42.
I = M.C.(Muzeul Caransebeş), Nr. Inv. 14065.
C = Începutul secolului al II-lea d. Chr.

Nr. 2 (pl. XXVII)
N = Vârf de săgeată. Tip piramidal[192].

---

[191] A. Ardeţ, Le municipe romaine de Tibiscum, în *La politique edilitaire dans les provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 84, Pl. III/1. N. Gudea, *Castrul roman de la Buciumi*, Zalău 1977, fig. 21.

[192] W. Hübener, Die Römischen matallfunde von Augsburg-Oberhausen. Ein Katalog, München 1973, 29, pl. 7/3. A. Ardeţ, în *Le Politique Edilitaire dans les Provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 84, pl. III/1.

P = Vârful este rotunjit şi gol pe dinăuntru
D = Lungimea este de 7 cm şi lăţimea de 1,5 cm
L = Tibiscum-Iaz, în secţiunea S1/1991, caroul 12-13, contextul 45
I = M.C. Nr. Inv. 14064
C = începutul secolului al II-lea d. Chr.

Nr. 3 (pl. XXVII)
N = Vârf de lance (hasta)
P = Vârful este ascuţit şi are patru muchii.
D = Lungimea este de 11 cm iar lăţimea de 1,5 cm
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/2002, adâncimea 1,40 m.
I = M.C. Nr. Inv. Nr. 2/2002
C = începutul secolului al II-lea d. Chr.

Nr. 4 (pl. XXVII)
N = Aplică din fier
P = Se caracterizează printr-o bucată rotunjită din fier care are două protuberanţe, asemănătoare cu două coarne.
D = Lungime este de 1,3 cm şi lăţimêa de 2,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, caroul 13, context 27.
I = M.C. Nr. Inv. 14063
C = Sfârşitul secolului al II-lea

Nr. 5 (pl. XXVII)
N = Cuţit din fier
P = Se mai păstrează doar o parte din lamă şi mâner.
D = Lungime este de 8,5 cm, lăţimea de 2,9 cm iar grosimea de 0,8 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C9/2000, context 30, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 28/2000
C = Mijlocul secolului al II-lea

Nr. 6 (pl. XXVII)
N = Cuţit din fier
P = Se mai păstrează doar miezul şi o parte din lamă şi mîner
D = Lungime este de 10 cm, lăţimea de 2 cm şi grosimea de 0,5 cm
L = Tibiscum-Jupa, secţiunea S1/2002, contextul 2
I = M.C. Nr. Inv. 23/2002
C = Începutul secolului al III-lea

Nr. 7 (pl. XXVIII)
N = Brici[193].
P = Se compune dintr-un miez de fier lat de 5 cm şi lung de 10 cm, care este perforat în patru locuri pentru a prinde cele două plăcuţe din tablă care compun briciul. Nu s-a mai păstrat partea unde era prinsă lama.
D = Lungime este de 10,5 cm, lăţimea foilor de tablă de 1,5 cm iar grosimea de 1 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C6/1995, context 16, camera C.
I = M.C. Nr. Inv. 27/1995
C = Mijlocul secolului al III-lea.

Nr. 8 (pl. XVIII)
N = Cui din fier
P = Se compune din partea ascuţită şi alungită şi partea plată sau capul cuiului.
D = Lungimea este de 7,5 cm iar lăţimea de 1,4 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C6/1995, context 2, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 14/1995
C = Mijlocul secolului al III-lea

Nr. 9 (pl. XVIII)
N = Cui din fier
P = Se compune din partea ascuţită şi alungită şi partea plată sau capul cuiului.
D = Lungime este de 7 cm şi lăţimea de 5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C1/1992, context 34, camera L
I = M.C. Nr. Inv. 13330
C = Mijlocul secolului al II-lea

Nr. 10 (pl. XVIII)
N = Verigă din fier cu inel din bronz
P = Pe o bucăţică de fier ce este la un colţ rotunjită s-a păstrat un inel din bronz.
D = Lungimea este de 2,8 cm, lăţimea de 2 cm şi circumferinţa inelului de 2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1990, context 31, camera D.
I = M.C.Nr. Inv. 13296
C = Mijlocul secolului al II-lea

Nr. 11 (pl. XVIII)
N = Cheie din fier
P = Este sub forma literei L, partea folosită pentru deschis nu are perforaţii, mânerul este gol.

193 M. Bărbulescu, *Potaissa*. Studiu monografic, Turda 1994, p. 147-148, fig. 34/1.

D = lungimea este de 7,5 cm şi lăţimea de 2,8 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 8.
I = M.C. Nr. Inv. 13345
C = Începutul secolului al III-lea.

Nr. 12 (pl. XVIII)
N = Scoabă din fier
P = Se prezintă sub forma unei bare din fier ascuţită la capete şi îndoită sub forma literei U.
D = Lungimea este de 5,5 cm, lăţimea de 5,2 cm şi grosimea barei de 1 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C9/2000, context 12, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 19/2000
C = Mijlocul secolului al III-lea

Obiecte din bronz

Nr. 13 (pl. XXIX)
N = Inel-cheie
P = Inelul are o formă sferică, cu excepţia părţii de sus care este dreaptă.
D = Lungimea este de 2 cm, lăţimea este de 1,9 cm iar grosimea de 7 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C6/1995, context 5, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 3/1995
C = Începutul secolului al III-lea

Nr. 14 (pl. XXIX)
N = Inel
P = Are o formă circulară cu marginile rotunjite
D = Diametrul inelului este de 2,2 cm iar grosimea de 3,5 cm
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 31, camera B
I = M.C. Nr. Inv. 14687/8966
C = Mijlocul secolului al II-lea

Nr. 15 (pl. XXIX)
N = Inel-cheie
P = Este circular şi plat iar partea unde este prinsă protuberanţa pentru cheie de casetă, este plată
D = Diametrul este de 2,1 cm iar lăţimea de 8 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C5/1993, caroul 7, contextul 19.
I = M.C. Nr. Inv. 3294
C = Sfârşitul secolului al II-lea

Nr. 16 (pl. XXIX)
N = Inel
P = Este un inel simplu, circular, cu marginile rotunjite
D = Diametrul este de 2 cm iar grosimea de 6 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C6/1995
I = M.C. Nr. Inv. 3292
C = Mijlocul secolului al III-lea

Nr. 17 (pl. XXIX)
N = Inel-cheie
P = Este foarte bine păstrat, are marginile rotunjite şi partea de sus bune profilată şi plată, de unde porneşte protuberanţa folosită pentru casete. Partea plată a inelului este ornamentată în forma unui dreptunghi ce are marginile striate.
D = Diametrul este de 21 cm iar grosimea de 9 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, caroul 12, contextul 16, camera B
I = M.C. Nr. Inv.
C = Prima jumătate a secolului al III-lea.

Nr. 18 (pl. XXIX)
N = Inel
P = Este un inel simplu, circular cu marginile rotunjite.
D = Diametrul este de 2 cm iar grosimea de 3,5 cm.
L = Tibiscun-Iaz, caseta C5/1993, context 29, camera E.
I = M.C. Nr. Inv. 3289
C = Mijlocul secolului al II-lea

Nr. 19 (pl. XXIX)
N = Inel-chiei pentru casetă
P = Este cel mai bine păstrat inel-cheie, este circular, cu terminaţiile pentru deschiderea mecanismului prinse de partea superioară.
D = Diametrul este de 2,1 cm iar grosimea de 6 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C5/1993, context 24, camera E
I = M.C. Nr. Inv. 14482/8973
C = Sfârşitul secolului al II-lea

Nr. 20 (pl. XXIX)
N = Inel
P = Este un inel simplu de formă circulară, cu marginile rotunjite
D = Diametrul este de 2,1 cm iar grosimea de 3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1990, contextul 5, carourile 8-9, camera F.

I = M.C.Nr. Inv. 8968
C = Mijlocul secolului III.

Nr. 21 (pl. XXIX)
N = Fibulă. Tip"trompetenfibel"[194].
P = Face parte din categoria fibulelor rotunjite şi ornamentate prin meandre. Se păstrează foarte bine o parte din ac.
D = Lungimea este de 2,8 cm iar lăţimea de 2,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, caroul 13-14, context 31, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 13964
C = Mijlocul secolului al II-lea

Nr. 22 (pl. XXIX)
N = Fibulă din bronz[195].
P = Capul lăţit se îngustează spre corp pe care este o nodozitate realizată din trei creste. Portagrafa dreptunghiulară.
D = Lungimea este de 4,8 cm iar lăţimea de 1,6 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C9/2000, context 30, camera F
I = M.C. Nr. Inv. 3/2000
C = Prima jumătate a secolului II d. Chr.

Nr. 23 (pl. XXIX)
N = Fibulă din bronz[196].
P = Capul lăţit protejat de o plăcuţă. Pe corp o nodozitate. Piciorul se termină în buton. Portagrafa dreptunghiulară.
D = Lungimea este de 2,9 cm iar lăţimea de 1,5 cm
L = Tibiscum-Iaz, Secţiunea S1/1993, caroul 7, adâncimea 1,20 m.
I = M.C. Nr. Inv. 788
C = Prima jumătate a secolului II

Nr. 24 (pl. XXIX)
N = Aplică emailată.
P = Se păstrează doar partea ornamentată prin incizarea unui romb în care au fost executate patru cercuri concentrice ca ornamentaţie.
D = Lungimea este de 2 cm, lăţimea de 1,7 cm iar grosimea de 9 cm.

---

[194] A. Ardeţ, Le municipe romaine de Tibiscum, în *Le Politique Edilitaire dans les Provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 84, pl. III/2.
[195] I. Mitrofan, S. Cociş, *op. cit.*, p. 433, pl. 11/10.
[196] Ibidem, p. 433, pl. 11/15.

L = Tibiscum-Iaz, Caseta C3/1992, context 29, camera G.
I = M.C. Nr. Inv. 27/1992
C = A doua jumătate a secolului al II-lea

Nr. 25 (pl. XXX)
N = Limbă pentru clopoţel
P = Este păstrată doar partea rotunjită şi bombată de jos.
D = Lungimea este de 3 cm iar lăţimea de 1 cm
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, caroul 5, contextul 8.
I = M.C. Nr. Inv. 4/1999
C = Începutul secolului al III-lea

Nr. 26 (pl. XXX)
N = Capăt de cureluşă[197].
P = Se prezintă sub forma unei lamele care este perforată la un capăt, iar la celălalt este ascuţită.
D = Lungimea este de 4 cm iar lăţimea de 1 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C5/1993, context 37, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 14483
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 27 (pl. XXX)
N = Capăt de cureluşă[198].
P = Se prezintă sub forma unei lamele care este perforată la un capăt, iar la celălalt este ascuţită.
D = Lungimea este de 4 cm, lăţimea de 5 cm iar grosimea de = ,2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C5/1993, context 37, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 14483
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 28 (pl. XXX)
N = Greutate?
P = Imită forma unei ghinde, având o urechiuşă pentru prindere.
D = Lungimea este de 2,8 cm iar lăţimea de 1 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C6/1995, context 31, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 17/1995
C = Mijlocul secolului al II-lea

---

[197] L. Petculescu, Military equipment graves in Roman Dacia, în *Journal of roman Military Equipment Studies*, Vol. 6, Leiden 1994, p. 115-123, pl. 1/3-4.
[198] *Ibidem*.

Nr. 29 (pl. XXX)
N = Aplică
P = Se prezintă sub forma unei bare rotunjite şi ascuţite la ambele capete în centru este subţiat fiind folosit cu siguranţă la echipamentul militar.
D = Lungimea este de 3 cm şi lăţimea de 0,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C9/2000, context 34, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 4/2000
C = Mijlocul secolului al II-lea

Nr. 30 (pl. XXX)
N = Mâner de casetă[199].
P = Piesa reprezintă de fapt un delfin redat prin solzi şi aripioara dorsală.
D = Lungimea este de 5 cm, lăţimea de 3 cm şi grosimea de 1,3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, context 40, camera J.
I = M.C.Nr. Inv. 5/1999
C = Începutul secolului al II-lea

Nr. 31 (pl. XXX)
N = Bară din bronz.
P = se prezintă sub forma unei bare care are capătul îngroşat şi rotunjit asemănătoare cu un cui.
D = Lungimea este de 6,3 cm, lăţimea de 0,7 cm iar diametrul peduncul este de 0,8 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 40, camera D.
I = M.C. Nr. Inv. 14058
C = Începutul secolului al II-lea

Nr. 32 (pl. XXX)
N = Ac de fibulă
P = Piesa reprezintă doar un fragment din acul ce era prins de resortul unei fibule.
D = Lungimea este de 2,7 cm, lăţimea de 0,7 cm iar grosimea de 0,2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, context 8, camera I.
I = M.C. Nr. Inv. 3315
C = Mijlocul secolului al III-lea

Nr. 33 (pl. XXX)
N = Ac de fibulă
P = Se prezintă sub forma unui ac, care are capătul în forma literei T.

---

[199] C. Găzdac, în *ActaMN* 32/I, Cluj-Napoca 1995, p. 410, fig. 2/6. M. Bărbulescu, *op. cit.*, fig. 29/8.

D = Lungimea este de 4,5 cm, lăţimea de 3,5 cm iar grosimea de 0,4 cm
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1990, context 18, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 13952
C = Mijlocul secolului al III-lea

Nr. 34 (pl. XXX)
N = Portagrafă de fibulă.
P = Piesa este fragmentară şi provine de la o fibulă.
D = Lungimea este de 1,5 cm, lăţimea de 1,5 cm iar grosimea de 0,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1990, context 25, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 8967
C = Sfîrşitul secolului al II-lea.

Nr. 35 (pl. XXXI)
N = Cataramă[200].
P = Este deformă dreptunghiulară cu ornamentaţia în formă de spre în interior.
D = Lungimea este de 4,1 cm, lăţimea de 3,2 cm iar grosimea de 0,3 cm.
L = Tibiscum.Iaz, caseta C8/1999, context 2, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 3/1999
C = mijlocul secolului al III-lea

Nr. 36 (pl. XXXI)
N = Închizătoare pentru cataramă
P = Are o formă plată ascuţită la un capăt şi perforată la celălalt. Forma în profil este asemănătoare literei S.
D = Lungimea este de 3,6 cm, lăţimea de 1,8 cm iar grosimea de 4 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C5/1993, context 37, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 3287
C = Începutul secolului al II-lea.

Nr. 37 (pl. XXXI)
N = Bară gradată
P = Este dreapă pe o parte unde sunt incizate liniuţe foarte fine gradate. Pe cealaltă parte este ondulată.
D = Lungimea este de 3 cm, lăţimea de 1 cm şi grosimea de 0,3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C2/1992, context 28, camera L.
I = M.C. Nr. Inv. 14384
C = Începutul secolului al II-lea

---

200 L. Petculescu, *op. cit.*, p. 128, pl. 3/1.

Nr. 38 (pl. XXXI)
N = Ac din bronz[201].
P = Este sub formă de vergea, ascuțit la un capăt şi îngroşat la celălalt. Partea îngroşato este ornamentată sub formă de spirală.
D = Lungimea este de 6,4 cm iar diametrul maxim de 0,4 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C9/2000, context 30, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 26/2000
C = Mijlocul secolului al II-lea

Nr. 39 (pl. XXXI)
N = Aplică
P = Este circulară, ornamentată prin incizii sub formă concentrică. În centru are un nit din bronz.
D = Diametrul este de 2,3 cm iar grosimea de 0,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C6/1995, context 24, camera C.
I =
C = Începutul secolului al III-lea

Nr. 40 (pl. XXXI)
N = Țintă
P = Piesa este sferică şi dreaptă, observându-se foarte puțin din nit.
D = Diametrul este de 1,5 cm iar grosimea de 0,2 cm
L = Tibiscum-Iaz, secțiunea S1/1991, context 24, camera B.
I =
C = Sfârşitul secolului al II-lea

Nr. 41 (pl. XXXI)
N = Țintă
P = Are capătul sferic iar nitul este ascuțit.
D = Diametrul este de 1,9 cm iar grosimea de 1 cm fără cui.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C5/1993, context 31, camera F.
I =
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 42 (pl. XXXI)
N = Plăcuță de casetă.
P = Plăcuța este perforată în centru unde se introducea cheia pentru deschis caseta.
D = Lungimea este de 2,5 cm, lățimea de 1,7 cm iar grosimea de 0,1 cm.

---

201 M. Bărbulescu, *op. cit.*, fig. 25/5.

L = Tibiscum-Iaz, caseta C9/2000, context 12, camera J.
I =
C = Mijlocul secolului al III-lea.

Nr. 43 (pl. XXXI)
N = Plăcuță ornamentată pentru casetă.
P = Este circulară și ornamentată prin incizii concentrice. În centru are o perforație dreptunghiulară pentru a permite introducerea cheii. Pe partea dorsală se găsește o bandă ce are diametrul de 2,8 cm ce reprezintă partea care se aplica în interiorul casetei.
D = Diametrul este de 3,8 cm iar grosimea de 0,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C3/1992, context 30, camera K.
I =
C = Mijlocul secolului al II-lea

Nr. 44 (pl. XXXII)
N = Spatulă
P = Aceasta se prezintă sub forma unei lame de bronz, astăzi îndoită, lățită la un capăt și ascuțită la celălalt.
D = Lungimea este de 10 cm, lățimea de 0,7 cm iar grosimea de 0,2 cm.
L = Tibiscum-Jupa, secțiunea S1/2002, context 2.
I = M.C. Nr. Inv. 7/2002
C = Mijlocul secolului al III-lea

Nr. 45 (pl. XXXII)
N = Tortiță din bronz.
P = Piesa se prezintă sub forma unei bare rotunjită și îndoită, care are capetele perforate pentru înmănușare.
D = Lungimea este de 2,5 cm și lățimea de 1,8 cm.
L = Tibiscum-Jupa, secțiunea S1/2002, clădirea A, context 10.
I = M.C. Nr. Inv. 37/2002.
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 46 (pl. XXXII)
N = Cui din bronz
P = Se compune din partea lunguiață care este executată în patru muchii și ascuțită la vârf și partea plată care este rotundă și ornamentată la exterior prin incizii verticale.
D = Lungimea este de 10 cm, grosimea de 0,3 cm iar diametrul capului de 1 cm.
L = Tibiscum-Jupa, secțiunea S1/2002, caroul 8, adâncimea 1,60 m.

I = M.C. Nr. Inv. 40/2002
C = Sfârşitul secolului al II-lea

Nr. 47 (pl. XXXII)
N = Ac din bronz
P = Se prezintă sub forma unei bare ascuţite la un capăt, iar la celălalt se mai păstrează o porţiune din ureche.
D = Lungimea este de 13,5 cm iar lăţimea de 0,5 cm.
L = Tibiscum-Jupa, secţiunea S1/2002.
I = M.C. Nr. Inv. 4/2002
C = Prima jumătate a secolului al III-lea.

Nr. 48 (pl. XXXII)
N = Postament din bronz[202].
P = Piesa este realizată sub forma unui buton, gol în interior şi sferică la bază. Este ornamentată sub forma inciziilor concentrice. Pe baza postamentului se observă locul unde probabil a fost lipită o statuetă.
D = Diametrul bazei este de 4,5 cm, înălţimea de 3,7 cm iar diametrul postamentului de 2,7 cm.
L = Tibiscum-Jupa, a fost descoperită în timpul lucrărilor de conservare primară ce s-au desfăşurat la clădirea VI în anul 2002.
I = M.C. Nr. Inv. 44/2002
C =

Nr. 49 (pl. XXXII)
N = Ţintă
P = Se compune din partea plată, ce reprezintă capul ţintei şi nitul acesteia care este ascuţit.
D = Lungimea este de 1,3 cm, lăţimea de 1,2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/2001, caroul 1, adâncimea 1,20 m.
I = M.C. Nr. Inv. 40/2001
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 50 (pl. XXXII)
N = Plăcuţă din plumb
P = Se prezintă sub forma unei foi din plumb care are marginile rupte în antichitate.
D = Lungimea este de 11,5 cm, lăţimea de 6 cm şi grosimea de 0,3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/2001, caroul 8, ad0ncimea 1,20 m.

---

202 M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 152-158, pl. XIV/1.

I = M.C. Nr. Inv. 28/2001
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 51 (pl. XXXIII)
N = Plăcuță bronz.
P = Este de formă dreptunghiulară, cu capetele rupte.
D = Lungimea este de 6,5 cm, lățimea de 1,6 cm iar grosimea de 0,2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C1/1992, context 6, camera K.
I =
C = Mijlocul secolului al III-lea.

Nr. 52 (pl. XXXIII)
N = Plăcuță bronz
P = Are o formă dreptunghiulară, capetele sunt rupte. În partea de sus are o perforație.
D = Lungimea este de 5,3 cm, lățimea de 2 cm şi grosimea de 1,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secțiunea S1/1990, context 25, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 14087/3500
C = Începutul secolului al III-lea

Nr. 53 (pl. XXXIII)
N = Plăcuță circulară.
P = Se aseamănă cu o buterolă simplă ne ornamentată.
D = Diametrul este de 4,5 cm şi grosimea de 1,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secțiunea S1/1998, adâncimea 1,50 m.
I = M.C. Nr. Inv. 14087/3497.
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 54 (pl. XXXIII)
N = Plăcuță bronz.
P = Reprezintă un fragment dintr-o placă mai mare.
D = Lungimea este de 3 cm, lățimea de 1,1 cm şi grosimea de 0,2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secțiunea S1/1990, context 10, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 14087/3499
C = Mijlocul secolului al III-lea.

Nr. 55 (pl. XXXIII)
N = Brățară
P = Este realizată dintr-o bucată de sârmă din bronz executată în patru muchii.

D = lungimea este de 13 cm iar lăţimea de 0,3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 40, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 14072
C = Începutul secolului al II-lea

Nr. 56 (pl. XXXIII)
N = Scoabă
P = Realizată dintr-o bară de bronz ce are patru muchii, la capete ascuţite şi îndoite.
D = Lungimea este de 3 cm, lăţimea de 1,2 cm şi grosimea de 0,2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C3/1992, context 37, camera G.
I = M. C. Nr. Inv. 3291.
C = Începutul secolului al II-lea.

Nr. 57 (pl. XXXIV)
N = Oglindă argintată.
P = Se păstrează doar un fragment, partea posterioară este ornamentată prin incizii sub forma unor arcuri frânte care se îmbină în puncte realizate prin cercuri concentrice. Marginea este traforată sub formă de ghimpi.
D = Diametrul maxim este de 9 cm şi grosimea de 0,2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1990, context 30, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 13962/3496
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 58 (pl. XXXIV)
N = Oglindă argintată
P = Este compusă din două fragmente, unul din centru şi celălalt reprezentând marginea. În centru sunt incizate două linii concentrice iar marginea este realizată sub formă de dinţi traforaţi.
D = diametrul maxim este de 11 cm şi grosimea de 0,2 cm.
L = Tibiscum-iaz, secţiunea S1/1990, context 31, camera D.
I = M.C. Nr. Inv. 13962/3494
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 59 (pl. XXXV)
N = Ataş de toartă[203].

---

[203] L. C. Ardeţ, O protomă dionisiacă descoperită la Tibiscum, în *Analele Banatului V*, Serie Nouă, Timişoara 1997, p. 79-81. B. Barr-Sharrar, The Bronze Appliques. Two Masks of an Angry Old Father from New Comedy, în *Das Wrack*. Der antike Schiffsfund von Mahdia, Band 1, Köln 1994, p. 559-560, fig. 1-2. C. Baudoin, B. Liou, L. Luc, Une cargaison de Bronzes Hellénistiques. L'épave Fourmigue C à Golfe-Juan, în *Archaeonautica* 12, Paris 1994, p. 67-85, fig. 66-67.

P = Toartă de vas sub forma unui silen bătrân, cu fața buhăită cu barbă, gura este larg deschisă, ochii bulbucați și fruntea lată, ornamentată prin doi ciorchini de struguri. Este folosit ca ataș de toartă la vasele bahice.
D = Lungimea este de 6,5 cm, lățimea de 4 cm și grosimea de 2,2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secțiunea S1/1991, caroul 11, context 33, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 14057
C = Prima jumătate a secolului al II-lea

Nr. 60 (pl. XXXV)
N = Ataș de oenochoe[204].
P = Piesa este fragmentară fiind descoperit numai atașul, partea care se prinde de vas și doar o mică bucată din toartă care este cilindrică.
D = Lungimea este de 6,2 cm, lățimea de 3,5 cm și grosimea torții de 1,2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, a fost descoperită la suprafața solului în momentul când s-a pregătit terenul pentru săpăturile la caseta C6/1995.
I = M.C. Nr. Inv. 35/2000
C =

Nr. 61 (pl. XXXVI)
N = Reconstituire vas bachic cu ataș de toartă sub formă de silen[205].
P = Așa cum se poate vedea din reconstituirea noastră, atașul se prindea imediat sub buza vasului de bronz. Piesa descoperită la Tibiscum are o perforație exact în locul unde se prindea toarta de care era prins mânerul vasului.
D = Aceste tipuri de vase au o înălțime de aproximativ 16 cm și un diametru al gurii de 14 cm.
L = Numai atașul sub formă de silen provine de la Tibiscum (Nr. 59 pl. XXXV), restul vasului fiind reconstituirea noastră.
I = M.C. Nr. Inv. 14057
C = Aceste tipuri de vase circulă din a doua jumătate a secolului I d. Chr. și până în prima jumătate a secolului al II-lea d. Chr.

Nr. 62 (pl. XXXVII)
N = Caserolă din bronz[206].

---

[204] C. Găzdac, *op. cit.*, p. 401-402, fig. 1/1, 2/2.
[205] C. Baudoin, B. Liou, L. Luc, *op. cit.*, p. 67-85, fig. 66-67.
[206] L. C. Ardeț, Un fragment de caserolă romană din bronz descoperită la Tibiscum, în *Banatica*, Reșița 2003 (sub tipar). H. J. Eggers, *Der Römische Import im Freien Germanien*, Hamburg 1951, p. 174-176. R. Petrovszky, Die "Trau-Kasserollen". Einige Bemerkungen zu den reliefverzierten Kasserollen E 151, în *Thetis*, Band 5/6, Mannheim 1999, p. 7-9.

P = Reprezintă doar un fragment din partea buzei ce se leagă de toarta vasului. Aceasta este rotunjită iar în zona ce face legătura cu toarta are trei incizii foarte bine profilate.
D = Lungimea este de 7,5 cm, grosimea buzei de 0,5 cm, iar în zona mânerului de 1 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/2001, caroul 5, adâncimea de 1,40 m.
I = M.C. Nr. Inv. 5/2001
C = Începutul secolului al II-lea.

Obiecte şi vase din sticlă

Nr. 63 (pl. XXXVIII)
N = Jeton
P = Se prezintă sub forma unui nasture, plat pe o parte şi semisferic pe cealaltă, de culoare neagră.
D = Diametrul este de 2,3 cm şi grosimea de 0,6 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, context 30, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 3307
C = Mijlocul secolului al II-lea

Nr. 64 (pl. XXXVIII)
N = Inel din sticlă
P = Se păstrează doar jumătate din inel, care este realizat sub formă rotundă şi rotunjită la margini, partea de sus este dreaptă şi foarte bine profilată. Are culoarea neagră.
D = Diametrul este de 2 cm iar grosimea miezului de 0,3 cm.
L = Tibiscum-Jupa, secţiunea S1/2002, caroul 5-6 adâncimea 1,50 m.
I = M.C. Nr. Inv. 50/2002
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 65 (pl. XXXVIII)
N = Mărgea de sticlă[207].
P = Are o formă sferică, perforată pe centru. Partea exterioară este realizată printr-o serie de crestături. Mărgeaua are culoarea albastru deschis.
D = Diametrul este de 1,8 cm. Perforaţia interioară are diametrul de 0,6 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/2001, caroul 5, adâncimea 1,70 m.
I = M.C. Nr. Inv. 43/2001
C = Începutul secolului al II-lea.

---

207 D. Benea, Die Glaswerkstätten von Tibiscum und der perlenexport ins Barbaricum im 2. bis 4. Jhr., în *Apulum* XXI, Alba-Iulia 1983, p. 115-120, tip XI.

Nr. 66 (pl. XXXVIII)
N = Mărgea din cornalit[208].
P = Are formă hexagonală, de culoare albă. Mărgeaua este perforată în interior.
D = Lungimea este de 1,7 cm şi lăţimea de 1,3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C3/1992, context 2, camera L.
I = M.C. Nr. Inv. 14387/3485
C = Mijlocul secolului III.

Nr. 67 (pl. XXXVIII)
N = Mărgea din sticlă[209] (Benea 1983, tip VI)
P = Are tot o formă hexagonală dar este groasă la mijloc şi subţiată la capete. Are culoarea albă.
D = Lungimea este de 1,6 cm şi lăţimea de 0,9 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C6/1995, adâncimea 0,40 m, camera A.
I = M.C. Nr. Inv. 8997
C = Începutul secolului al III-lea.

Nr. 68 (pl. XXXVIII)
N = Mărgea din sticlă[210]
P = Are o formă hexagonală identică cu piesa ce are Nr. 67.
D = Lungimea este de 1,6 cm şi lăţimea de 0,9 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C6/1995, context 21, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 8998
C = Începutul secolului al III-lea.

Nr. 69 (pl. XXXVIII)
N = Mărgea din sticlă[211].
P = Are o formă rotundă şi perforată pe mijloc. Este de culoare verde.
D = Diametrul este de 0,8 cm iar grosimea de 0,6 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C5/1993, context 2, camera K.
I = M.C. Nr. Inv. 3288
C = Mijlocul secolului al III-lea.

Nr. 70 (pl. XXXVIII)
N = Buză unguentarium[212].

---

208 *Ibidem*, tip III.
209 *Ibidem*, tip VI.
210 *Ibidem*.
211 *Ibidem*, tip V.
212 C. Isings, *Roman glass*, Groningen 1957, p. 97, forma 82 A2.

P = Se păstrează numai buza şi o porţiune foarte mică din gât. Buza este rotunjită şi ieşită în exterior.
D = Diametrul este de 7,3 cm iar înălţimea de 2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 26, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 14068
C = Prima jumătate a secolului al III-lea

Nr. 71 (pl. XXXVIII)
N = Buză vas mercur[213].
P = Buza este puternic profilată şi ieşită în exterior.
D = Diametrul buzei este de 5 cm iar înălţimea de 3,2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, context 30, camera J
I = M.C. Nr. Inv. 11/1999
C = Mijlocul secolului al II-lea

Nr. 72 (pl. XXXVIII)
N = Buză vas cilindric[214].
P = Este un vas masiv de culoare verde, buza este puternic profilată şi rotunjită spre margine, gâtul scurt, loc în care este vizibilă forma vasului.
D = Diametrul gurii este de 6 cm iar înălţimea de 6 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C9/2000, context 34, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 12/2000
C = Începutul secolului al II-lea.

Nr. 73 (pl. XXXVIII)
N = Toartă vas?
P = Nu am descoperit vasul de la care provine. Toarta este dreaptă, rotunjită la un capăt având o serie de incizii ca ornament de la fabricare.
D = Lungimea este de 3,5 cm, lăţimea de 2,5 cm iar grosimea de 0,8 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, context 8, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 12/1999
C = Începutul secolului al III-lea.

Nr. 74 (pl. XXXIX)
N = Farfurioară[215].
P = Se caracterizează printr-o buză dreaptă şi ieşită puţin în exterior. Corpul este rotunjit şi îngustat spre fund.

---

[213] *Ibidem*, p. 100, forma 84.
[214] *Ibidem*, p. 67-68, forma 51.
[215] *Ibidem*, p. 96, forma 80.

D = diametrul buzei este de 16 cm iar înălţimea de 2,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C9/2000, context 34, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 13/2000
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 75 (pl. XXXIX)
N = Cupă emisferică[216].
P = Buza este dreaptă şi corpul emisferic. Pe corm este ornamentat prin benzi longitudinale realizate prin suflare.
D = Diametrul buzei este de 18 cm iar înălţimea de 4 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C3/1992, context 25, camera G.
I = M.C. Nr. Inv. 29/1992
C = Sfârşitul secolului al II-lea.

Nr. 76 (pl. XXXIX)
N = Capac clopot[217].
P = A fost descoperită numai marginea capacului care este dreaptă şi ornamentată prin incizii concentrice.
D = Diametrul este de 17 cm iar înălţimea de 2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C9/2000, context 34, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 13/2000
C = Începutul secolului al II-lea.

Nr. 77 (pl. XL)
N = Vas sub formă de bulb[218].
P = Se păstrează doar marginea care este uşor răsfrântă spre exterior. Gâtul este uşor evazat rotunjindu-se spre corp.
D = Diametrul este de 10 cm iar înălţimea de 2,2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 29, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 29/1991
C = Începutul secolului al II-lea.

Nr. 78 (pl. XL)
N = Cupă[219].
P = Buza este dreaptă şi uşor rotunjită spre exterior. Corpul este foarte subţire şi uşor bombat.
D = Diametrul buzei este de 10 cm iar înălţimea de 2 cm.

---

[216] *Ibidem*, p. 97, forma 81.
[217] *Ibidem*, p. 85, forma 66.
[218] *Ibidem*, p. 111, forma 94.
[219] *Ibidem*, p. 101, forma 85.

L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 24, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 14167/3492
C = Sfârşitul secolului al II-lea.

Nr. 79 (pl. XL)
N = Vas cu marginea evazată[220].
P = Se caracterizează ca un vas ce are buza evazată şi profilată în exterior. Corpul este foarte puţin rotunjit.
D = Diametrul buzei este de 10 cm iar înălţimea de 3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, context 30, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 21/1999
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 80 (pl. XL)
N = Cupă[221].
P = Buza este dreaptă şi puţin rotunjită spre exterior.
D = Diametrul buzei este de 10 cm iar înălţimea de 2,8 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, context 30, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 22/1999.
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 81 (pl. XL)
N = Cupă[222].
P = Buza dreaptă şi puţin rotunjită spre exterior. Corpul este puţin rotunjit, la mijloc îngustându-se puţin.
D = Diametrul este de 10 cm iar înălţimea de 3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1977, clădirea VI, adâncimea 0,35 m.
I = M.C. Nr. Inv. 14684.
C = Prima jumătate a secolului al III-lea.

Nr. 82 (pl. XL)
N = Cupă[223].
P = Buza dreaptă şi puţin rotunjită spre exterior.
D = Diametrul buzei este de 12 cm iar înălţimea de 1 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1997, clădirea VI, adâncimea 0,90 m.

---

220 *Ibidem*, p. 104, forma 87.
221 *Ibidem*, p. 101, forma 85.
222 *Ibidem*.
223 *Ibidem*.

I = M.C. Nr. Inv. 14685.
C = Sfârşitul secolului al II-lea.

Nr. 83 (pl. XL)
N = Cupă[224].
P = Buza este dreaptă şi puternic rotunjită la margini. Corpul este bombat.
D = Diametrul este de 13 cm iar înălţimea de 1,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1997, clădirea VI, adâncimea 0,35 m.
I = M.C. Nr. Inv. 14683.
C = Mijlocul secolului al III-lea.

Nr. 84 (pl. XLI)
N = Vas sub formă de bulb[225].
P = Buza este uşor răsfrântă spre exterior.
D = Diametrul buzei este de 5 cm iar înălţimea de 1,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1990, context 21, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 3310
C = Începutul secolului al III-lea.

Nr. 85 (pl. XLI)
N = Cupă[226].
P = Buza este dreaptă şi puţin rotunjită la margine.
D = Diametrul buzei este de 12 cm iar înălţimea de 1,8 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C7/1996, context 29, camera C.
I = M.C. Nr. Inv. 14644.
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 86 (pl. XLI)
N = Cupă[227].
P = Vasul descoperit este întregibil. Acesta se prezint sub formă de cupă, având buza dreaptă şi puţin rotunjită spre margine, corpul este rotunjit iar piciorul este rotund şi gol în interior.
D = diametrul buzei este de 10 cm şi înălţimea vasului de 8,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 29, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 27/1991
C = Sfârşitul secolului al II-lea.

---

224 *Ibidem.*
225 *Ibidem*, p. 11, forma 94.
226 *Ibidem*, p. 101-102, forma 85.
227 *Ibidem.*

Nr. 87 (pl. XLI)
N = Pahar[228].
P = Buza este puțin răsfrântă spre exterior iar corpul rotunjit şi îngustat spre picior.
D = diametrul gurii este de 8 cm iar înălțimea de 3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secțiunea S1/1991, context 24, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 27/1991
C = Sfârşitul secolului al II-lea.

Nr. 88 (pl. XLI)
N = Pahar[229].
P = Buza este puternic răsfrântă spre exterior, corpul este rotunjit, îngustându-se către picior.
D = Diametrul buzei este de 8 cm iar înălțimea de 3,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, context 28, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 16/1999.
C = Sfârşitul secolului al II-lea.

Nr. 89 (pl. XLII)
N = Vas cu gâtul alungit[230].
P = Buza estedreaptă cu marginea sub forma unei benzi alungite.
D = Diametrul gurii este de 5 cm şi înălțimea de 1,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C7/1996, context 29, camera D.
I = M.C. Nr. Inv. 22/1996).
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 90 (pl. XLII)
N = Fragment buză vas sticlă.
P = Buza este rotunjită spre exterior, gâtul bine profilat, corpul rotunjit.
D = Diametrul buzei este de 5 cm şi înălțimea de 1 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secțiunea S1/1991, context 31, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 3495.
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 91 (pl. XLII)
N = Pahar[231].
P = Buza este evazată spre exterior, pe gât sunt realizate din turnare două linii concentrice.

---

228 *Ibidem*, p. 50, forma 36.
229 *Ibidem*.
230 *Ibidem*, p. 90, forma 71.
231 *Ibidem*, p. 50, forma 36.

D = Diametrul buzei este de 5 cm iar înălţimea de 2,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 14, camera B.
I = M.C. Nr. Inv.
C = Prima jumătate a secolului al III-lea.

Nr. 92 (pl. XLII)
N = Unguentarium[232].
P = Gâtul este îngust, corpul se lărgeşte spre fund.
D = Diametrul gâtului este de 3 cm, baza este de 7 cm iar înălţimea de 4 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1990, context 30, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 14063.
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 93 (pl. XLII)
N = Pahar[233].
P = Buza este dreaptă şi corpul este puţin rotunjit şi alungit. Este ornamentat pe gât.
D = Diametrul buzei este de 7 cm iar înălţimea de 3 cm.
L = Tibiacum-Iaz, caseta C9/2000, context 22, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 16/2000.
C = Sfârşitul secolului al II-lea.

Nr. 94 (pl. XLII)
N = Cupă cu buza evazată[234].
P = Buza este evazată şi puţin răsfrântă spre exterior, gâtul se îngustează iar corpul este rotunjit.
D = Diametrul buzei este de 8 cm iar înălţimea de 1,8 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1990, contextul 26, camera J-I.
I = M.C. Nr. Inv. 14068
C = Începutul secolului al III-lea.

Nr. 95 (pl. XLII).
N = Cupă cu marginea evazată[235].
P = Buza este evazată şi gâtul îngustat.
D = Diametrul buzei este de 8 cm iar înălţimea de 3,2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 31, camera D.

---

232 *Ibidem*, p. 97, forma 82.
233 *Ibidem*, p. 50, forma 36.
234 *Ibidem*, p. 104, forma 87.
235 *Ibidem*.

I = M.C. Nr. Inv. 25/1991.
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 96 (pl. XLII)
N = Cupă cu marginea evazată[236].
P = Buza este evazată şi gâtul îngustat.
D = Diametrul buzei este de 8 cm iar înălţimea de 3,3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 14, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 14167/3492
C = Mijlocul secolului al III-lea.

Nr. 97 (pl. XLIII)
N = Fund vas din sticlă
P = Baza este inelară şi bine profilată.
D = Diametrul bazei este de 4,5 cm iar înălţimea de 0,7 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C1/1992, context 13, camera L.
I = M.C. Nr. Inv. 14372/3484.
C = Începutul secolului al III-lea.

Nr. 98 (pl. XLIII)
N = Picior vas din sticlă.
P = Este circular având o margine dreaptă. Se îngustează în locul din care pornesc marginile corpului.
D = Diametrul este de 4 cm iar înălţimea de 1,3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1990, context 29, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 3314.
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 99 (pl. XLIII)
N = Fund vas din sticlă.
P = Baza este inelară şi goală în interor, marginile subţiri.
D = Diametrul bazei este de 4 cm iar înălţimea de 1 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C9/2000, context 34, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 31/2000
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 100 (pl. XLIII)
N = Fund vas din sticlă.
P = Baza este inelară şi marginea uşor rotunjită.

236 *Ibidem.*

D = Diametrul bazei este de 5 cm iar înălţimea de 1 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C7/1996, context 29, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 14644
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 101 (pl. XLIII)
N = Fund vas din sticlă.
P = Baza este inelară şi rotunjită, fiind bine profilată, în interior este ornamentat prin linii concentrice executate prin turnare.
D = Diametrul bazei este de 5 cm iar înălţimea fragmentului de 0,8 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 29, camera B.
I = M.C. Nr. Inv.
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 102 (pl. XLIII)
N = Fund vas din sticlă.
P = Baza este plată şi puţin arcuită la margini.
D = Diametrul bazei este de 7 cm şi înălţimea de 0,6 cn.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C1/1992, context 34, camera L.
I = M.C. Nr. Inv. 3493.
C = Începutul secolului al II-lea.

Nr. 103 (pl. XLIII)
N = Fund vas din sticlă.
P = Baza este profilată printr-un picior scurt inelar, marginea fiind arcuită.
D = Diametrul bazei este de 5 cm iar înălţimea de 1,3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1990, context 9, camera F.
I = M.C. Nr. Inv.
C = Mijlocul secolului al III-lea.

Nr. 104 (pl. XLIII)
N = Fund vas din sticlă
P = Baza este realizată printr-un picior circular uşor profilat, marginea este uşor rotunjită.
D = Diametrul bazei este de 4 cm iar înălţimea de 1,4 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 31, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 14003.
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Obiecte din piatră şi lut.

Nr. 105 (pl. XLIV)
N = Bilă praştie
P = Se prezintă sub forma unei sfere, observându-se urmele de modelare înainte de ardere.
D = Are diametrul de 5,3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, context 42, caroul 3, camera I.
I = M.C. Nr. Inv. 10/1999
C = Începutul secolului al II-lea.

Nr. 106 (pl. XLIV)
N = Jeton ceramică.
P = Este confecţionat dintr-un fragment ceramic cenuşiu, fiind rotunjit la margini, a fost folosit pentru jocuri.
D = Diametrul este de 5 cm iar grosimea de 0,9 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, caroul 4, context 42, camera I.
I = M.C. Nr. Inv. 8/1999
C = Începutul secolului al II-lea.

Nr. 107 (pl. XLIV)
N = Jeton ceramică.
P = Este confecţionat tot dintr-un fragment ceramic brun-cenuşiu, rotunjit la margini.
D = Diametrul este de 4 cm iar grosimea de 0,7-0,8 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, caroul 4, context 22, camera I.
I = M.C. Nr. Inv. 9/1999.
C = Sfârşitul secolului al II-lea.

Nr. 108 (pl. XLIV)
N = Piatră folosită pentru ascuţit briciul.
P = Este sub formă dreptunghiulară, observându-se locul în care a fost ascuţită lama.
D = Lungimea este de 7,2 cm, lăţimea de 4,5 cm şi grosimea de 1,8 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 36, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 14074.
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 109 (pl. XLIV)
N = Jeton ceramică.
P = A fost confecţionat dintr-un fragment ceramic provenit de la fundul unui vas.

D = Diametrul este de 4 cm iar grosimea de 1 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1990, context 18, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 3316.
C = Începutul secolului al III-lea.

Nr. 110 (pl. XLV)
N = Fragment altar din calcar.
P = Reprezintă partea de sus a unui altar sculptată prin benzi de linii drepte. Nu s-a mai păstrt nici un fragment din câmpul inscripţiei.
D = Lungimea este de 33 cm, lăţimea de 23 cm şi grosimea de 9 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, contextul 2, camera I.
I = M.C. Nr. Inv. 31/1999
C = Prima jumătate a secolului al III-lea.

Nr. 111 (pl. XLVI)
N = Fragment plăcuţă pentru preparat alifii[237].
P = Este confecţionată dintr-o piatră de culoare negru-brună, marginile sunt ascuţite şi îngustate. Partea îngustată de cea netedă este delimitată prin pilire.
D = Lungimea este de 12,6 cm iar lăţimea de 7,1 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C9/2000, context 30, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 27/2000
C = Mijlocul secolului II.

Nr. 112 (pl. XLVI)
N = Plăcuţă pentru preparat alifii[238].
P = Este confecţionată dintr-o piatră de culoare neagră. Postamentul este drept şi neted, delimitându-se de margini printr-o parte pilită şi ascuţită la capete.
D = Lungimea este de 12,5 cm, lăţimea de 7,2 cm iar grosimea de 0,9 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C5/1995, context 24, camera C.
I = M.C. Nr. Inv. 14612/8970
C = Sfârşitul secolului al II-lea.

Nr. 113 (pl. XLVII)
N = Ştampilă imprimată pe o cărămidă[239].
P = Într-un cartuş dreptunghiular sunt imprimate pe o cărămidă literele A R F în relief.

---

[237] M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 147-148, fig. 34/8.
[238] *Ibidem*.
[239] *I.D.R.* III/1, 259. A. Ardeţ, Noi ştampile tegulare descoperite recent la Tibiscum, în *Tibiscum* 9, 1998 (sub tipar).

D = Dimensiunile cărămizii sunt de 40 X 35 cm iar ale cartuşului de 8,2 X 2,9 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S171997, caroul 12, adâncimea 1,50 m.
I = M.C. Nr. Inv. 14677
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 114 (pl. XLVII)
N = Ştampilă imprimată pe o ţiglă cu litera M(a.sy)[240].
P = Ştampila se prezintă sub forma unui cartuş din care s-a mai păstrat doar litera M în relief ce provine cu siguranţă de la bine cunoscuta ştampilă MASY sau MA.SY cunoscută foarte bine la Tibiscum
D = Ţigla are dimensiunile de 19,5 X 16 cm şi grosimea de 3,2 cm, iar cartuşul ştampilei are dimensiunile de 3 X 2,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C7/1996, context 33, camera C.
I = M.C. Nr. Inv. 14631.
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 115 (pl. XLVII)
N = Ştampilă imprimată pe o ţiglă cu literele: T L V[241].
P = Ştampila se prezintă sub forma literelor adâncite T+L în ligatură şi litera V, ştampilă bine cunoscută din descoperiri mai vechi.
D = Ţigla are dimensiunile de 15 X 10 cm iar înălţimea literelor este de 2,4 cm.
L = Tibiscum-Iaz, descoperire păcută la nivelul solului în momentul pregătirii terenului pentru efectuarea cercetărilor arheologice la caseta C7/1996.
I = M.C. Nr. Inv.
C =

Nr. 116 (pl. XLVII).
N = Ştampilă imprimată pe o ţiglă cu literele C I.
P = Ştampila se prezintă sub forma literelor C şi I adâncite.
D = Ţigla are dimensiunile de 7 X 6 cm şi grosimea de 1,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/2001, caroul 3-5, adâncimea de 1,20 m.
I = M.C. Nr. Inv. 35/2001.
C = Începutul secolului al II-lea d. Chr.

Nr. 117 (pl. XLVII)
N = Ştampilă imprimată pe buza unui mortarium sub forma literelor în relief C A R I pe rândul de sus şi M E V I pe rândul de jos.

---

240 I.D.R. III/1, 262.
241 *Ibidem*, 264.

P = Ştampila a fost imprimată pe un vas de tip mortarium. Cartuşul ştampilei sa păstrat fragmentar, rândul de jos observându-se foarte greu.
D = Vasul mortarium are diametrul de 64 cm iar cartuşul ştampilei este de 5,2 X 4 cm.
L = Tibiscum-Jupa, secţiunea S1/2002 din dărâmătura clădirii XIII.
I = M.C. Nr. Inv. 27/2002.
C =

Nr. 118 (pl. XLVII)
N = Ştampilă imprimată sub forma literei **α** pe o ţiglă[242].
P = Ştampila se prezintă sub forma literei **α** adâncită în pasta moale înainte de ardere.
D = Însemnul are lungimea de 11,8 cm şi lăţimea de 5 cm. Marginile literei **α** au o grosime de 0,8 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1997, adâncimea de 0,20-0,30 m.
I = M.C. Nr. Inv. 14631.
C = Mijlocul secolului al III-lea.

Nr. 119 (pl. XLVII)
N = Ţiglă ce are imprimată litera **α**
P = Ţigla este fragmentară, de culoare cărămizie, în partea din stângă s-a imprimat în adâncime litera **α.**
D = Dimensiunile ţiglei sunt de 38 X 38 m.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1997, adâncimea de 0,20-0,30 m.
I = M.C. Nr. Inv. 14631.
C = Mijlocul secolului al III-lea.

Nr. 120 (pl. XLVIII)
N = Cărămidă perforată.
P = Se prezintă sub forma unui fragment de cărămidă rotunjit la un capăt, cu marginile puţin înălţate şi care are incizate sub forma unor cercuri concentrice 14 orificii adâncite în pasta moale.
D = Lungimea este de 14 cm, lăţimea de 12,5 cm iar grosimea de 4 cm, orificiile au un diametru de 2 cm şi o adâncime de 0,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, context 34, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 11909.
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 121 (pl. XLVIII)
N = Fragment ceramic.

---

[242] A. Ardeţ, în *Tibiscum* 9, 1998 (sub tipar).

P = Se prezintă sub forma unui mic fragment ceramic ce cu siguranţă se îmbina cu alte asemenea fragmente. Are partea de sus rotunjită iar postamentul este drept datorită pilirii.
D = Lungimea este de 5 cm iar lăţimea de 2,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1990, contextul 12, camera F.
I = M.C. Nr. Inv.
C = Începutul secolului al III-lea.

Opaiţe.

Nr. 122 (pl. XLIX)
N = Opaiţ cu ciocul scurt oval[243].
P = Se caracterizează ca fiind un opaiţ ce are rezervorul uşor alungit, ciocul delimitat de bazin printr-o bară incizată, toarta discoidală, trifidă, supraânălţată, discul rotund, uşor concav, separat de bordură printr-un cerc incizat sau printr-un brâu circular, baza plană.
D = Lungimea este de 6,5 cm, lăţimea de 4,5 cm şi grosimea de 1,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 36, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 14073
C = Prima jumătate s secolului al II-lea.

Nr. 123 (pl. XLIX)
N = Opaiţ cu ciocul scurt oval (identic cu nr. 122)
P = Se păstrează doar un fragment din corp şi proeminenţa folosită pentru prindere.
D = Lungimea este de 4,5 cm, lăţimea de 2,5 cm şi grosimea de 2,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1997, adâncimea de 1,20 m.
I = M.C. Nr. Inv. 14681.
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 124 (pl. XLIX)
N = Opaiţ cu ciocul scurt, oval (identic cu 122)
P = este un opaiţ ce are un corp conic, un disc concav şi un orificiu pentru filtru central. Se păstrează proeminenţa folosită pentru prindere.

---

[243] H. Dressel, în *C.I.L.* XV, p. 782-870, tip20. S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa*, Ein Breitag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungewesens, Zürich 1919, tip VIII. C. Băluţă, Opaiţele romane de la Apulum, II, în *Apulum* V, Alba-Iulia 1964, p. 281-282, pl. I/8. A. Ardeţ, în *La Politique edilitaire dans le provinces de L'Empire romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 83, pl. III/4. L. C. Ardeţ, Consideraţii asupra unor opaiţe descoperite la Tibiscum-Iaz, în *Tibiscum* 9, 1998 (sub tipar). D. Alicu, E. Nemeş, Roman Lamps from Sarmizegetusa, *BAR* 1977, p. 73-77, fig. 10.

D = Lungimea este de 6,5 cm, lăţimea de 3,2 cm şi înălţimea de 4 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1997, adâncimea de 1-1,20 m.
I = M.C. Nr. Inv. 14686.
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 125 (pl. XLIX)
N = Opaiţ cu ciocul scurt, oval.(identic cu 122)
P = Se păstrează dor un fragment din corp.
D = Lungimea este de 4,5 cm şi lăţimea de 3,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 40, camera B.
I = M.C. Nr. Inv. 14078
C = Începutul secolului al II-lea.

Nr. 126 (pl. XLIX)
N = Opaiţ fără toartă, cu discul neted şi trei protuberanţe ornamentate pe bordură[244].
P = Se păstrează doar o mică porţiune din disc, cu orificiul destinat fitilului.
D = Lungimea este de 3,5 cm iar lăţimea de 3,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S2/1990 de pe stratul de material rulat de râul Timiş.
I = M.C. Nr. Inv.
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 127 (pl. XLIX)
N = Opaiţ fără toartă, cu discul neted şi bordură ornamentată (identic cu 126)
P = S-a păstrat doar un mic fragment de la disc.
D = Lungimea este de 2,5 cm şi lăţimea de 3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S2/1990, din stratul de pietriş rulat de râul Timiş.
I = M.C. Nr. Inv.
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 128 (pl. L)
N = Opaiţ fără toartă, cu discul ornamentat şi bordură netedă[245].

---

[244] H. Dressel, *op. cit.*, tip 5., S. Loeschcke, *op. cit.*, tip X., C. Băluţă, *op. cit.*, p. 285-286, pl. III/4-6., D. Alicu, E. Nemeş, *op. cit.*, p. 28-32, tip X.

[245] H. Dressel, op. cit., tip 5., S. Loeschcke, op. cit., tip X., C. I. Băluţă, Opaiţele romane de la Apulum (I), în *Studii şi Comunicări. Apulum* IV, Alba-Iulia 1961, p. 201-202, pl. V/1-3., Idem, în *Apulum* V, Alba-Iulia 1964, p. 286, pl. III/7., A. Ardeţ, în *Politique Edilitaire dans les Provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 84, pl. III/5.

P = Face parte din tipul de opaiţe fără toartă cu discul ornamentat şi bordura netedă. Are imprimată în relief ştampila FESTI[246].
D = Lungimea este de 8,2 cm, lăţimea de 5,5 cm iar grosimea de 3,2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1991, context 40, caroul 12, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 14067
C = Începutul secolului al II-lea d. Chr.

Nr. 129 (pl. L)
N = Opaiţ fără toartă, cu discul ornamentat (identic cu nr. 128)
P = Se păstrează doar un fragment din disc care este ornamentat.
D = Lungimea este de 5,5 cm, lăţimea de 5 cm iar grosimea de 0,7 cm.
L = Tibiscum-Iaz, secţiunea S1/1990, context 27.
I = M.C. Nr. Inv. 13967/3309
C = Prima jumătate a secolului al II-lea

Nr. 130 (pl. L)
N = Opaiţ fără toartă, cu discul neted şi două sau trei protuberanţe ornamentate pe bordură[247].
P = Se păstrează doar un fragment din disc cu o protuberanţă.
D = Lungimea este de 5,5 cm, lăţimea de 3 cm şi grosimea de 1 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C1/1992, context 30, caroul 3-5, camera L.
I = M.C. Nr. Inv. 14308/3488
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 131 (pl. L)
N = Toartă de opaiţ[248].
P = Face parte din categoria opaiţelor ce au toarta perforată şi folosită pentru agăţat.
D = Lungimea este de 4 cm, lăţimea de 2 cm şi grosimea de 2,2 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C4/1992, caroul 3-5.
I = M.C. Nr. Inv. 14368/3488
C = Mijlocul secolului al II-lea.

---

246 C. I. Băluţă, în Apulum IV, Alba-Iulia 1961, p. 201-202, pl. V/1-3., A. Ardeţ, în *Politique Edilitaire dans les Provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 84, pl. III/5. L. C. Ardeţ, Consideraţii asupra unor opaiţe descoperite la Tibiscum-Iaz, în *Tibiscum* 9, 1998 (sub tipar)
247 H. Dressel, *op.cit*, tip 5., S. Loeschcke, *op. cit.*, tip X., C. Băluţă, în *Apulum* V, Alba-Iulia 1964, p. 286, pl. III/4.
248 D. Alicu, E. Nemeş, *op. cit.*, p. 28-32, fig. 43, pl. XXXIII/4.

Nr. 132 (pl. L)
N = Fragment de opaiţ şi toartă ornamentată[249].
P = S-a păstrat doar o un mic fragment de la toartă, care este ornamentată şi un orificiu pentru fitil.
D = Lungimea este de 5 cm, lăţimea de 3 cm iar grosimea de 0,5 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C4/1992, caroul 3-5, camera K.
I = M.C. Nr. Inv. 3488/14368
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 133 (pl. LI)
N = Opaiţ trilychnis cu bazin dreptunghiular, disc mărginit de un brâu răsucit, toartă în formă de
frunză stilizată, orificiul de alimentare mărginit de un torques[250].
P = Opaiţul este întreg având o formă dreptunghiulară cu discurile mărginite de un brâu răsucit.
Toarta este proeminentă şi realizată sub formă de frunză stilizată.
D = Lungimea este de 7,5 cm, lăţimea de 8 cm şi grosimea de 4 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C5/1995, camera C.
I = M.C. Nr. Inv. 14501
C = A doua jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 134 (pl. LI)
N = Toartă de vas?
P = S-a păstrat doar un mic fragment ornamentat prin incizii sub forma unei frunze. Piesa este emailată şi are culoare verde.
D = Lungimea este de 7,5 cm, lăţimea de 5,5 cm iar grosimea de 1,8 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C9/2000, context 34, camera J.
I = M.C. Nr. Inv. 8/2000
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 135 (pl. LI)
N = Toartă în formă de frunză stilizată (asemănător cu 133).
P = Face parte din tipurile de opaiţ cu toarta stilizată sub forma unei frunze şi mai multe orificii de alimentare.
D = Lungimea este de 4 cm, lăţimea de 5,5 cm şi grosimea de 3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C8/1999, context 30, camera I.

---

249 D. Ivànyi, Die pannonischen Lampen, în *Diss. Pann.*, seria II, 2, Budapest 1935, tip IX., D. Alicu, E. Nemeş, *op. cit.*, p. 24-25, fig. 13-15.
250 S. Loeschcke, *op. cit.*, tip VIII, D. Ivanyi, *op. cit.*, tip VII, C. Băluţă, în *Apulum* V, Alba-Iulia 1964, p. 282, pl. II/5.

I = M.C. Nr. Inv. 23/1999
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 136 (pl. LI)
N = Creuzet din lut.
P = Este de mici dimensiuni fiind foarte asemănător cu o farfurioară, pasta este cafenie şi foarte bine arsă.
D = Diametrul buzei este de 9 cm iar înălţimea de 3 cm.
L = Tibiscum-Iaz, caseta C9/2000, context 18, camera F.
I = M.C. Nr. Inv. 9/2000
C = Începutul secolului al III-lea.

Nr. 137 (pl. LII)
N = Opaiţ fără toartă, cu discul neted[251].
P = S-a păstrat doar bazinul fără disc.
D = Lungimea este de 8 cm, lăţimea de 4,8 cm şi grosimea de 3 cm.
L = Tibiscum-Jupa, secţiunea S1/2002, contextul 8, adâncimea 1,20, caroul 3.
I = M.C, Nr. Inv. 1/2002.
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 138 (pl. LII)
N = Opaiţ fără toartă cu discul neted şi două sau trei protuberanţe ornamentale pe bordură. (identic cu nr. 137)
P = Este un opaiţ fragmentar din care s-a păstrat doar un fragment din bazin şi disc.
D = Lungimea este de 6 cm, lăţimea de 3 cm şi grosimea de 3,2 cm.
L = Tibiscum-Jupa, secţiunea S1/2002, clădirea XIII, context 8, adâncimea de 1,50 m.
I = M.C. Nr. Inv. 45/2002.
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

Nr. 139 (pl. LII)
N = Opaiţ cu mai multe orificii de alimentare şi cu toarta supra înălţată şi ornamentată sub formă de frunză stilizată[252].
P = Face parte din categoria opaiţelor cu mai multe orificii de alimentare, s-a păstrat doar un mic fragment cu trei orificii şi o parte din bazin.
D = Lungimea este de 9 cm, lăţimea de 4 cm şi grosimea de 4,2 cm.
L = Tibiscum-Jupa, secţiunea S1/2002, context 7, caroul 2-3, adâncimea de 1,20 m.

---

[251] H. Dressel, *op. cit.*, tip 5., S. Loeschcke, *op. cit.*, tip X., D. Ivanyi, *op. cit.*, tip XVII., C. Băluţă, în *Apulum* V, Alba-Iulia 1964, p. 286, pl. III/4.
[252] D. Ivanyi, *op. cit.*, tip IX., D. Alicu, E. Nemeş, *op. cit.*, p. 24-25, fig. 13.

I = M.C. Nr. Inv. 2/2002.
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 140 (pl. LII)
N = Opaiţ cu ciocul scurt oval[253].
P = Se mai păstrează doar un mic fragment din toarta supra înălţată.
D = Lungimea este de 4 cm, lăţimea de 4 cm şi grosimea de 3 cm.
L = Tibiscum-Jupa, secţiunea S1/2002, contextul 8, adâncimea 1,50 m.
I = M.C. Nr. Inv. 1a/2002
C = Mijlocul secolului al II-lea.

Nr. 141 (pl. LII)
N = Opaiţ cu discul ornamentat şi bordura netedă[254] (Dressel C.I.L. XV, tip 5. - Loeschcke 1919, tip X. - Ivanyi 1935 tip XVII. - Băluţă 1964, 286 pl. III/9)
P = Face parte din tipurile de opaiţe fără toartă şi cu bazinul drept şi ornamentat. S-a păstrat doar un mic fragment din orificiul de alimentare.
D = Lungimea este de 3,4 cm, lăţimea de 3 cm şi grosimea de 2,3 cm.
L = Tibiscum-Jupa, secţiunea S1/clădirea XIII, camera A, context 8, adâncimea de 1,50 m.
I = M.C. Nr. inv. 45/2002.
C = Prima jumătate a secolului al II-lea.

---

[253] H. Dressel, *op. cit.*, tip 20., S. Loeschcke, *op. cit.*, tip VIII., C. Băluţă, în *Apulum* V, Alba-Iulia 1964, p. 281-282, pl. I/8., A. Ardeţ, în *La Politique Edilitaire dans les provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 83, pl. III/4., D. Alicu, E. Nemeş, *op. cit.*, p. 23-24, fig. 10.
[254] H. Dressel, *op. cit.*, tip 5., S. Loeschcke, *op. cit.*, tip X., D. Ivanyi, *op. cit.*, tip XVII., C. Băluţă, în *Apulum* V, Alba-Iulia 1964, p. 286, pl. III/9.

ABREVIERI

ActaMN	Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca, I (1964) şi urm.
ActaMP	Acta Musei Porolissensis. Zalău, I (1977) şi urm.
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj, I (1928) – V (1949)
AnB	Analele Banatului. Studii şi cercetări din istoria şi arta Banatului. Timişoara, I (1928) – IV (1931).
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia. Alba-Iulia, I (1939-1942), II (1943-1945), III (1947-1949), IV (Studii şi comunicări, Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961), V (1965) şi urm.
ArchErt	Archaeologiai Ertesito. Budapest, I (1869) şi urm.
ArhMold	Arheologia Moldovei. Bucureşti, I (1961) şi urm.
Banatica	Banatica. Muzeul Banatului Montan judeţean Caraş-Severin. Reşiţa, I (1971) şi urm.
BAR	British Archaeological Reports. Oxford.
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice. Bucureşti, I (1971) şi urm.
Britannia	A Journal of Romano-British and kindrod Studies. London.
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum. Berlin.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumaine. Bucureşti, I (1924) – XII (1948); N.S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Bucureşti, I (1957) şi urm.
Germania	Germania. Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instittuts. Frankfurt a. Main I (1917) şi urm.

IDR	Inscripţiile Daciei Romane. Bucureşti, I (1975). II (1977), III, 1 (1977), 2 (1980), III, 3 (1984), III, 4 (1988).
IMCD	In memoriam Constantini Daicoviciu. Cluj, 1974.
IstRom	Istoria României. Bucureşti, I (1960).
Istros	Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne. Bucureşti, I (1934) şi urm.
Materiale	Materiale şi cercetări arheologice. Bucureşti, I (1953) şi urm. (MCA, începând cu sesiunile anuale de rapoarte arheologice, XIII, Oradea, 1979).
OR	D. Tudor, Oltenia Romană. Ed. a III-a, Bucureşti, 1968. Ed. a IV-a, Bucureşti, 1978.
Potaissa	Potaissa. Studii şi comunicări. Muzeul de Istorie Turda. Turda, I (1978), II (1980), III (1982).
RCRF	Rei Cretariae Romanae Fautores.
RevMuz	Revista Muzeelor. Bucureşti, I (1964) şi urm.
RRH	Revue Roumaine d'Histoire. Bucureşti, I (1962) şi urm. (RevRHist).
Sargetia	Sargetia. Buletinul Muzeului regional Hunedoara. Deva, I (1937), II (1941), III (Contribuţii la cunoaşterea regiunii Hunedoara, 1956), IV (1966) şi urm.
SCIV	Studii şi cercetări de istorie veche. Bucureşti, I (1950) – 23 (1973). Vezi şi SCIVA
SCIVA	Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie. Bucureşti, 25 (1974) şi urm. (Continuă publicaţia SCIV).
StComC	Studii şi comunicări de etnografie-istorie, Caransebeş. Caransebeş, I (1977) – IV (1984). Vezi şi Tibiscum.
Tibiscum	Studii şi comunicări de etnografie-istorie. Muzeul Judeţean de Etnografie şi al regimentului de Graniţă Caransebeş. Caransebeş, V (1986) şi urm. (Continuă publicaţia StComC).
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului Timişoara. Timişoara, I (1971) şi urm.

Ziridava	Ziridava. Studii şi cercetări. Muzeul Regional (apoi Judeţean) Arad. Arad, I (1967) şi urm.
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. Bonn.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare:

Dio Cassius	- Dio Cassius, Istoria Romană, LXVII, 16, 6.
Eusebius	- Eusebius, Historia Ecclesiastica VII, 13.
Geograful din Ravenna	- Geograful din Ravenna, IV, 14.
Historia Augusta	- Historia Augusta, Vita Aureliani, cap. 39.
Priscianus	- Priscianus „Gramatici latini", VI, 13.
Ptolemeu	- Ptolemeu, *Introducerea în geografie,* III, 8, 4.
Tabula Peutingeriana	- Tabula Peutingeriana, Segmentum VII.
Vitruviu	- Vitruviu, De Arhitectura, VI, 2-10.

Alföldi 1957	M. Alföldi, *Zu den Militärreformen des Kaisers Gallienus*, Basel, 1957.
Alföldy 1968	G. Alföldi, „Septimius Severus und der Senat", în *Bonner Jahrbächer* 168, 1968, p. 112-160
Ardeț 1990	A. Ardeț, *Tibiscum-ghid expozițional,* Caransebeș, 1990.
Ardeț 1993	A. Ardeț, Amfora romană în Banat, în *Tibiscum* VIII, Caransebeş 1993, p. 95-140, Pl. I-IV, Fig. 1-21.
Ardeț 1993	A. Ardeț, Le municipe romain de Tibiscum, în *Le Politique Edilitare dans les Provinces de L'Empire Romain,* Cluj-Napoca 1993, p. 83-88.

Ardeţ 1994 — A. Ardeţ, Tibiscum. Sector oraş roman. Cercetări arheologice 1993., în *Cronica cercetărilor arheologice*. Campania 1993, Satu-Mare 1994, p. 66, punct 140.

Ardeţ 1994 — A. Ardeţ, Limitele oraşului roman Tibiscum, în *Studii de Istorie a Transilvaniei*, Cluj-Napoca 1994, p. 61-65.

Ardeţ 1996 — A. Ardeţ, Considérations sur les amphores romaines de Tibiscum, în *Omaggio a Dinu Adameşteanu*, Cluj-Napoca 1996, p. 165-176.

Ardeţ 1996 — Cercetări arheologice la Biserica medievală de la Cărbunari-Ţigăneşti (sec. XIII-XIV), în *ActaMN* 33.I, Cluj-Napoca 1996, p. 415-424.

Ardeţ 1998 — A. Ardeţ, Noi Ştampile tegulare descoperite recent la Tibiscum, în *Tibiscum* 9, 1998 (sub tipar)

Ardeţ 2000 — A. Ardeţ, Un vas terra sigillata de tip Westerndorf descoperit la Tibiscum. – Ein in Tibiscum entdecktes Terra sigillata Gefäß Typ Westerndorf, în *Tibiscum* X, Caransebeş 2000, p. 305-31[illegible]

Ardeţ 2000 — A. Ardeţ, Römische amphoren aus Spanien und Italien in Dakien, în *Rei Cretariae Favtorum Acta* 36, Abingdon 2000, p. 487-489.

Ardeţ 2000 — A. Ardeţ, O construcţie romană descoperită la Petroşniţa (Jud. Caraş-Severin), în *Banatica* 11, Reşiţa 2000, p. 217-222.

Ardeţ 2003 — A. Ardeţ, Terra sigillata sub formă de Cylix de la Tibiscum (sub tipar).

Ardeţ 1997 — Lucia Carmen Ardeţ, O protomă dionisiacă descoperită la Tibiscum, în *Analele Banatului* V, Serie nouă, Timişoara 1997, p. 79-81.

Ardeţ 1998 — Lucia Carmen Ardeţ, Consideraţii asupra unor opaiţe descoperite la

Tibiscum-Iaz, în *Tibiscum* 9, 1998 (sub tipar).

Ardeţ 2003 — Lucia Carmen Ardeţ, Un fragment de caserolă din bronz descoperită la Tibiscum (Sub tipar).

Ardeţ/Ardeţ 1995 — A. Ardeţ, Lucia Carmen Ardeţ, Tibiscum. Sector oraş roman, în *Cronica cercetărilor arheologice.* Campania 1994, Cluj-Napoca 1995, p. 47, punct 69.

Ardeţ/Ardeţ 1996 — A. Ardeţ, Lucia Carmen Ardeţ, Tibiscum. Sector oraş roman, în *Cronica cercetărilor arheologice.* Campania 1995, Brăila 1986, p. 68-69, punct 77.

Ardeţ/Ardeţ 1996 — A. Ardeţ, Lucia Carmen Ardeţ, Cercetările arheologice de la Tibiscum în perioada 1990-1992, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila 1996, p. 64, punct 146.

Ardeţ/Ardeţ 1997 — A. Ardeţ, Lucia Carmen Ardeţ, Tibiscum. Sector oraş roman, în *Cronica cercetărilor arheologice.* Campania 1996, Bucureşti 1997, p. 67-68, pl. XIII-XIV.

Ardeţ/Ardeţ 2000 — A. Ardeţ, Lucia Carmen Ardeţ, Cercetările arheologice de la Tibiscum-Iaz, în *Cronica cercetărilor arheologice din România.* Campania 1999, Bucureşti 2002, p 46, punct 70.

Ardeţ/Ardeţ 2001 — A. Ardeţ, Lucia Carmen Ardeţ, Cercetările arheologice de la Tibiscum-Iaz, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000,* Bucureşti 2001, p. 102-103, Pl. 26.

Ardeţ/Ardeţ 2002 — A. Ardeţ, Lucia Carmen Ardeţ, Cercetările arheologice de la Tibiscum-Iaz, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001*, Bucureşti 2002, p.154-156, pl. 62-63, punct 117.

Ardeţ/Ardeţ 2002 — A. Ardeţ, Lucia Carmen Ardeţ, Cercetările cu caracter de salvare şi conservare primară de la Tibiscum-

Caransebeş (Jupa), jud. Caraş-Severin, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001*, Bucureşti 2002 p. 177-179, punct 127.

Ardevan 1998 — R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia Romană*, Timişoara 1998.

Barnea 1977 — I. Barnea, Note de epigrafie romano-bizantină, în *Pontica* X, 1977, p. 282-286

Barr-Sharrar 1994 — B. Barr-Sharrar, The Bronze Appliques. Two Masks of an Angry Old Father from New Comedy, în *Das Wrack*. Der antike Schiffsfund von Mahdia, Band 1, Köln 1994, p. 559-572

Baudoin/Liou/Long 1994 — C. Baudoin/B. Liou/L. Luc, Une cargaison de Bronzes Hellénistiques. L'épave *Fourmigue* C à Golfe-Juan, în *Archaeonautica*, 12, Paris 1994, p. 67-85, fig. 66-67.

Băluță 1961 — C. I. Băluță, Opaițele romane de la Apulum (I), în *Studii şi Comunicări Apulum* IV, Alba-Iulia 1961, p. 189-219.

Băluță 1964 — C. Băluță, Opaițele romane de la Apulum, II, în *Apulum* V, Alba-Iulia 1964, p. 277-295.

Bălănescu/Rogozea — Dana, Bălănescu, P. Rogozea, Monede romane din colecția Muzeului Județean de Etnografie şi Istorie locală Caransebeş, în *Tibiscum* VI, Caransebeş 1986, p. 119-225.

Bărbulescu 1994 — M. Bărbulescu, *Potaissa*. Studiu monografic, Turda 1995.

Benea 1979 — Doina, Benea, Tibiscum-ul în lumina descoperirilor epigrafice, în *Tibiscus* V, Timişoara 1979, p. 141-148.

Benea 1982 — Doina, Benea, Contribuții la cunoaşterea unităților militare din castrul roman de la Tibiscum, în *StComC IV*, Caransebeş 1982, p. 173-184.

Benea 1982 Doina, Benea, Capsule romane pentru protejarea sigiliilor, descoperite la Tibiscum, în *ActaMN* XIX, Cluj-Napoca 1982, p. 337-343

Benea 1982 Doina, Benea, Atelierele ceramice de la Tibiscum (Contribuţii la istoria atelierelor de ceramică din sud-vestul Daciei), în *Potaissa* III, Turda 1982, p. 22-41.

Benea 1983 Doina, Benea, Die Glaswerkstätten von Tibiscum und der perlenexport ins Barbaricum im 2. bis 4. Jhr.,în *Apulum* XXI, Alba-Iulia 1983, p. 115-120.

Benea 1983 Doina, Benea, Cercetări arheologice în aşezarea civilă de la Tibiscum (Edificiul VII), în *Banatica* VII, Reşiţa 1983, p. 203-225.

Benea 1985 Doina, Benea, Numerus Maurorum Tibiscensium. Contribuţii la istoria trupelor de mauri din Dacia, în *Banatica* 8, Reşiţa 1985, p. 139-153.

Benea 1986 Doina, Benea, Das Römerlager von Tibiscum und seine Rolle im Verteidigungssystem von Südwest-Dakien, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms* III, Stuttgart 1986, p. 451-460.

Benea 1986 Doina, Benea, Mărturii arheologice de la Tibiscum din sec. III-IV, în *Tibiscum* VI, Caransebeş 1986, p. 241-257.

Benea 1993 Doina, Benea, Vicus Tibiscensis. Contribuţii la istoria vici-lor militari din Dacia, în *SCIVA* 44, 3, Bucureşti 1993, p. 267-291.

Benea 1995 Doina, Benea, Oraşul antic Tibiscum. Consideraţii istorice şi arheologice, în *Apulum* XXXII, Alba-Iulia 1995, p. 149-172.

Benea 1999 Doina, Benea, Amfore din vicus-ul militar de la Tibiscum (II). Relaţiile comerciale cu Hispania Baetica, în

Studii de Istorie a Banatului XIX-XX, Timişoara 1995-1996, p. 195-199.

Benea 1999 — Doina, Benea, *Dacia Sud-Vestică în secolele III-IV*. Interferențe spirituale, Timişoara 1999.

Benea/Bona 1994 — Doina, Benea/P. Bona, *Tibiscum*, Ed. Museion, Bucureşti 1994.

Benea/Medeleț/Bona/Petrovszky 1980 – Doina, Benea/Fl. Medeleț/P. Bona/R. Petrovszky, Cercetările arheologice de la Tibiscum, *în Materiale şi cercetări arheologice*. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Tulcea 1980, p. 298-303.

Benea/Petrovszky 1987 — Doina, Benea/R. Petrovszky, Werkstätten zur Metallverarbeitung in Tibiscum im 2. und 3. Jahrhundert n. Chr.,în *Germania* 65. 1., 1987, p. 226-239.

Birley 1969 — E. Birley, „Septimius Severus and the Roman Army" în *Epigraphische Studien* 8, 1969, p. 63-82.

Bona/Petrovszky 1977 — P. Bona, R. Petrovszky, Tibiscum şi drumurile romane din Banat. Însemnări pe marginea unui articol, în *StComC* II, Caransebeş 1977, p. 377-388.

Bona/Petrovszky/Petrovszky 1982 — P. Bona/R. Petrovszky/Maria, Petrovszky, Tibiscum-cercetări arheologice (I), în *ActaMN* XIX, Cluj 1982, p. 311-330.

Bona/Petrovszky/Petrovszky/ Rogozea 1982 P. Bona/R. Petrovszky/ Maria, Petrovszky/ P.Rogozea, Tibiscum-cercetări arheologice (II) (1980-1983), în *StComC* IV, Caransebeş 1982, p. 185-206.

Bona/Petrovszky/Petrovszky 1983 — P. Bona/R. Petrovszky/Maria, Petrovszky, Tibiscum - cercetări arheologice (II) (1976-1979), în *ActaMN* XX, Cluj 1983, p. 405-432.

Bona/Pop 1979 — P. Bona/C. Pop, Noi piese sculpturale de la Tibiscum, în *StComC* III, Caransebeş 1979, p. 273-276.

Bona/Pop 1983 — P. Bona/C. Pop, Un vas antropomorf descoperit la Jupa (Tibiscum), în *Banatica* 7, Reşiţa 1983, p. 231-235.

Bona/Rogozea 1985 — P. Bona/P. Rogozea, Tibiscum-cercetări arheologice III, în *Banatica* 8, Reşiţa 1985, p. 155-167.

Bona/Rogozea 1985-1986 — P. Bona/P. Rogozea, Necropola dacică de la Iaz, în *ActaMN* XXII-XXIII, Cluj-Napoca 1985-1986, p. 339-451.

Bona/Rogozea/Pop 1985-1986 — P. Bona/P. Rogozea/C. Pop, Noi piese figurate descoperite la Tibiscum, în *ActaMN* XXII-XXIII, Cluj-Napoca 1985-1986, p. 537-540.

Bozu 1977 — O. Bozu, Cohors I Sagittariorum la Zăvoi (Judeţul Caraş-Severin), în Banatica 4, Reşiţa 1977, p. 131-133.

Bozu 1981 — O. Bozu, Construcţia romană din punctul Gura Văii, comuna Brebu (Jud. Caraş-Severin), în *Banatica* VI, Reşiţa 1981, p. 125-136.

Carcopino 1979 — J. Carcopino, *Viaţa cotidiană în Roma la apogeul imperiului*, Bucureşti 1979

C.F. Caransebeş 1858 — Cartea Funciară Caransebeş-sat Jupa,

C.F. Caransebeş 1912 — Cartea Funciară Caransebeş-sat Iaz, fila

Chirilă/Gudea/Stratan 1974 — E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat în secolul IV*, Lugoj, 1974

Curinschi-Vorona 1982 — Gh. Curinschi-Vorona, *Istoria Universală a Arhitecturii Ilustrată*, Vol. II, Bucureşti 1982.

Daicoviciu/Groza 1965 — C. Daicoviciu/L. Groza, Diploma militară de la Tibiscum, în *ActaMN* II, Cluj 1965, p. 135-139.

Daicoviciu/Miloia 1931 — C. Daicoviciu/I. Miloia, Cercetări arheologice în Banatul de sud, în *Analele Banatului* III, Timişoara 1931, p. 130-137

Daicoviciu/Piso 1977 — H. Daicoviciu, I. Piso, Sarmizegetusa et les guerres marcomannes, în *RRH* XVI, 1977, p. 155-158.

DanubPMys 1726 — *Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographics, astronomicis, physicis perlustratus* ab Aloysio Ferd. Com. Marsili. Hagae-Amstelodami, I 1726, II 1726

Dressel — H. Dressel, Corpus Inscriptionum Latinarum XV, Berlin

Eggers 1951 — H. J. Eggers, *Der Römische Import im Freien Germanien*, Hamburg 1951.

E.C.R. 1982 — *Enciclopedia Civilizației Romane*, Ed. Ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti 1982.

Feneşan 1981 — C. Feneşan, *Documente medievale bănățene*, Cluj-Napoca 1981

Gostar 1964 — N. Gostar, Populaţia palmireniană din Tibiscum în lumina monumentelor epigrafice, în *Arheologia Moldovei* II-III, Iaşi 1964, p. 299-310

Grimal 1966 — P. Grimal, *Les villes romaines*, Paris, 1966

Gros 1996 — P. Gros, *L'architecture romaine du début du IIIe siecle av: J.-C. à la fin du Haut-Empire*. 1. Le monuments publics, Paris 1996

Gros/Torelli 1992 — P. Gros/M. Torelli, *Storia dell'urbanistica*. Il mondo romano, Roma 1992

Gudea 1971 — N. Gudea, Descoperiri monetare antice şi bizantine în Banat, în *Banatica* 1, Reşiţa 1971, p. 139-142

Gudea 1986 — N. Gudea, *Porolissum. Res Publica Municipii Septimii Porolissensium*, Bucureşti 1986

Gudea/Ghiurco 1988 — N. Gudea, I. Ghiurco, *Din Istoria Creştinismului la Români*. Mărturii arheologice, Oradea 1988

Gudea 1997 — N. Gudea, Castrul roman de la Buciuni, Zalău 1977

Hodge 1975 — P. Hodge, *The Roman House, aspect of Roman Live*, London 1975

Hübener 1973 — W. Hübener, *Die Römischen Metallfunde von Augsburg-Oberhausen*, München 1973

Jivcovici 1981 — M. Jivcovici, *Mic Dicţionar Sîrbocroat-Român*, Bucureşti 1981

Jones 2001 — M. W. Jones, *Principles of Roman Architecture*, New Haven 2001

I.D.R. I 1975 — *Inscriptiones Daciae Romanae*.Vol. I, Bucureşti 1975

I.D.R. III/1 1977 — *Inscriptiones Daciae Romanae*. Vol. I, Bucureşti 1977

I.D.R. III/2 1978 — *Inscriptiones Daciae Romanae*. Vol. 2, Bucureşti 1978

Iorga 1995 — N. Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, Ed. II, Vol. I, Bucureşti, 1995

Isac 1981 — D. Isac, Terra sigillata de la Tibiscum, în *Apulum* XIX, Alba-Iulia 1981, p. 109-123

Isings 1957 — C. Isings, *Roman glass*, Groningen, 1957

Ivànyi 1935 — Dora, Ivanyi, *Die pannonischen Lampen*, în Diss. Pann., seria II, 2, Budapesta 1935

Keresztes 1975 — P. Keresztes, „The Peace of Gallienus: 260-303 A.D.", în *Wiener Studien* 9, 1975, p. 174-185

Krischan 1961 — Al. Krischan, Banater Karten in Krigsarchiv Wien (1686-1900), în

	Südostdeutsches Archiv VI, München 1961, p. 115-166
Le Goff 1986	J. Le Goff, *Pentru un alt ev mediu*. Valori umaniste în cultura şi civilizaţia Evului Mediu, I, Bucureşti, 1986, p. 91-110
Loeschcke 1919	S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa*, Ein Breitag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens, Zürich, 1919
Macrea 1969	M. Macrea, *Viaţa în Dacia Romană*, Bucureşti 1969
Mihăilescu 1969	V. Mihăilescu, *Geografia fizică a României*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti 1969
Mitrofan/Cociş 1995	I. Mitrofan/S. Cociş, Fibulele romane de la Micăsasa, în *ActaMN* 32/I, Cluj-Napoca 1995, p. 431-449
Moga 1964	M. Moga, Tibiscum, în *RevMuz*. II, Bucureşti 1964, nr. Special, p. 433
Moga 1965	M. Moga, Tibiscum, în *RevMuz*., an II, Bucureşti 1965, p. 433
Moga 1970	M. Moga, Pagus Tibiscensis. În legătură cu teritoriul rural al Ulpiei Traiana, în *Tibiscus* I, Timişoara 1970, p. 41-51
Moga 1971	M. Moga, Tibiscum, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, Anul XL, Nr. 2, 1971, p. 55-56
Moga 1972	M. Moga, Noi tăbliţe votive de la Tibiscum închinate cavalerilor danubieni, în *Tibiscus* II, Timişoara 1972, p. 39-53
Moga 1972	M. Moga, Vestigii Paleocreştine în Banat, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj 1972, p. 259-266
Moga 1974	M. Moga, Ştiri noi despre garnizoana militară de la Tibiscum (Sat Jupa, oraş Caransebeş, jud. Caraş-Severin), în *Tibiscus* III, Timişoara 1974, p. 129-131

Moga/Benea 1977 M. Moga/Doina, Benea, Unelte agricole romane descoperite la Tibiscum, în *StComC* II, Caransebeş 1977, p. 321-329

Moga/Benea 1979 M. Moga/Doina, Benea, *Tibiscum şi războaiele marcomanice*, în Tibiscus V, Timişoara 1979, p. 133-140

Moga/Russu 1974 M. Moga/I.I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului* (ghid), Timişoara 1974

Moga/Medeleţ/Benea/Petrovszky 1979 M. Moga/Fl. Medeleţ/Doina, Benea/R. Petrovszky, Cercetările arheologice din castrul Tibiscum (Campania 1976), în *Materiale şi cercetări arheologice*. A XIII-a sesiune anuală de rapoarte, Oradea 1979, p. 215-218

Munteanu 1970 Rodica Munteanu, Consideraţii privind caracteristicile hidrochimice ale râurilor din bazinul Timişului, în *Studii de geografie a Banatului*, Timişoara 1970, p. 167-173

Nemeth 1991 E. Nemeth, Römische ausrüstungsgegenstände aus Tibiscum, în *Dacia NS* XXV, Bucureşti 1991, p. 205-210

Ortvay 1896 T. Ortvay, *Temesmegye és Temesvar története*. Budapest, I 1896, II 1914.

Ortvay 1873 T. Ortvay, A magyar tudomanyos Akademia archaeologiai bizottsänak közlönye, in *Archaeologiai Ertesitö* VII, Budapest 1873, Köt. 6, p. 103-104

Ortvay 1876 T. Ortvay, Tibiscum helyfekvése, in *Archaeologiai Ertesiö* X, Budapest 1876, p. 1-48

Parker 1958 H. Parker, *A History of the Roman World A.D. 138 to 337*, London 1958

Petculescu 1995 L. Petculescu, Military equipment graves in Roman Dacia, în *Journal of*

	Roman Military Equipment Studies 6, Leiden 1995, p. 105-104
Petrescu 1985-1986	M. S. Petrescu, Piese de armament descoperite în castrul de la Tibiscum (I), în *ActaMN* XXII-XXIII, Cluj-Napoca 1985-1986, p. 521-526
Petrescu-Burloiu 1949	I. Petrescu-Burloiu, *Consideraţii fizico-geografice asupra regiunii şi oraşului Caransebeş*, Bucureşti 1949
Petrescu/Rogozea 1990	S. M. Petrescu/P. Rogozea, Tibiscum-Principia castrului mare de piatră (I), în *Banatica* X, Reşiţa 1990, p. 107-136
Petrovszky 1978	R. Petrovszky, Sondajul arheologic de la Iaz (Comuna Obreja, judeţul Caraş-Severin), în *Tibiscus* V, Timişoara 1978, p. 77-96
Petrovszky 1979	R. Petrovszky, Tipuri de morminte romane din zona Caransebeşului, în *Banatica* 5, Reşiţa 1979, p. 201-212
Petrovszky 1999	R. Petrovszky, Die „Trau-Kasserollen". Einige Bemerkungen zu den reliefverzierten Kasserollen E 151, în *Thetis*, Band 5/6, Mannheim 1999, p. 7-78
Petrovszky/Russu 1975	R. Petrovszky/I. I. Russu, O diplomă militară din Tibiscum, în *Banatica* III, Reşiţa 1975, p. 61-73
Petrovszky/Wollmann 1979	Maria, Petrovszky/V. Wollmann, Materiale epigrafice descoperite la Tibiscum, în *StComC* V, Caransebeş 1979, p. 253-263
Piso/Rogozea 1985	I. Piso/P. Rogozea, Ein Apolloheiligtum in der nähe von Tibiscum, în *ZPE* 58, Bonn 1985, p. 211-218
Piso/Ardeţ/Ardeţ/Marcu	I. Piso, A. Ardeţ, Lucia Carmen, Ardeţ, F. Marcu, Teregova, Jud. Caraş-Severin, în *Cronica cercetărilor arheologice din România*. Campania 2001, Bucureşti 2002, p. 316-317, punct 224

Pop/Benea 1981 — C. Pop/Doina, Benea, Un bronz roman de la Tibiscum, în *ActaMN* XVIII, Cluj-Napoca 1981, p. 461-463

Răuţ/Petrovszky/Bozu 1977 — O. Răuţ, R. Petrovszky, O. Bozu, Drumurile romane din Banat, în *Banatica* 4, Reşiţa 1977, p. 153-160

Ruscu 1998 — D. Ruscu, L'abandon de la Dacie Romaine dans les sources litteraires, în *ActaMN* 35/I, Cluj-Napoca 1998, p. 235-254

Rusu-Pescaru/Alicu 2000 — Adriana, Rusu-Pescaru, D. Alicu, *Templele romane din Dacia* (I), Deva 2000

Sebestyen 1987 — Gh. Sebestyen, *O pagină din istoria arhitecturii române – Renaşterea*, Bucureşti, 1987

Sencu/Băcănaru 1976 — V. Sencu/I. Băcănaru, *Judeţul Caraş-Severin*, Ed. Academiei, Bucureşti 1976

Suciu 1977 — I. D. Suciu, *Istoria Mitropoliei Banatului*, Timişoara 1977

Tudor 1968, — D. Tudor, *Oltenia Romană*, Bucureşti 1968

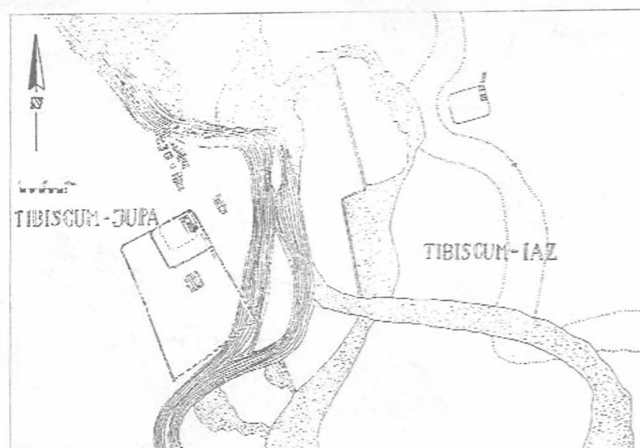
Tudor 1968 — D. Tudor, *Oraşe, târguri, sate în Dacia Romană*, Bucureşti 1968.

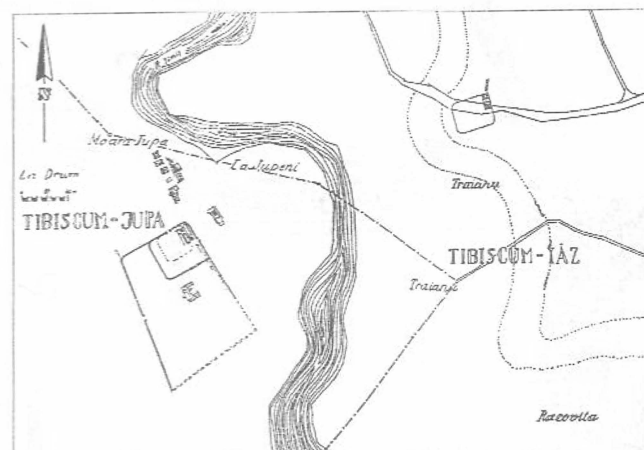
Tudor 1976 — D. Tudor, *Arheologia Romană*, Bucureşti 1976

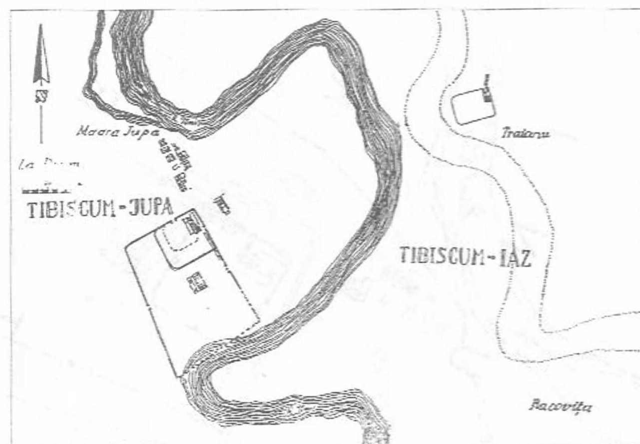
Tudor 1979 — D. Tudor, în *S.C.I.V.A*, 30, 3, 1979, p. 453-658, fig. 2

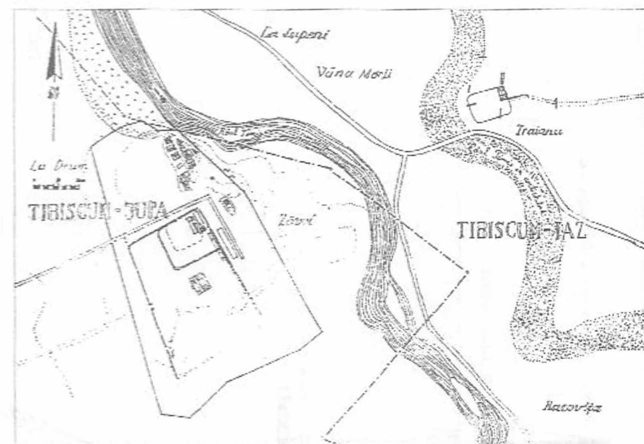
Wiplinger/Wlach 1996 — G. Wiplinger, G. Wlach, *Ephesos*. 100 Jahre österreichische Forschungen, Wien-Köln-Weimar, 1996

PLANŞE

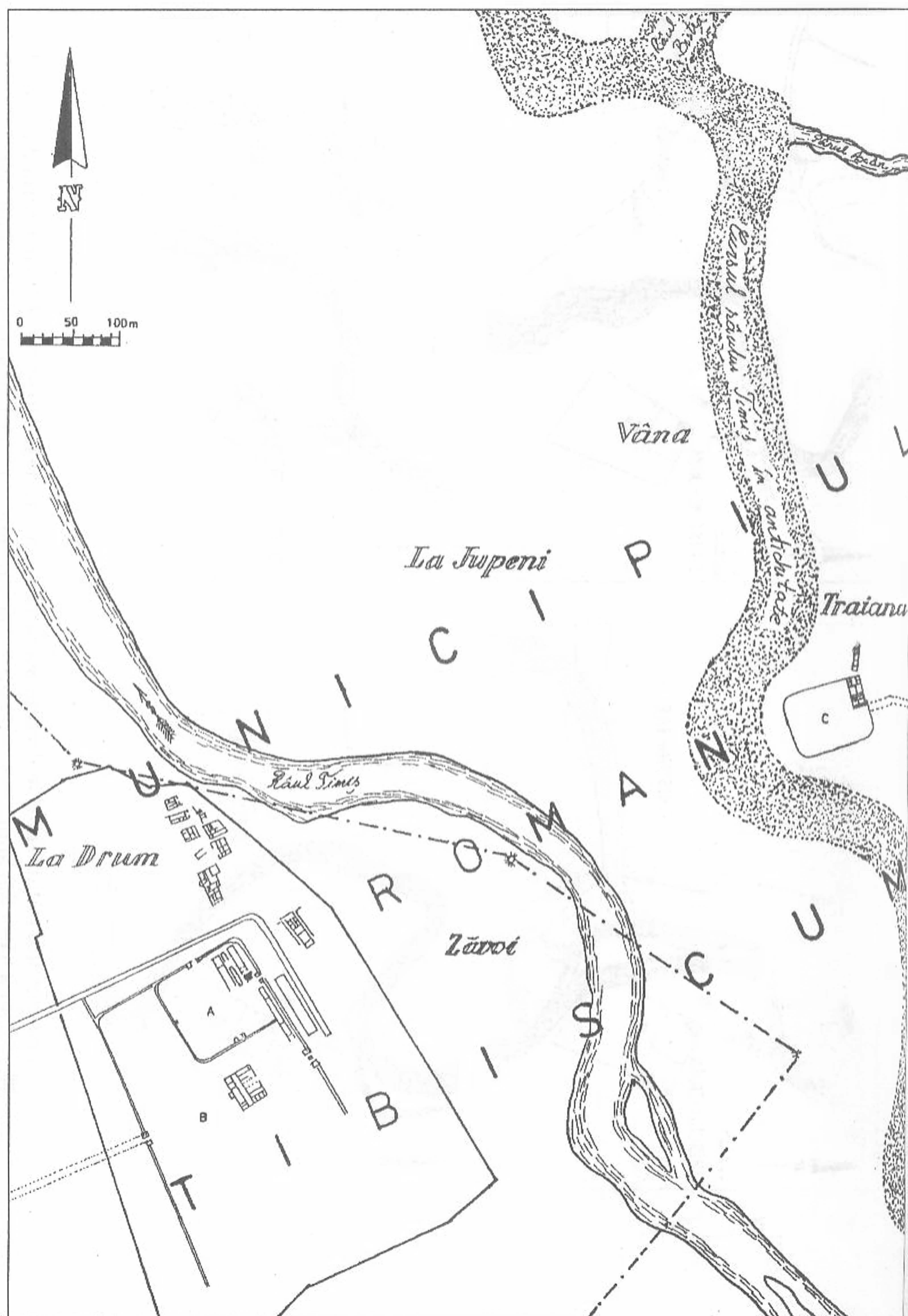

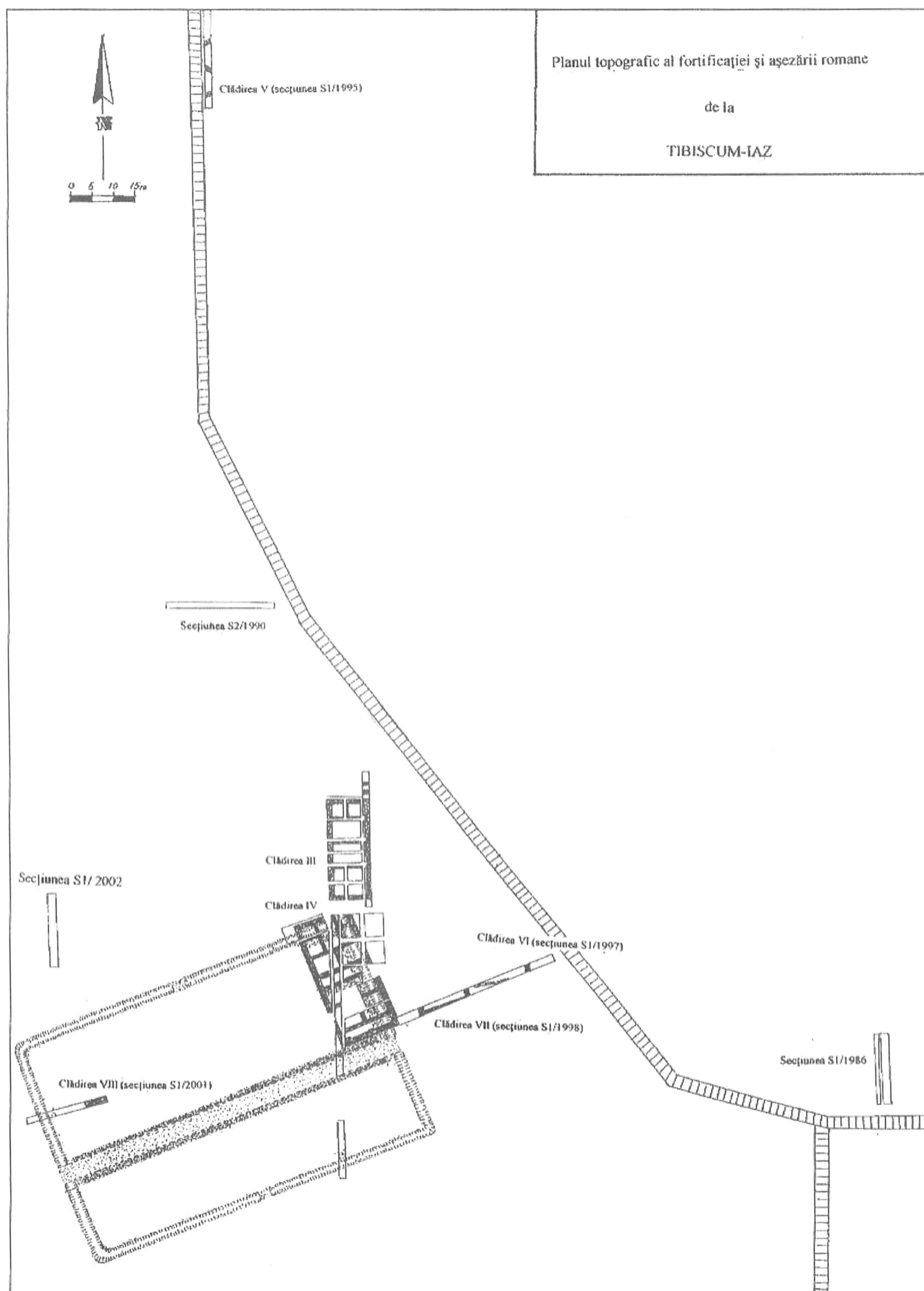

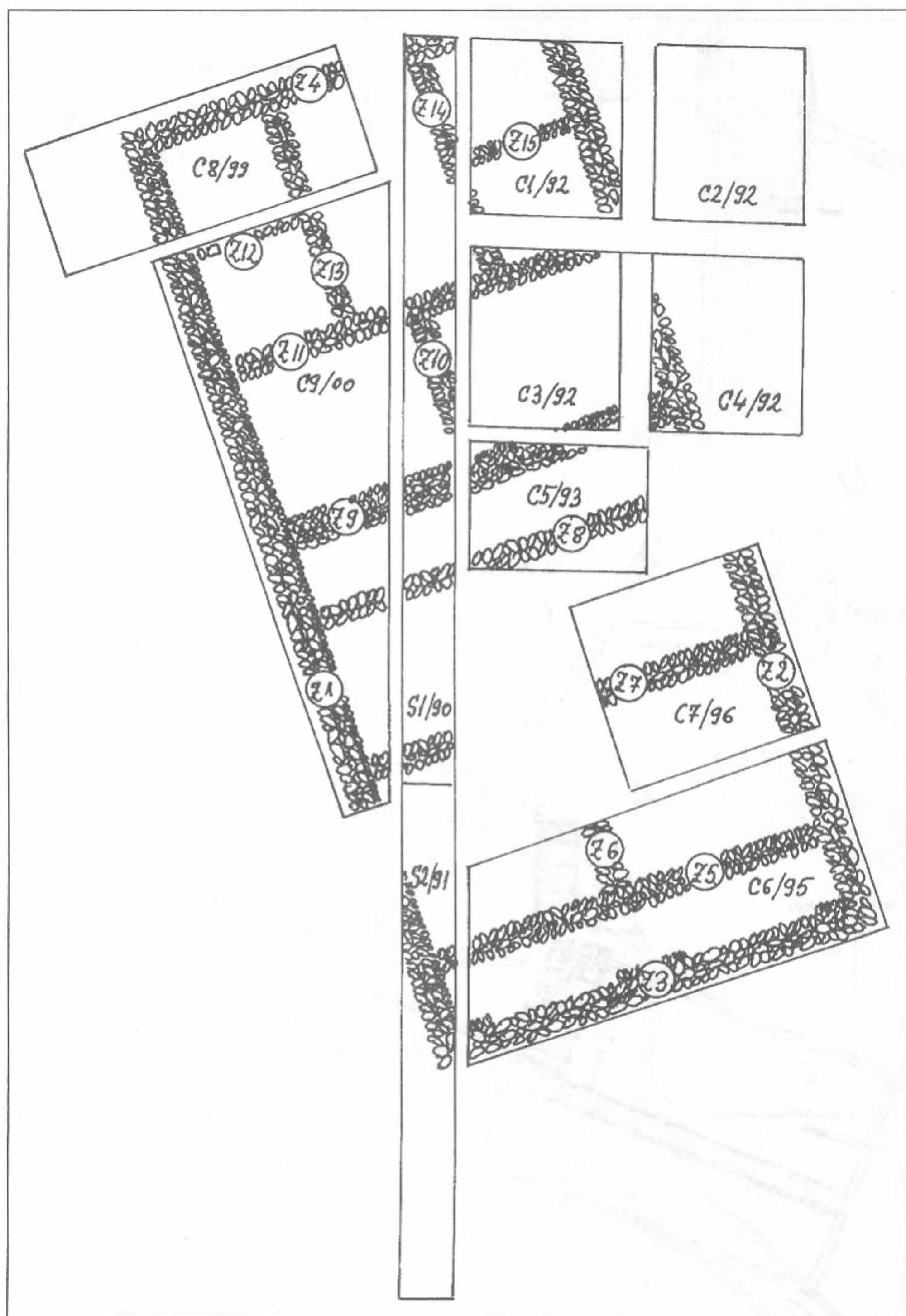
1. Evoluţia cursului râului Timiş în dreptul aşezărilor romane de la Tibiscum. A. După harta din 1784. B. După harta din anul 1858. C. După harta din anul 1912. D. După harta din anul 2002

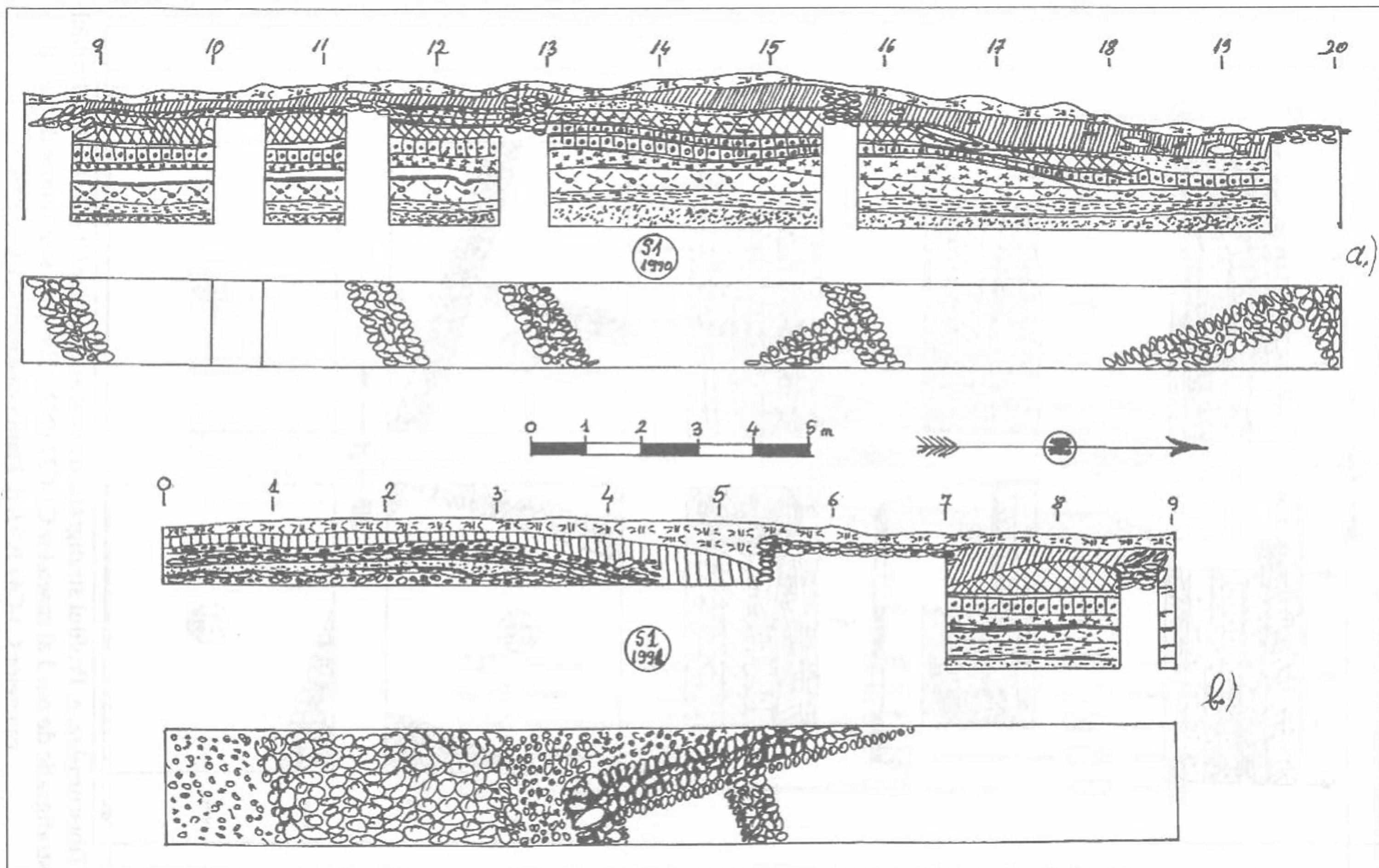
II. Harta obiectivelor arheologice de la Tibiscum

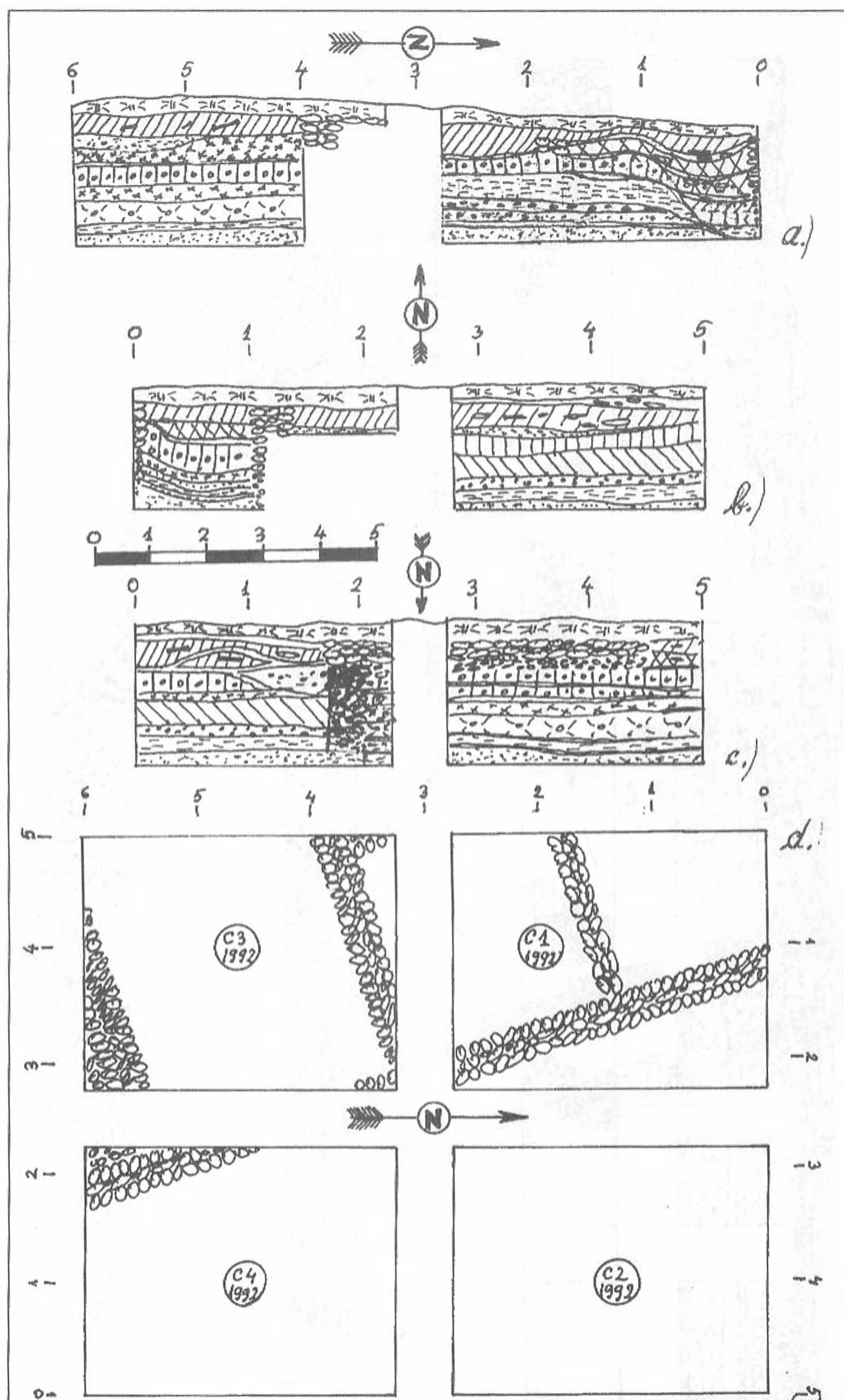
III. Planul topografic al fortificaţiei şi aşezării romane de la Tibiscum-Iaz

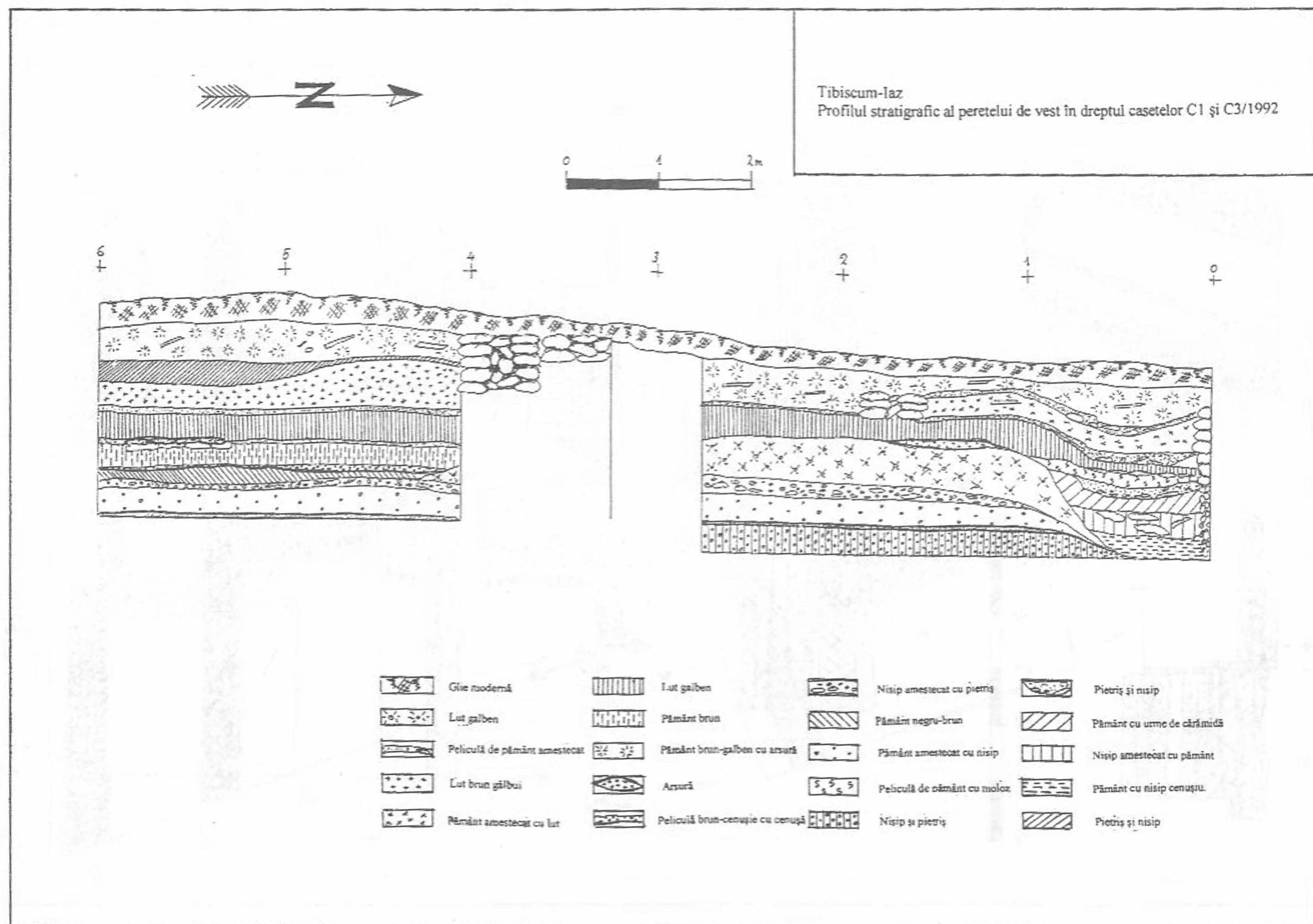
IV. Planul general cu secțiunile și casetele cercetate în perioada 1990-2000 la clădirea IV

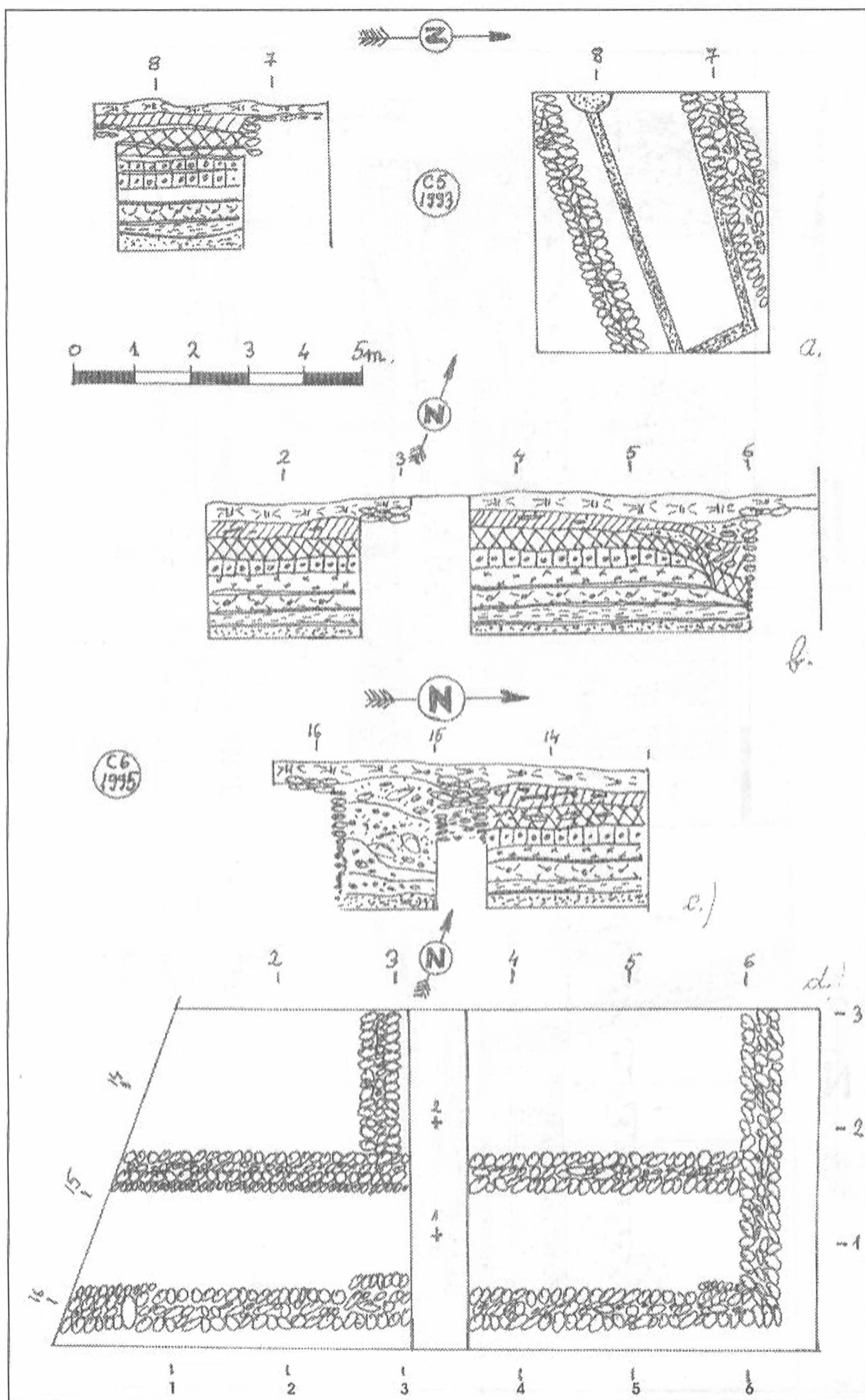
V. Tibiscum-Iaz. a. Profilul stratigrafic de vest al secțiunii S1/1990. b. Profilul stratigrafic de vest al secțiunii S1/1991

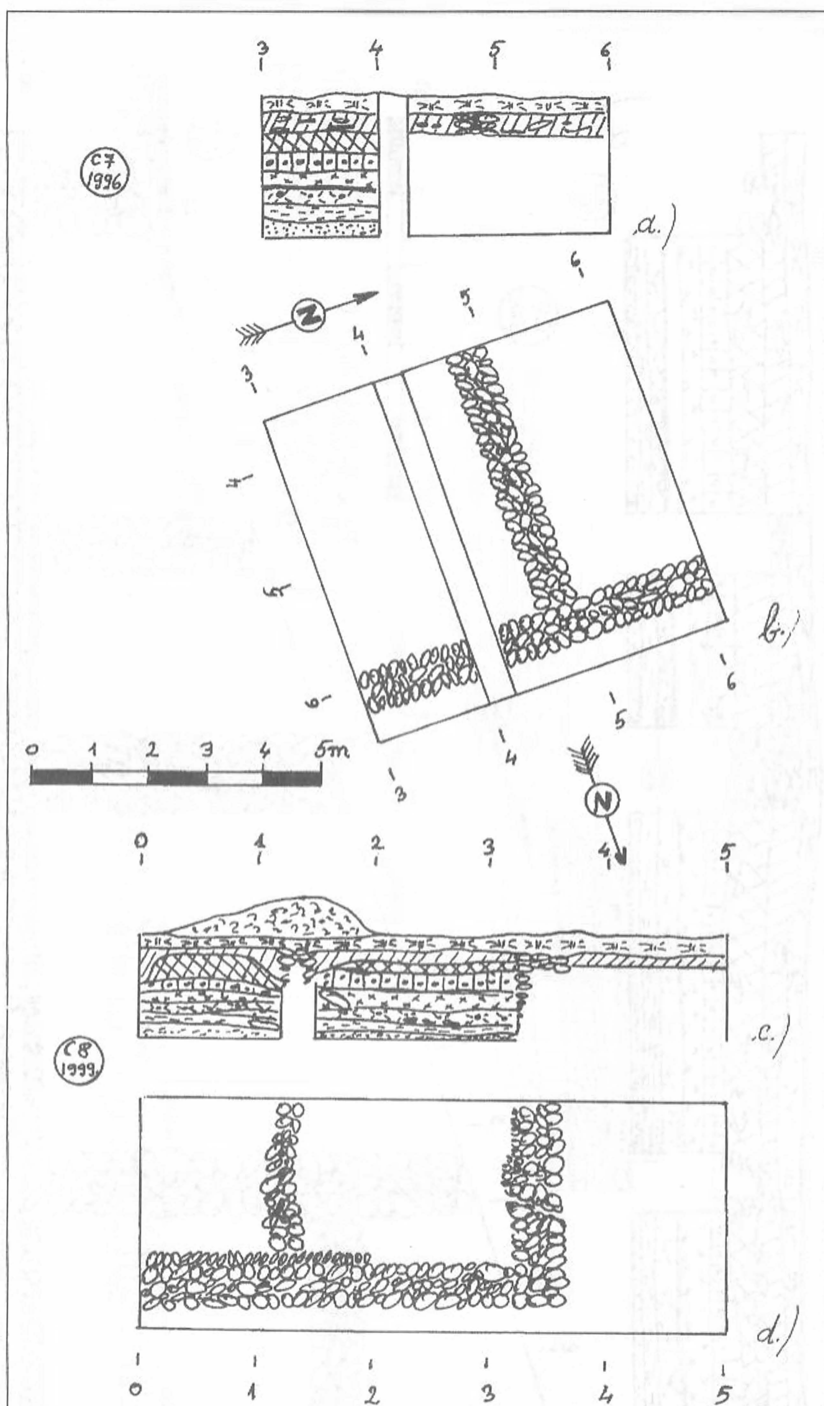
VI. Tibiscum-Iaz. a. Profilul stratigrafic de vest al casetelor C1-C2/1992. b. Profilul stratigrafic de nord al casetelor C1-C2/1992. c. Profilul stratigrafic de sud al casetelor C3-C4/1992. d. Planul casetelor C1-C4/1992

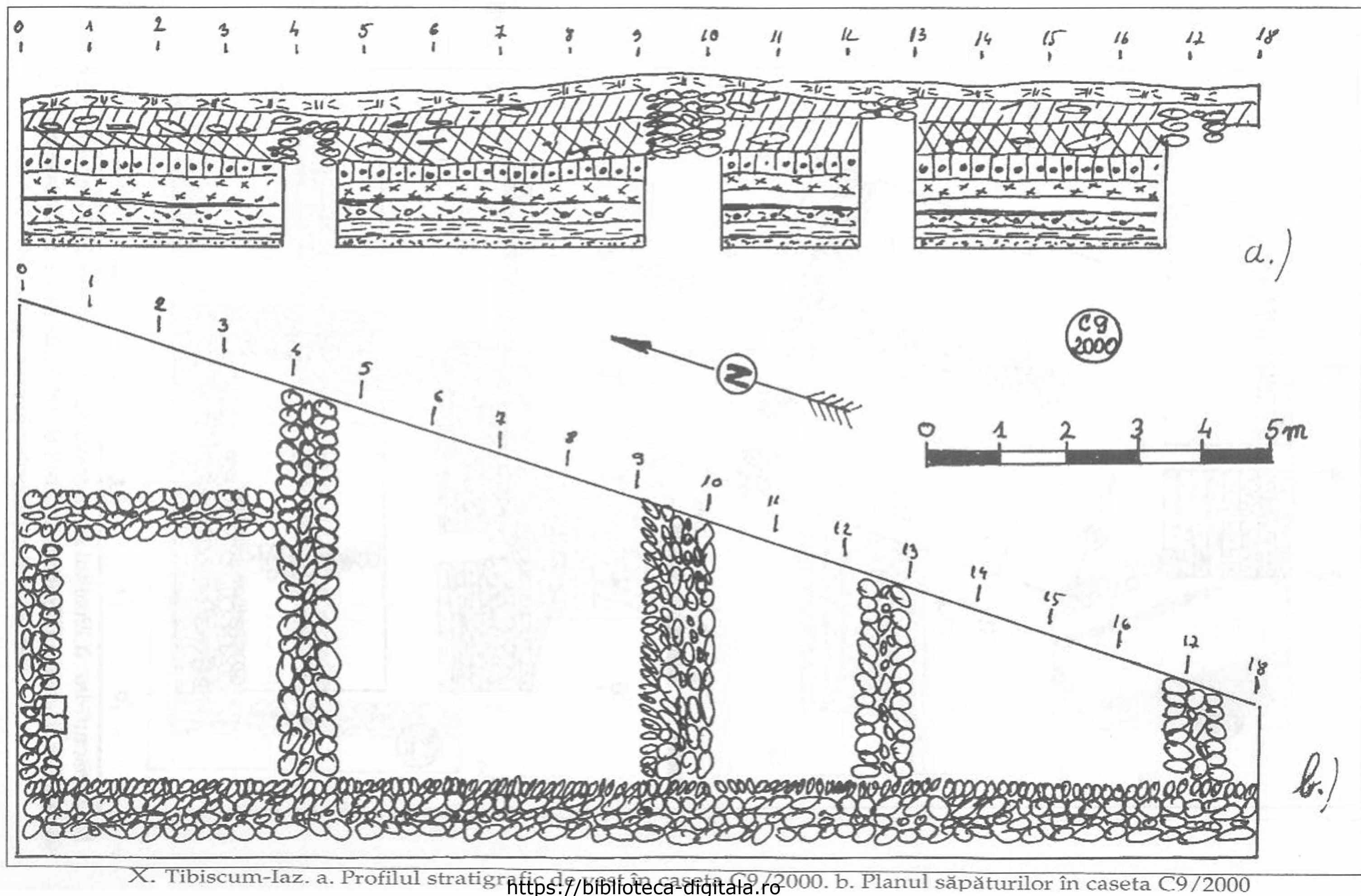
VII. Tibiscum-Iaz. Detaliu asupra profilului stratigrafic de vest al casetelor C1-C3/1992

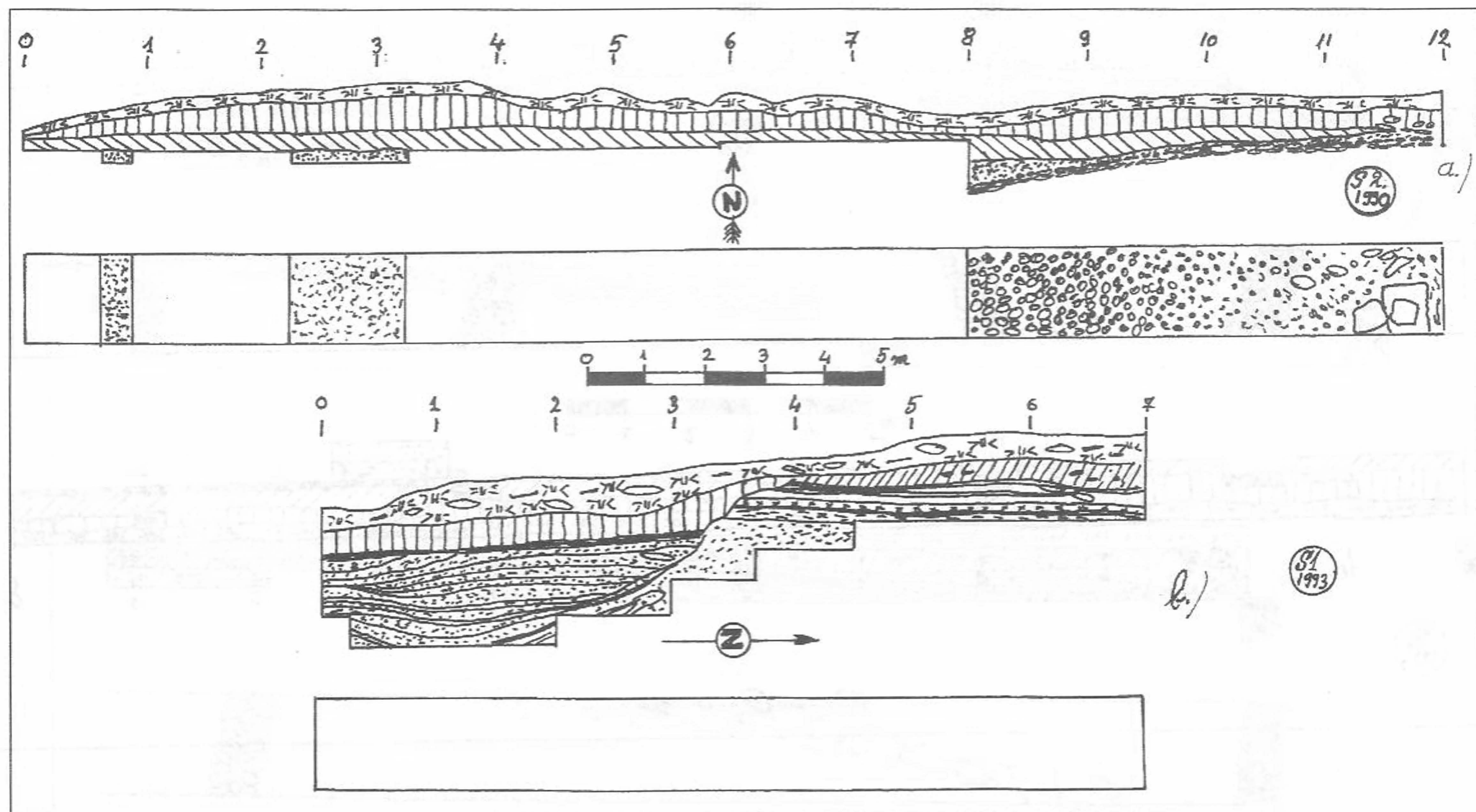
VIII. Tibiscum-Iaz. a. Profilul stratigrafic de vest al casetei C5/1993. b. Profilul stratigrafic de nord al casetei C6/1995. c. Profilul stratigrafic de vest al casetei C6/1995. d. Planul cercetărilor în caseta C6/1995

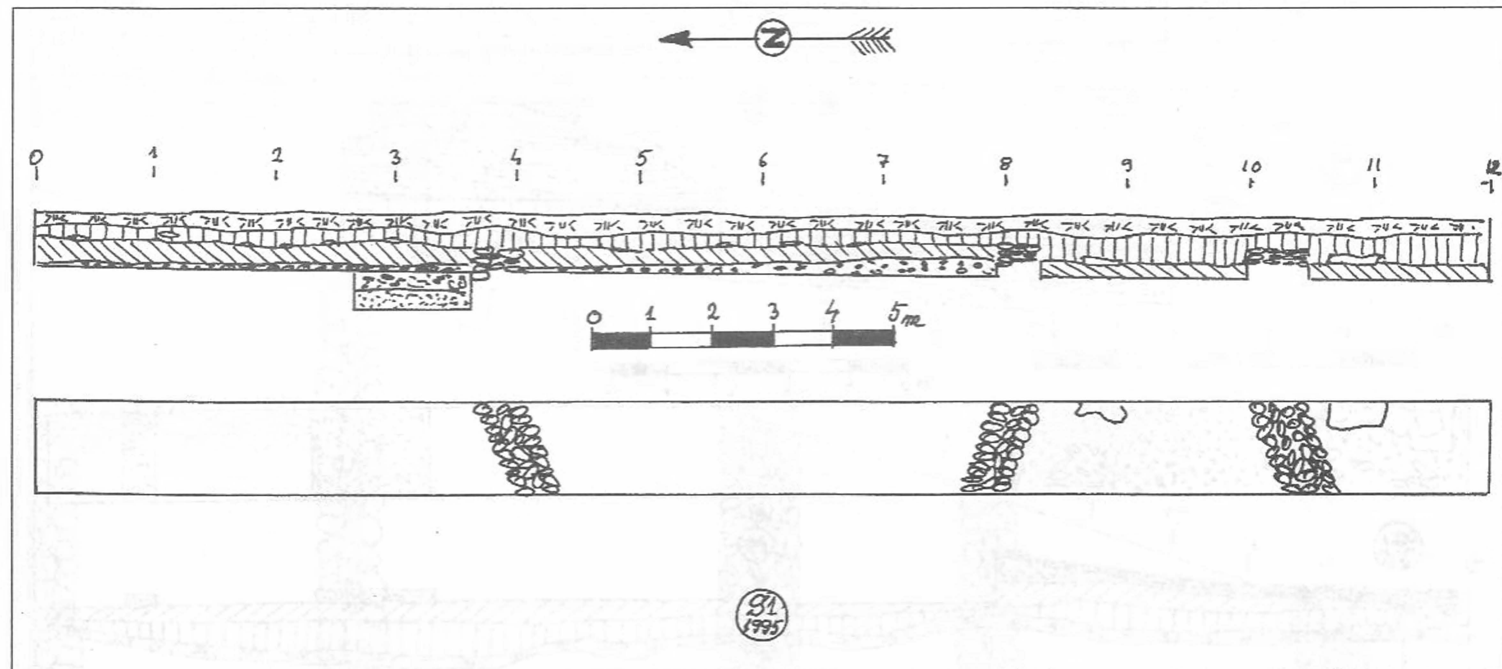
IX. Tibiscum-Iaz. a. Profilul stratigrafic de vest al casetei C7/1996. b. Planul săpăturilor în caseta C7/1996. c. Profilul stratigrafic de sud în caseta C8/1999. d. Planul săpăturilor în caseta C8/1999

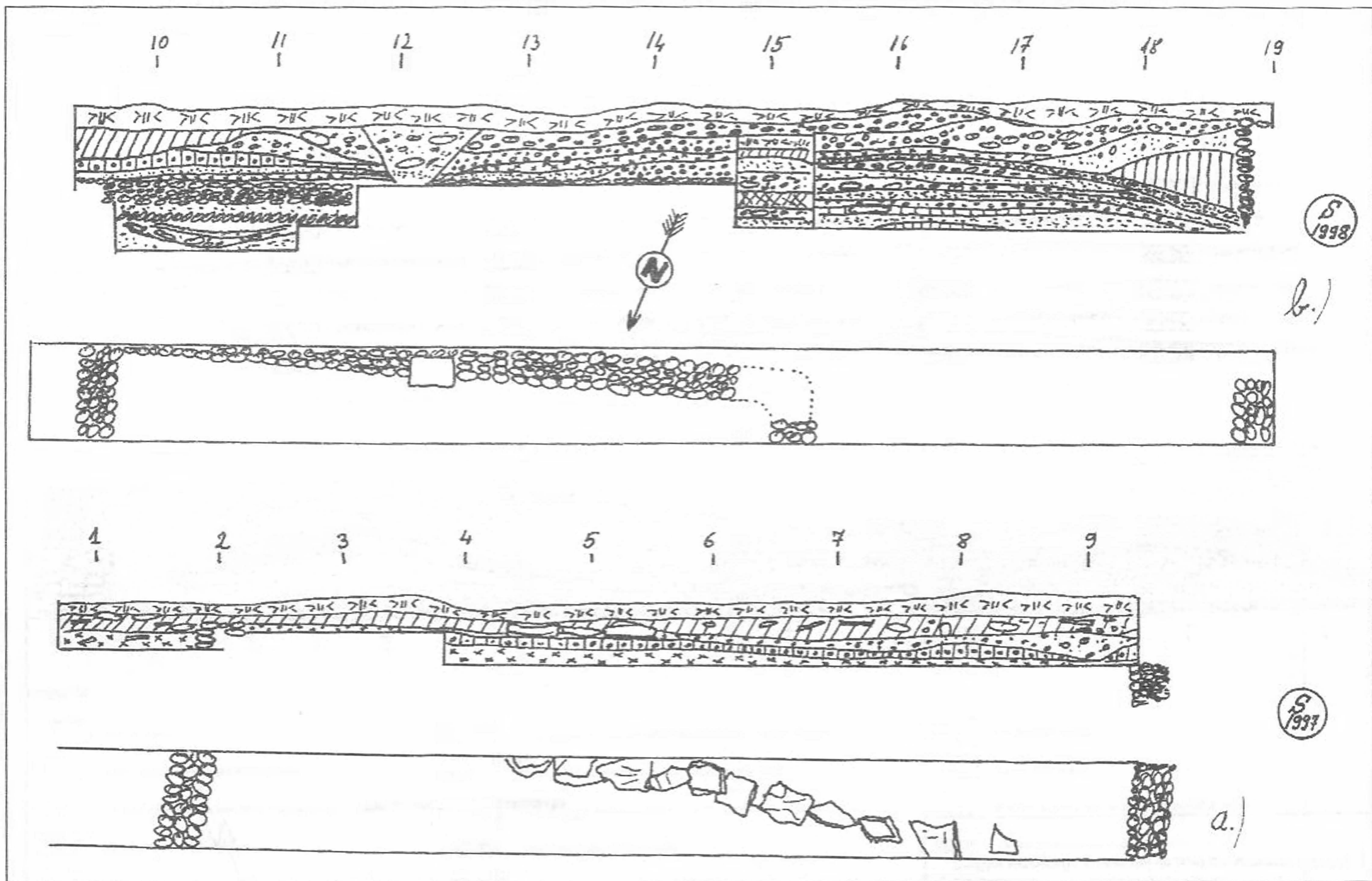
X. Tibiscum-Iaz. a. Profilul stratigrafic de vest în caseta C9/2000. b. Planul săpăturilor în caseta C9/2000

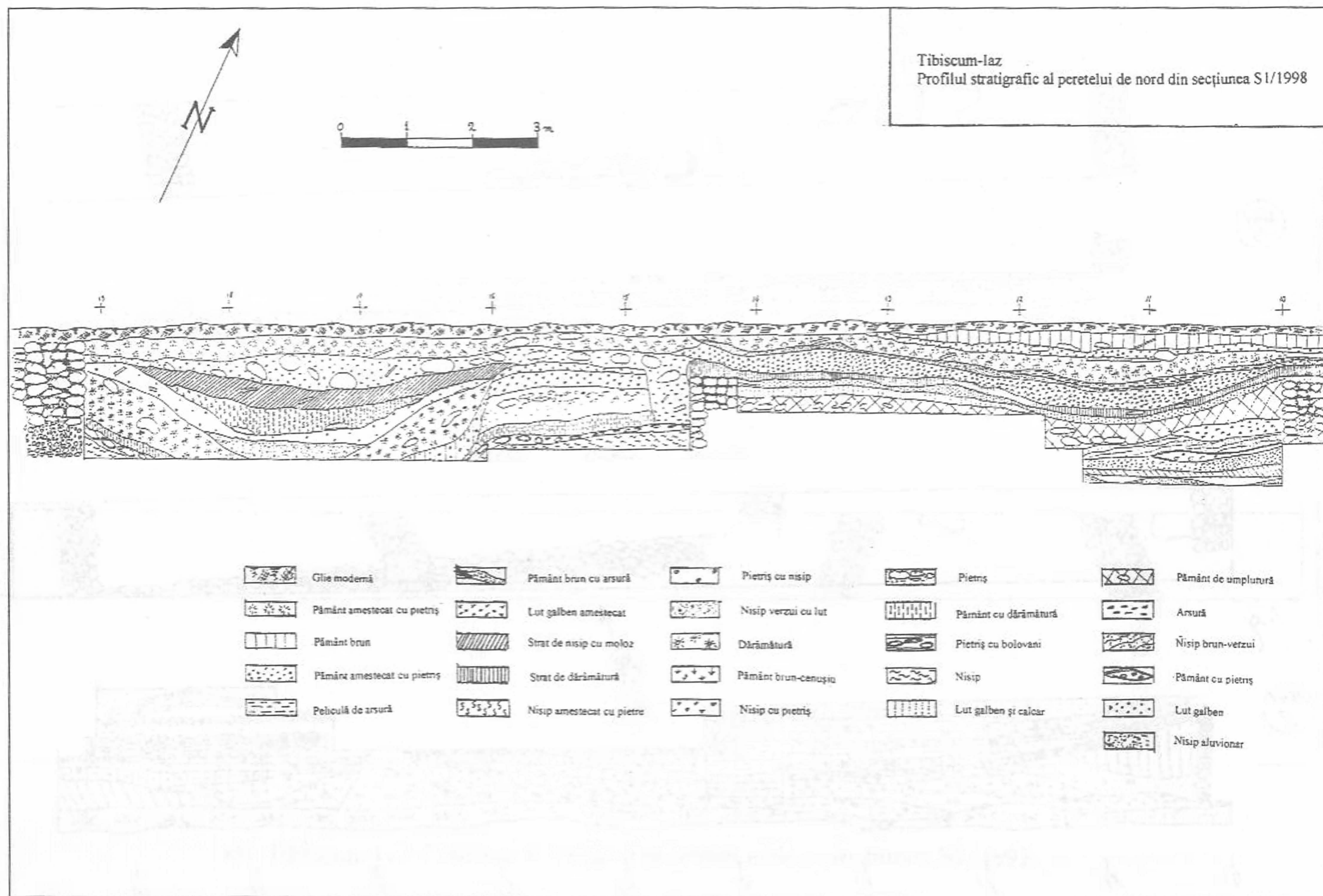
XI. Tibiscum-Iaz. a. Profilul stratigrafic de nord în secțiunea S2/1990. b. Profilul stratigrafic de vest în secțiunea S1/1993

XII. Tibiscum-Iaz. Clădirea V. Profilul peretelui estic în secțiunea S1/1995

XIII. Tibiscum-Iaz. a. Clădirea VI. Profilul peretelui de sud în secțiunea S1/1997. b. Clădirea VII. Profilul peretelui de sud în secțiunea S1/1998

XIV. Tibiscum-Iaz. Detaliu asupra profilului stratigrafic de nord în secţiunea S1/1998

TIBISCUM-IAZ, Jud.Caraş-Severin
Profilul nordic al Secţiunii S1/2001

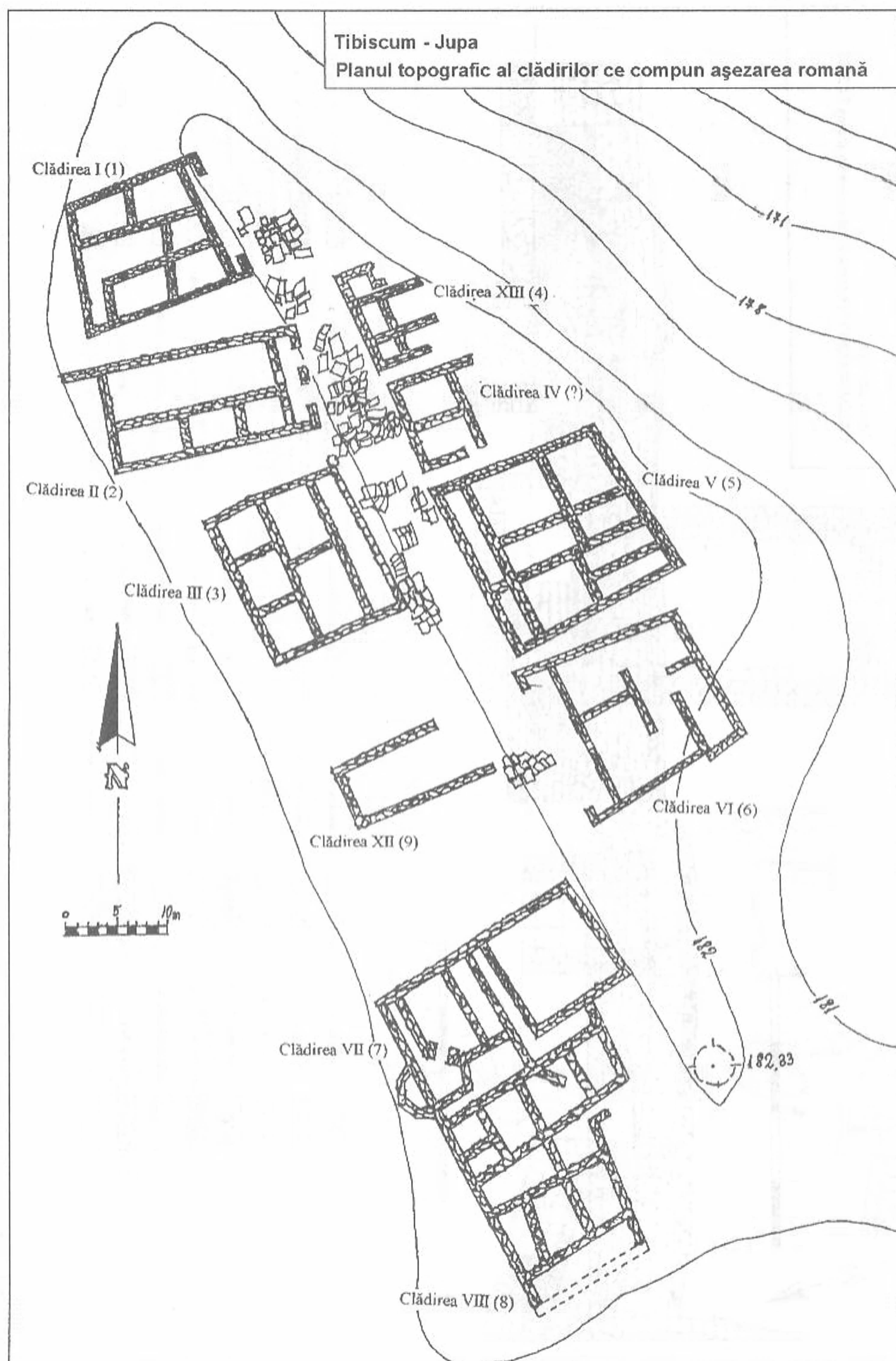

Legenda:

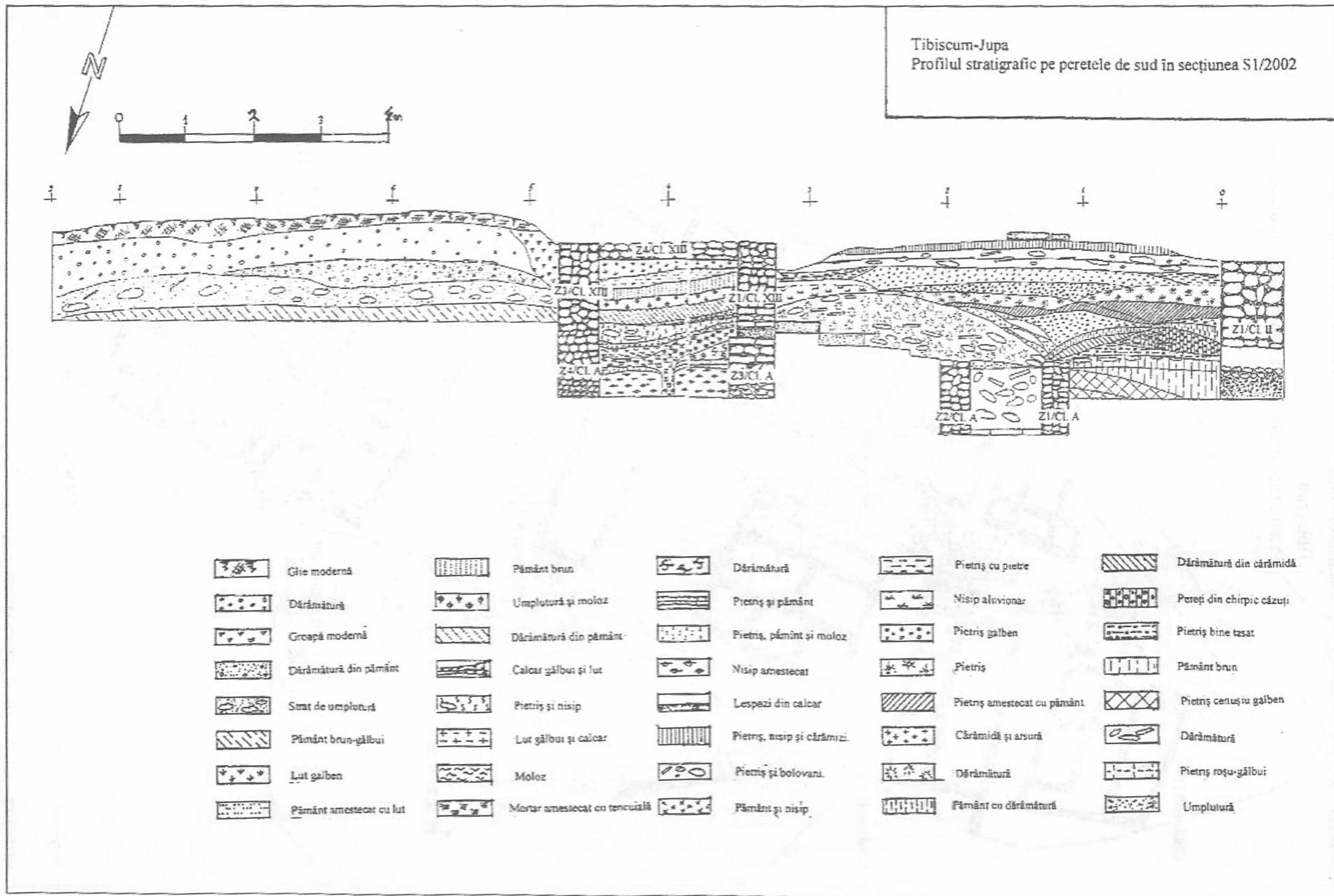
Glie modernă
Nisip aluvionar amestecat cu pământ
Pământ cenuşiu, amestecat cu fragmente de cărămidă
Pământ brun –negru afânat
Mâl galben verzui, amestecat cu nisip aluvionar
Strat roşietic format din cărămizi şi pereţi de chirpic distruse şi arse
Pământ brun-cenuşiu ce conţine piatră şi cărămizi
Pământ brun-negru ce conţine foarte multe urme de arsură
Strat format din pietriş şi nisip
Peliculă formată din nisip galben verzui
Lut galben-roşietic
Lut galben verzui
Pământ negru-brun, cu urme de cenuşă şi arsură
Zid din piatră de râu legată cu mortar
Straturi succesive de arsură foarte puternică

XV. Tibiscum-Iaz. Profilul stratigrafic de nord al secţiunii S1/2001

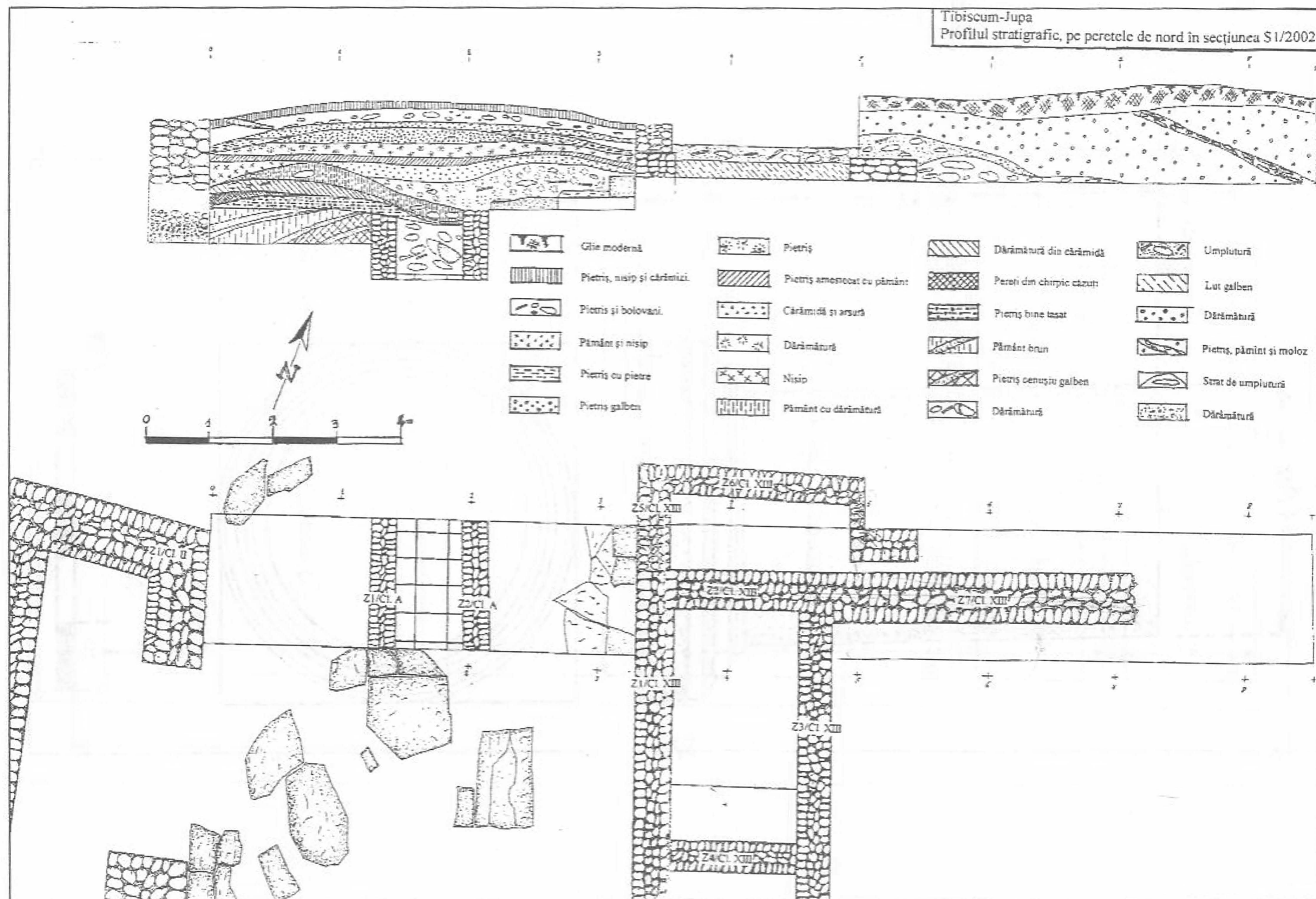
XVI. Tibiscum-Jupa. Planul topografic al castrului militar şi al aşezării romane

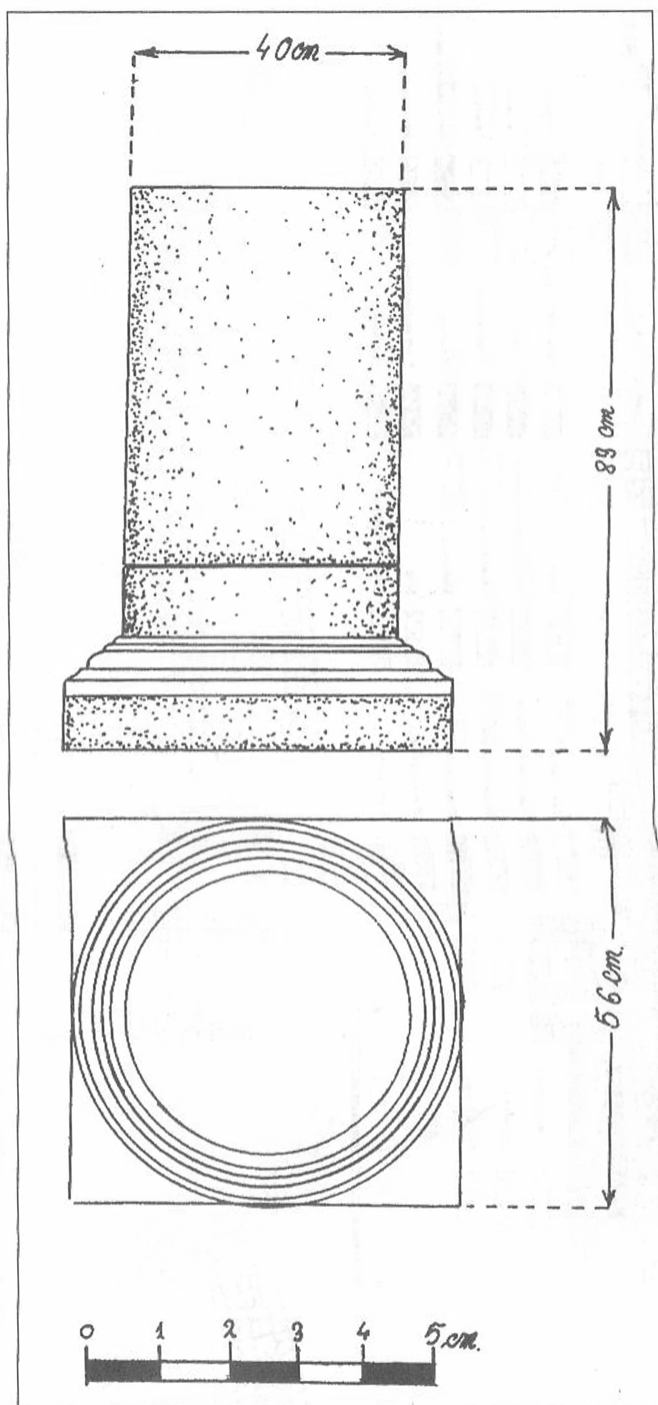
XVII. Tibiscum-Jupa. Planul topografic al clădirilor ce compun aşezarea romană

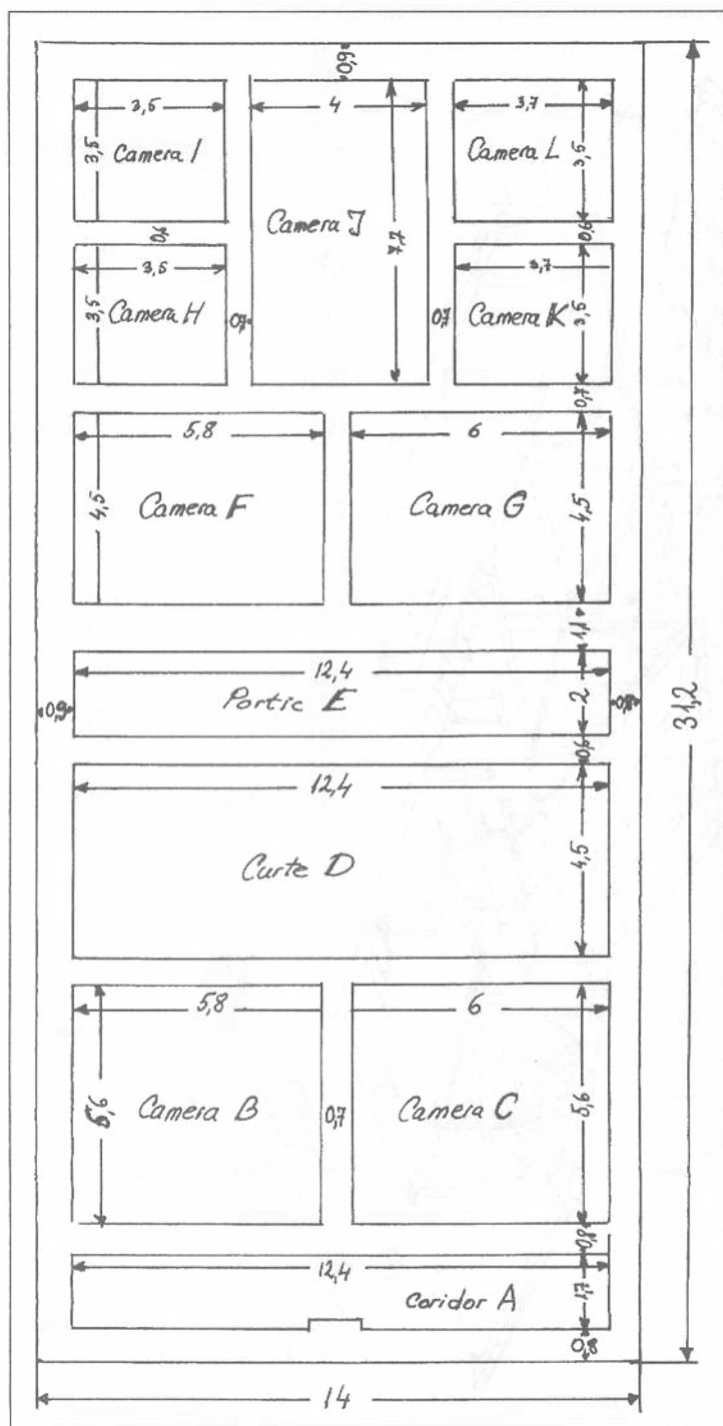
XVIII. Tibiscum-Jupa. Profilul stratigrafic de sud în secțiunea S1/2002

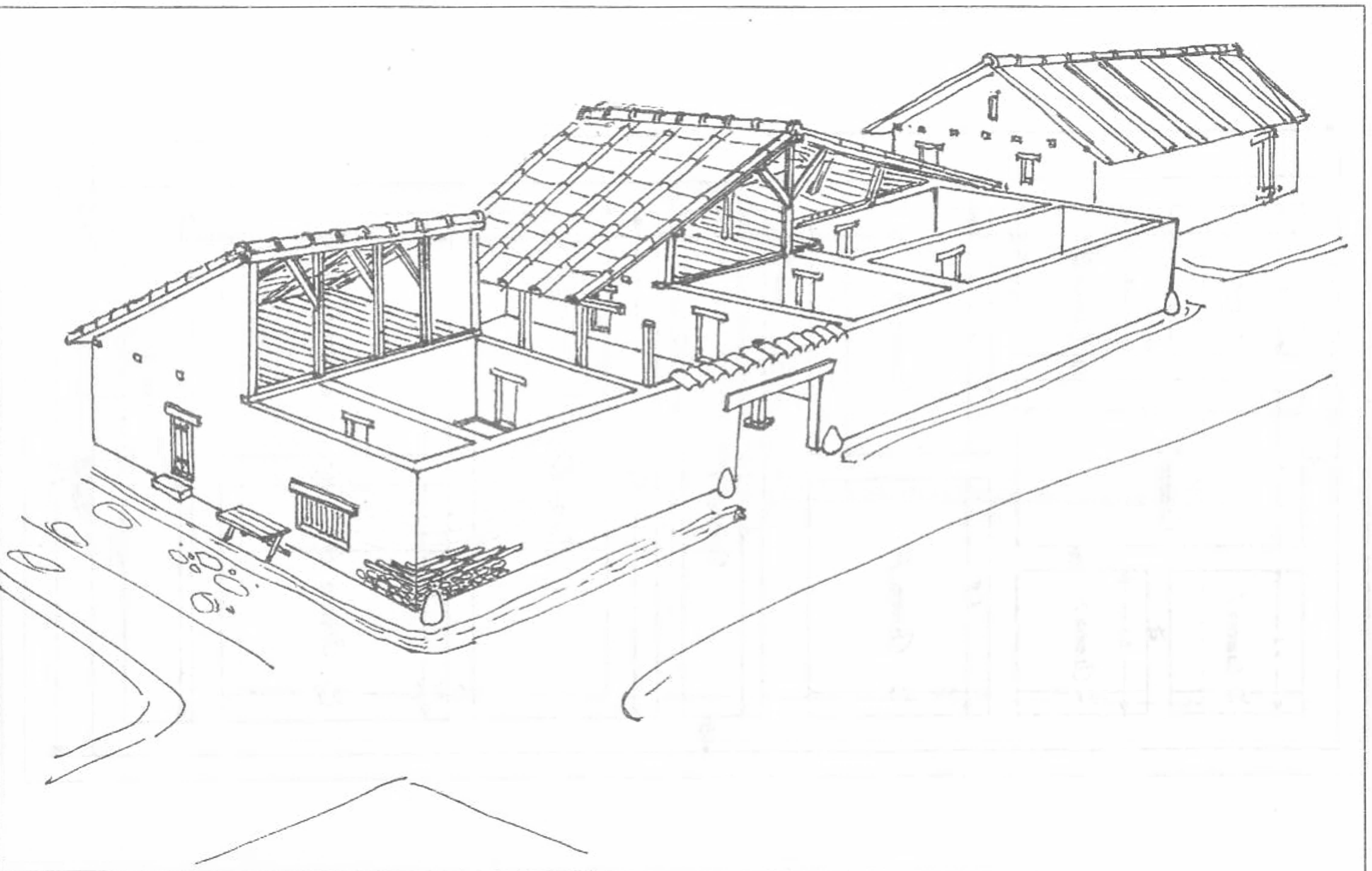
XIX. Tibiscum-Jupa. Profilul stratigrafic de nord în secțiunea S1/2002

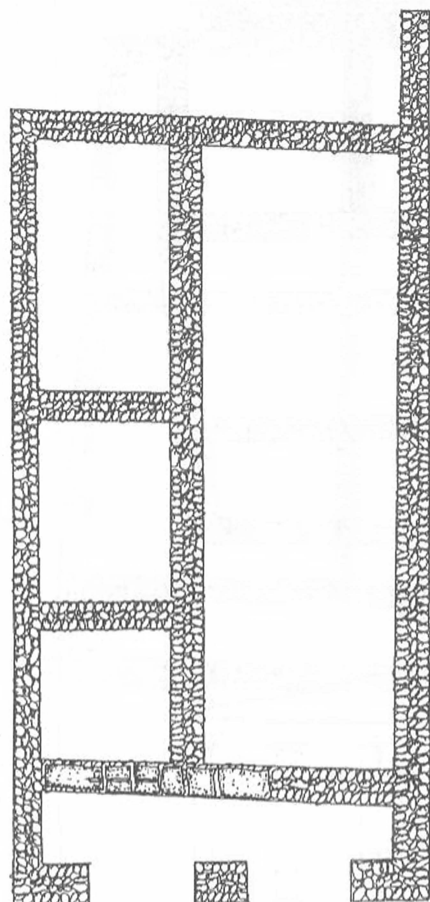
XX. Tibiscum-Jupa. Coloană şi bază de coloană descoperite în secţiunea S1/2002, clădirea A

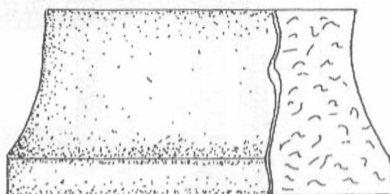
XXI. Tibiscum-Iaz. Planul general cu dimensiunile clădirii IV

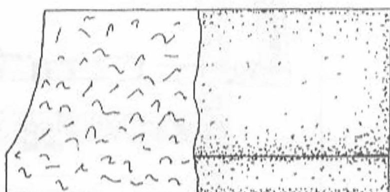

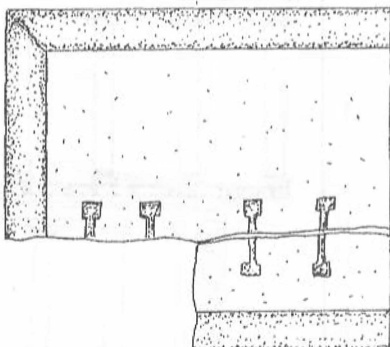
XXII. Tibiscum.Iaz. Reconstituirea ipotetică a clădirii IV

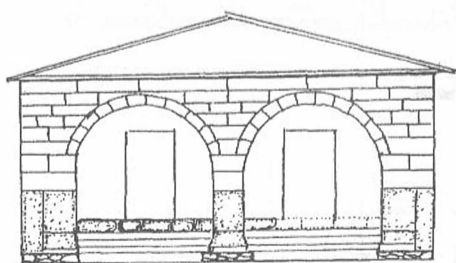

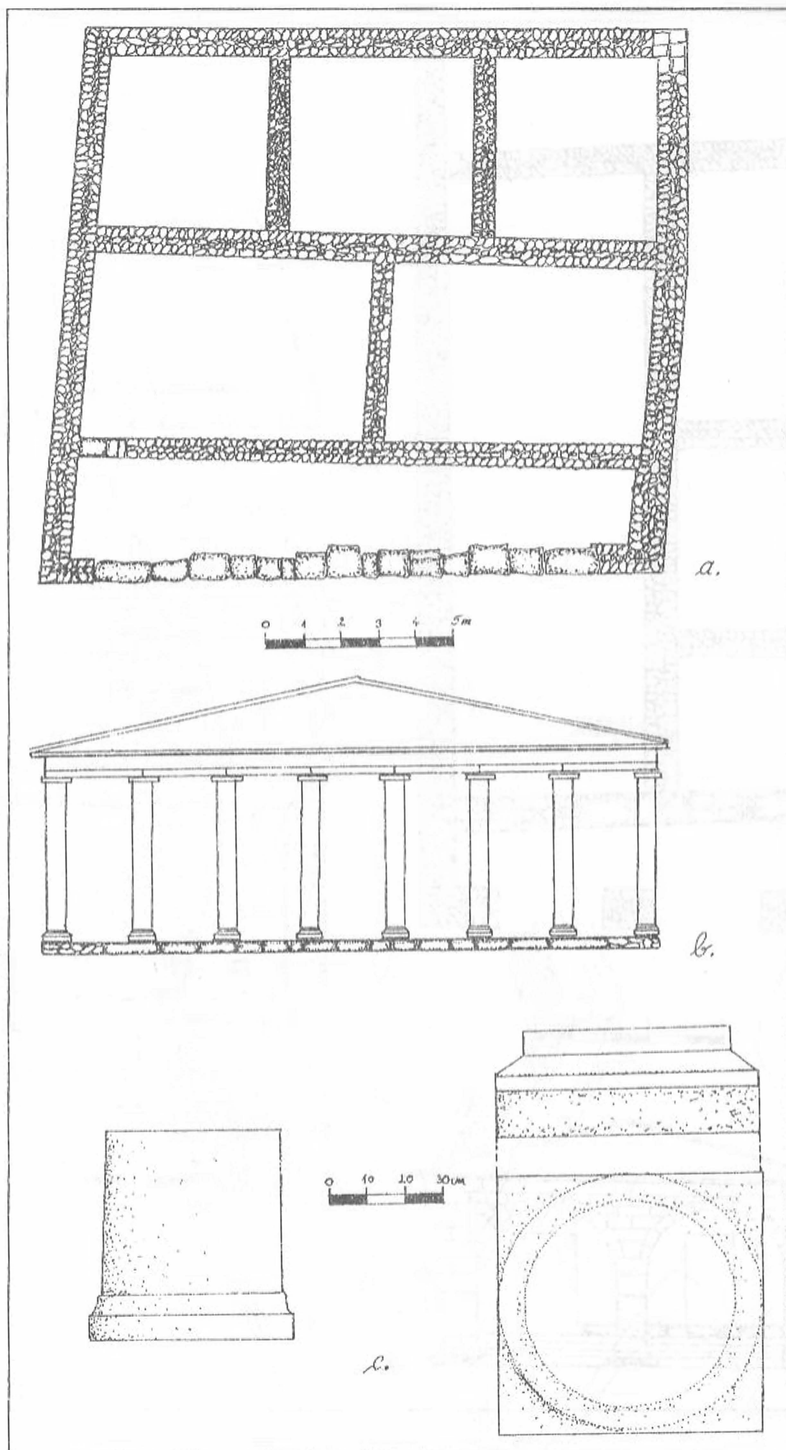

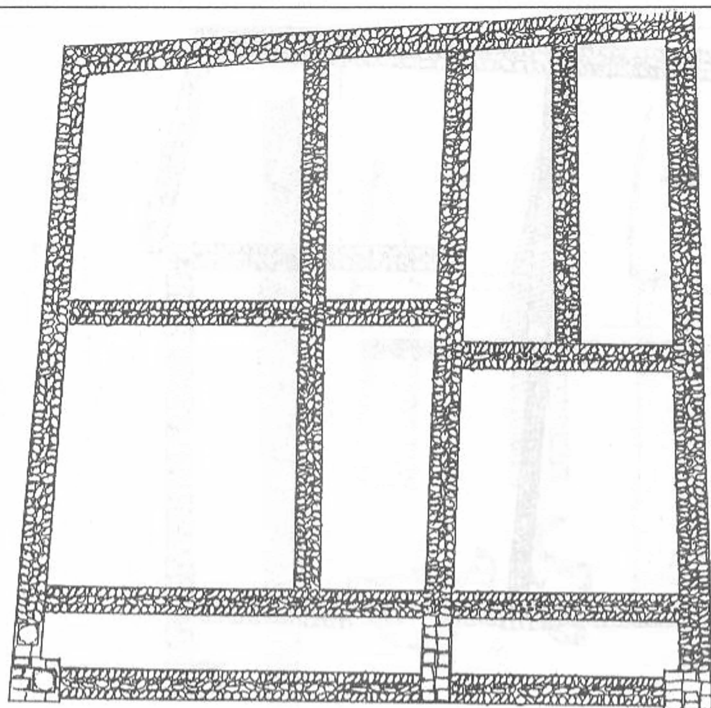

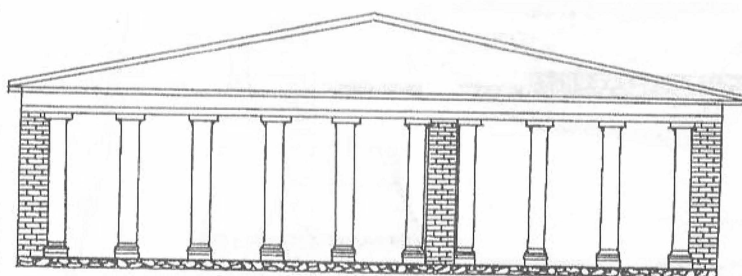
XXIII. Tibiscum-Jupa. a. Planul clădirii II. b. Reconstituirea ipotetică a clădirii II. c. Bază de monument

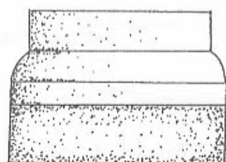

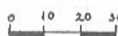
XXIV. Tibiscum-Jupa. a. Planul clădirii III. b. Reconstituirea ipotetică a clădirii III. c. Coloană şi bază de coloană

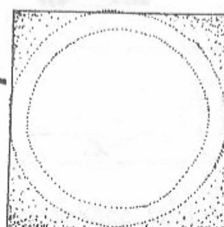

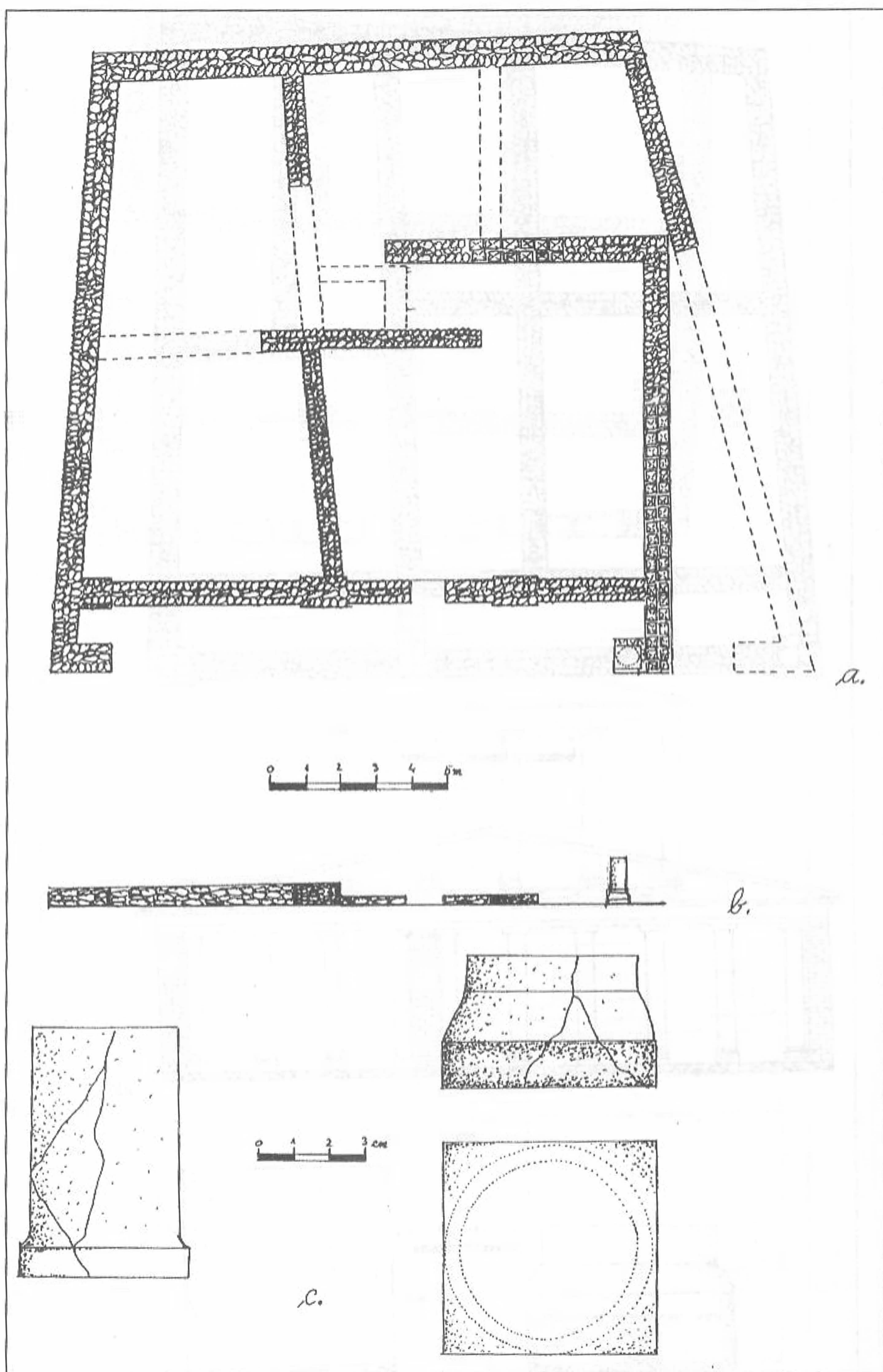

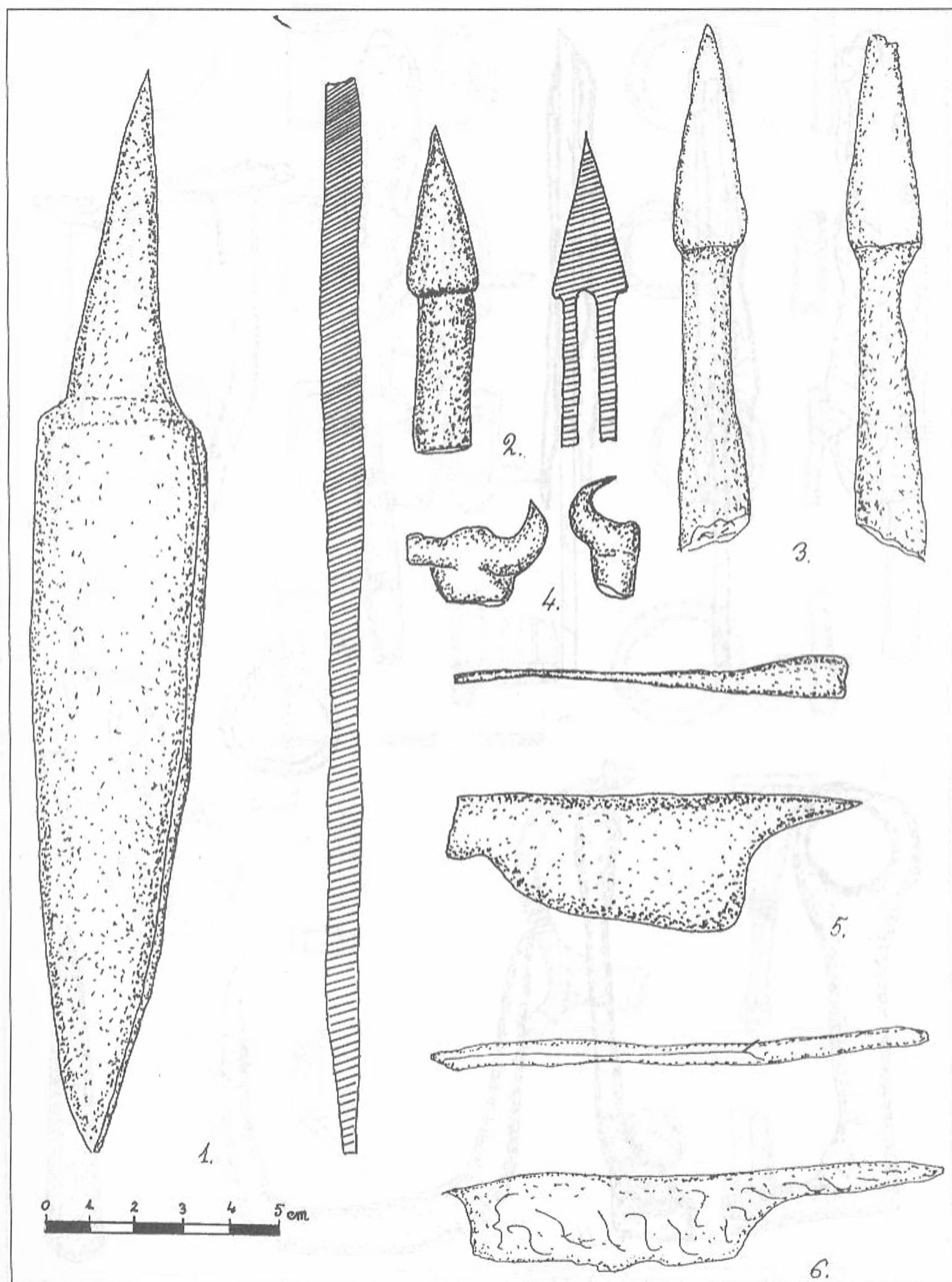

c.

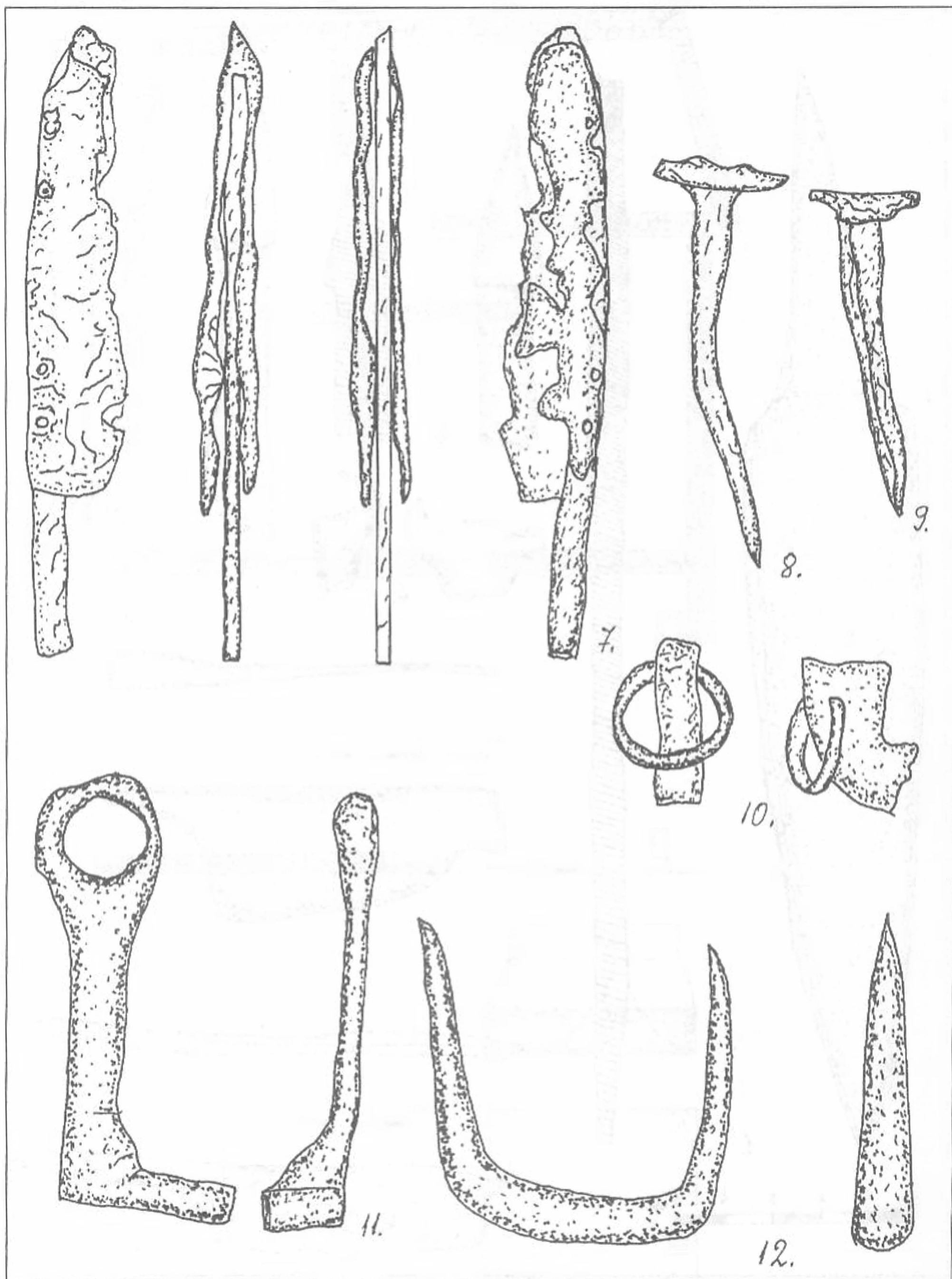
XXV. Tibiscum-Jupa. a. Planul clădirii V. b. Reconstituirea ipotetică a clădirii V. c. Bază de coloană

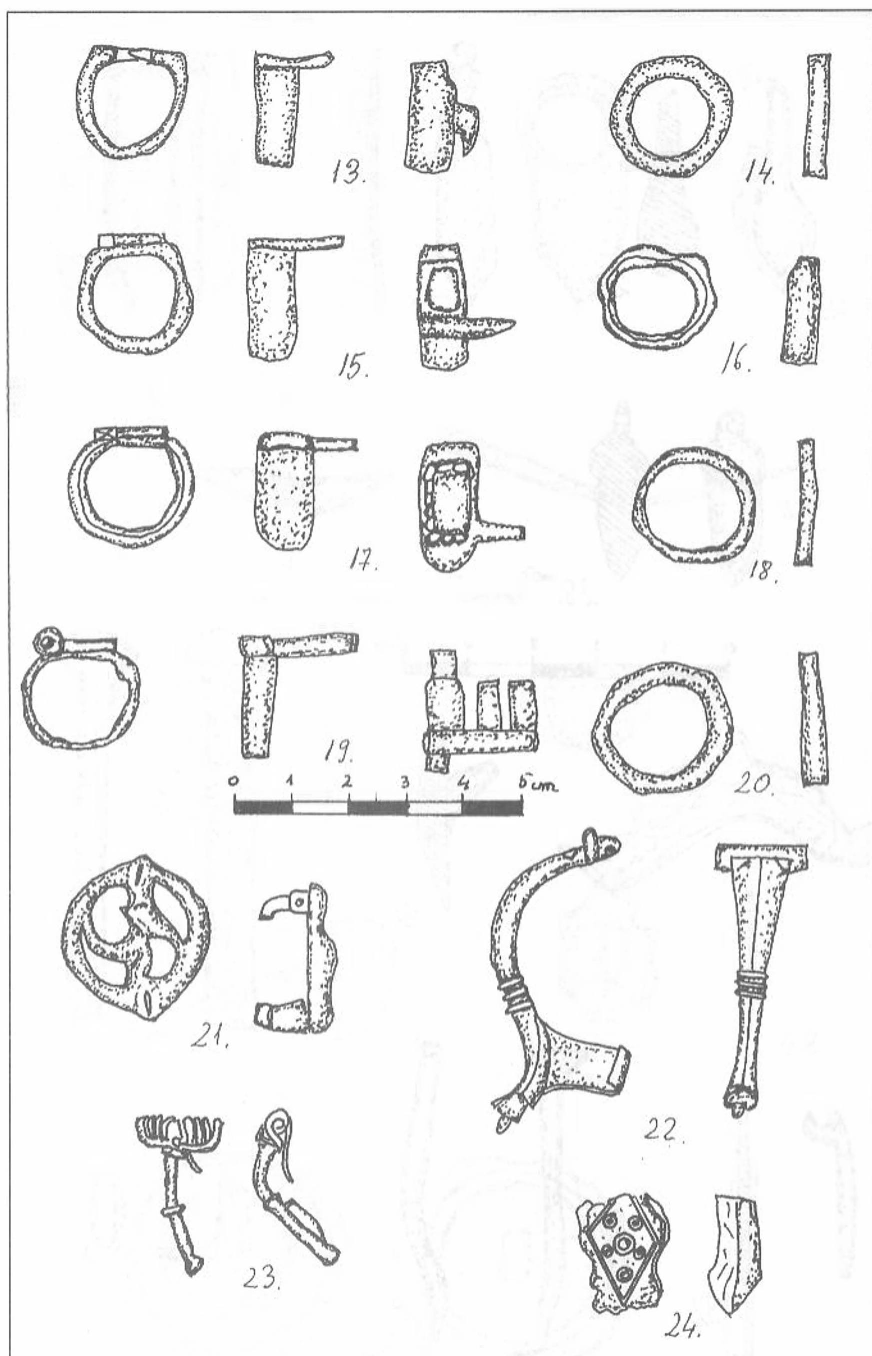
XXVI. Tibiscum-Jupa. a. Planul clădirii VI. b. Vedere în plan a clădirii VI. c. Bază de coloană şi coloană

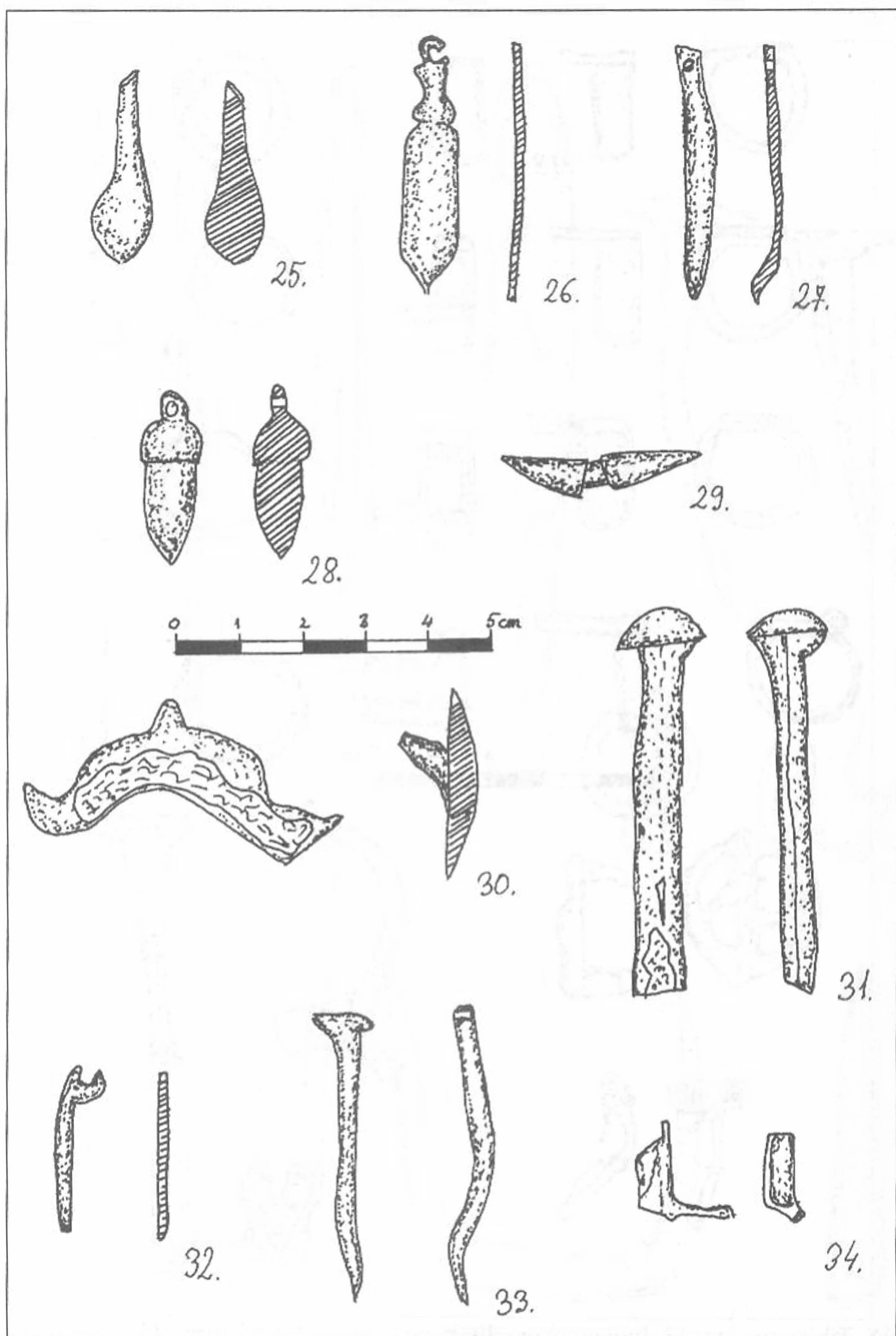
XXVII. Tibiscum-Iaz: 1. Pumnal din fier, 2. Vârf de săgeată, 3. Vârf de lance (hasta), 4. Aplică din fier, 5. Lamă cuțit din fier Tibiscum-Jupa. 6. Lamă cuțit din fier

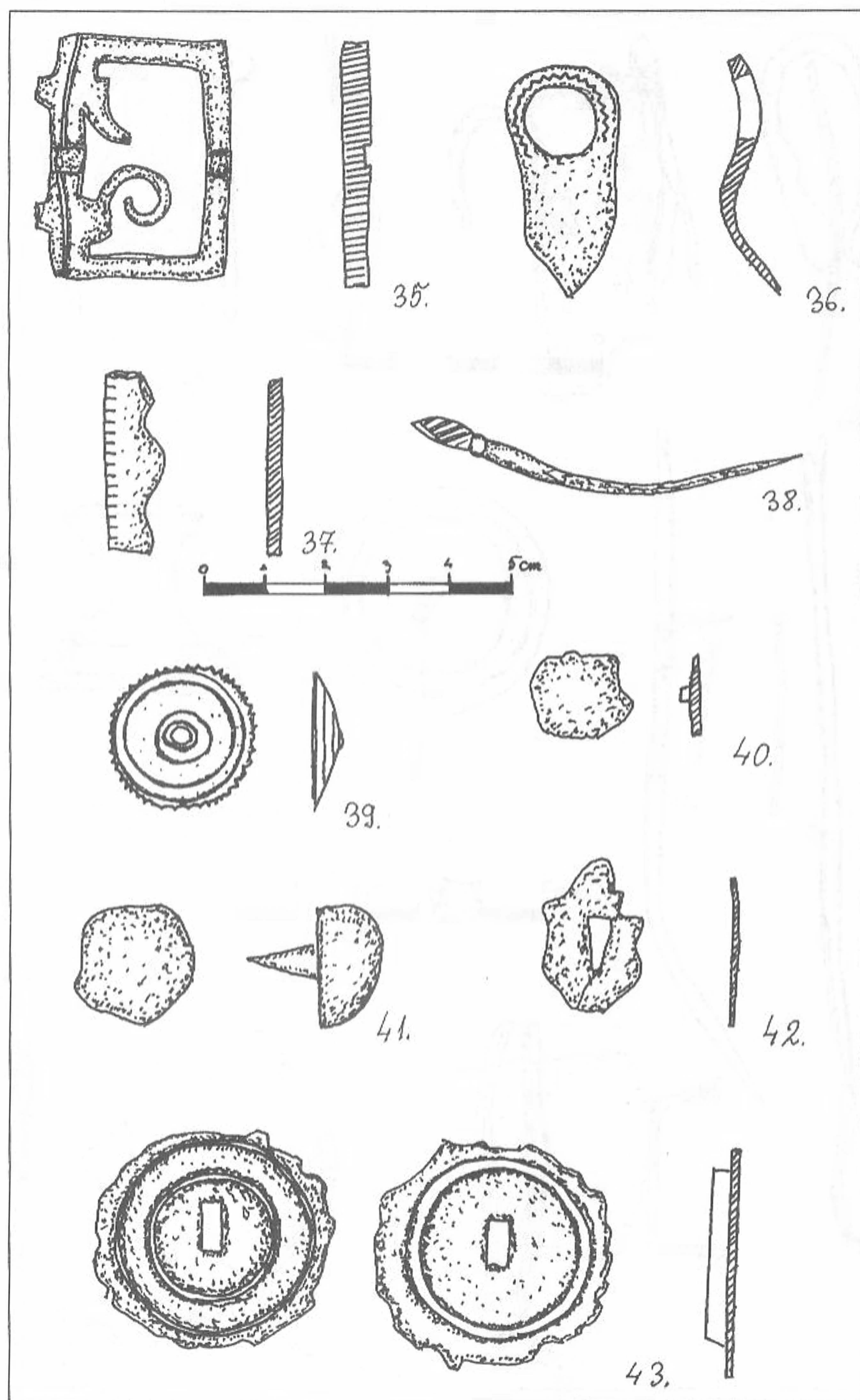
XXVIII. Tibiscum-Iaz: 7. Brici din fier., 8. Cui din fier., 9. Cui din fier, 10. Zală din fier cu inel din bronz, 11. Cheie, 12. Scoabă din fier

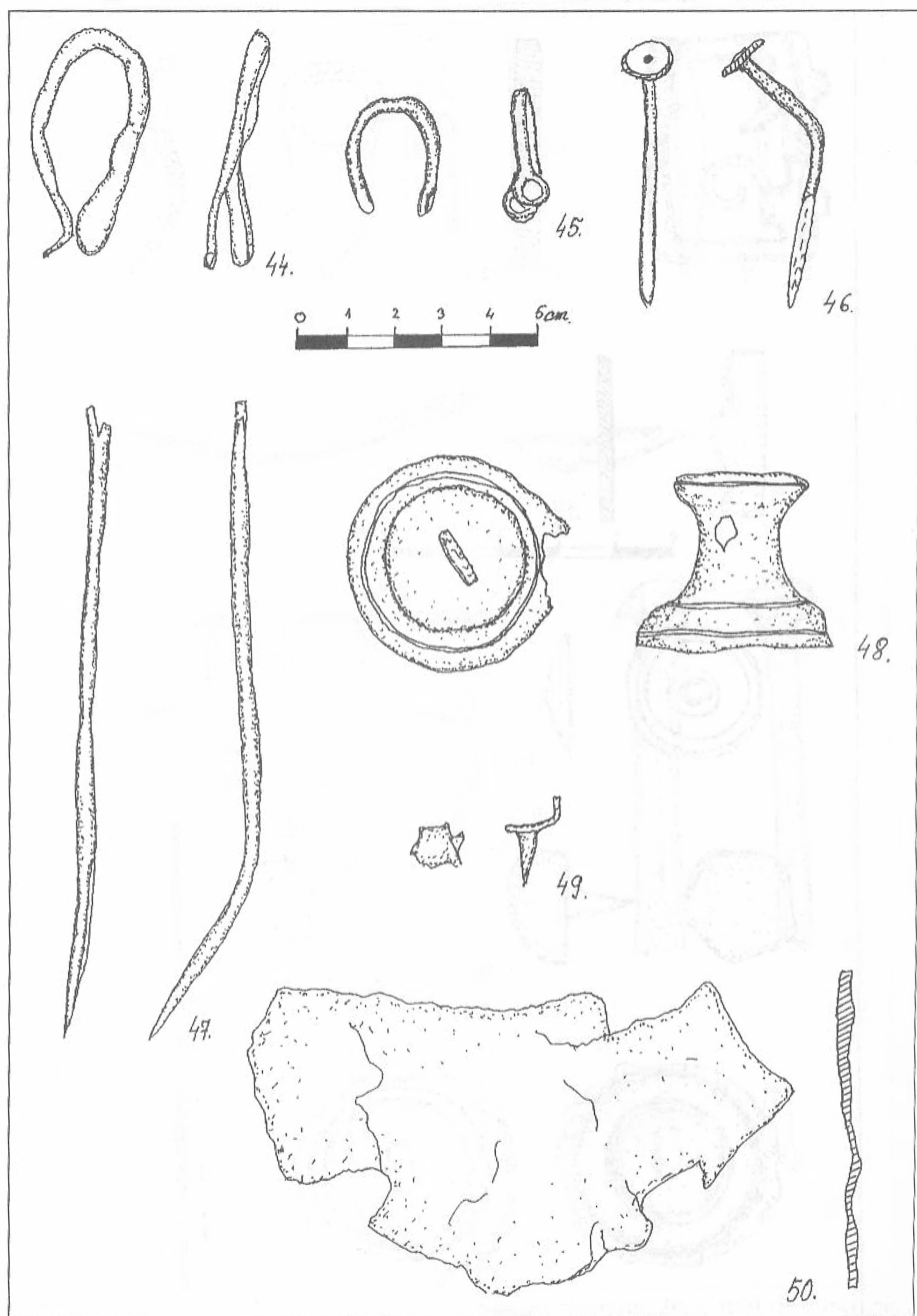
XXIX. Tibiscum-Iaz: 13. Inel cu cheie din bronz, 14. Inel din bronz, 15. Inel cu cheie din bronz, 16. Inel din bronz, 17. Inel cu cheie din bronz, 18., Inel din bronz, 19. Inel cu cheie din bronz, 20. Inel din bronz, 21. fibulă din bronz, 22. Fibulă din bronz, 23. Fibulă din bronz, 24. Aplică din bronz emailată

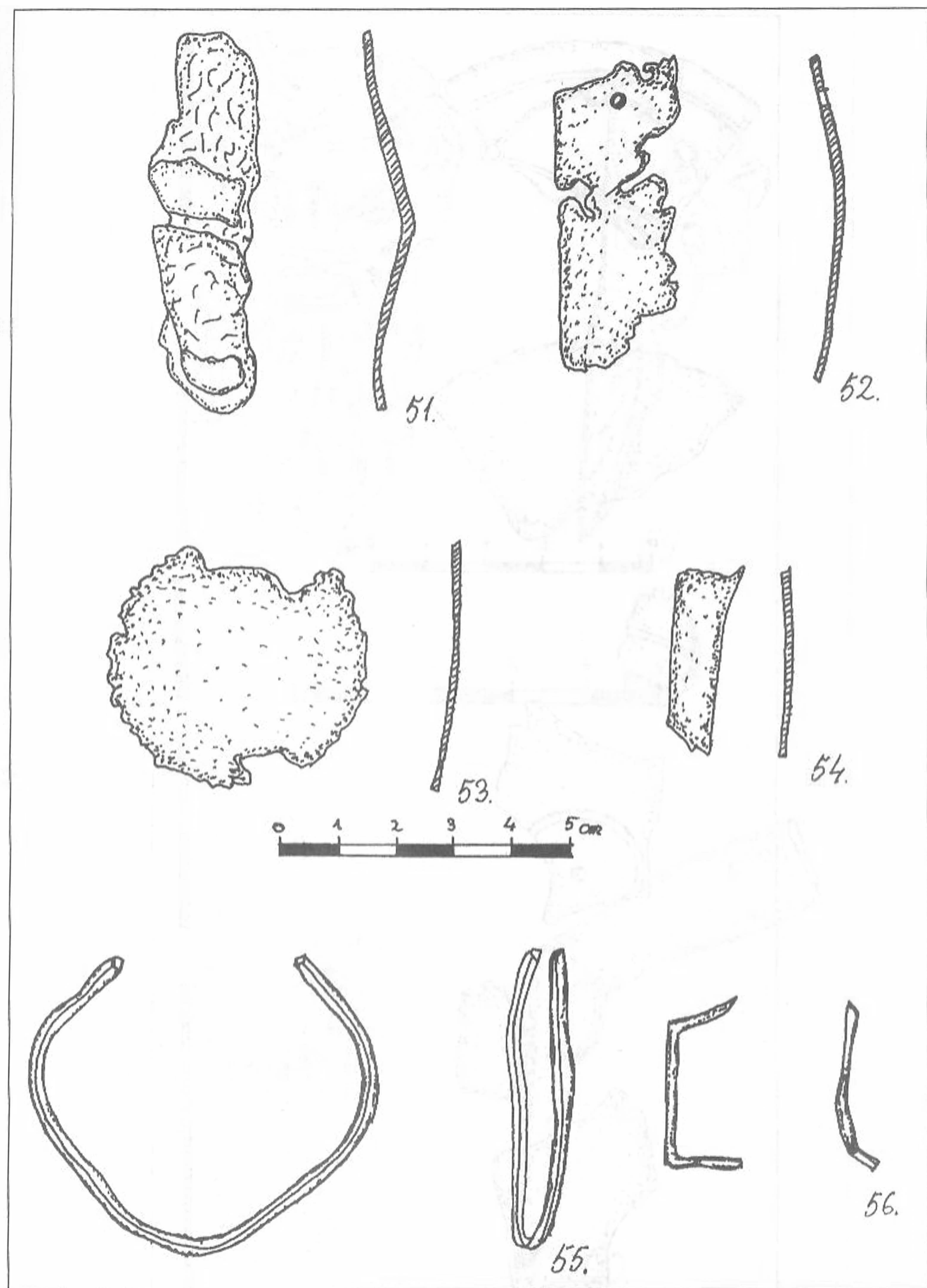
XXX. Tibiscum-Iaz: 25. Limbă din bronz pentru clopoțel, 26. Capăt de curelușă, 27. Capăt de curelușă, 28. Aplică din bronz, 29. Aplică din bronz, 30. Mâner pentru mobilier, 31. Țintă din bronz, 32. Ac din bronz de la fibulă, 33. Ac din bronz de la fibulă, 34. Portagrafă fibulă

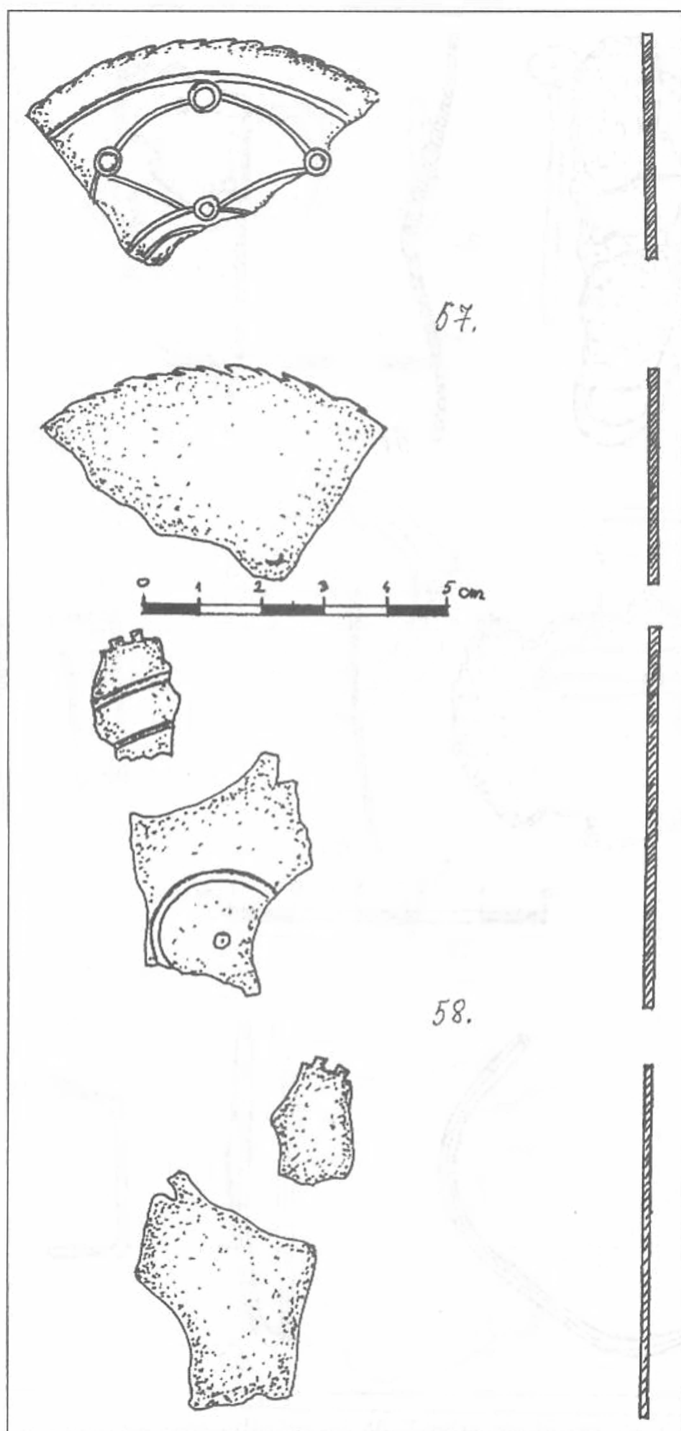
XXXI. Tibiscum-Iaz: 35. Cataramă din bronz, 36. Închizător de cataramă din bronz, 37. Ac din bronz, 38. Ac din bronz, 39. Aplică din bronz, 40. Buton din bronz, 41. Ţintă din bronz, 42. Plăcuţă din bronz pentru casetă, 43. Plăcuţă din bronz pentru casetă

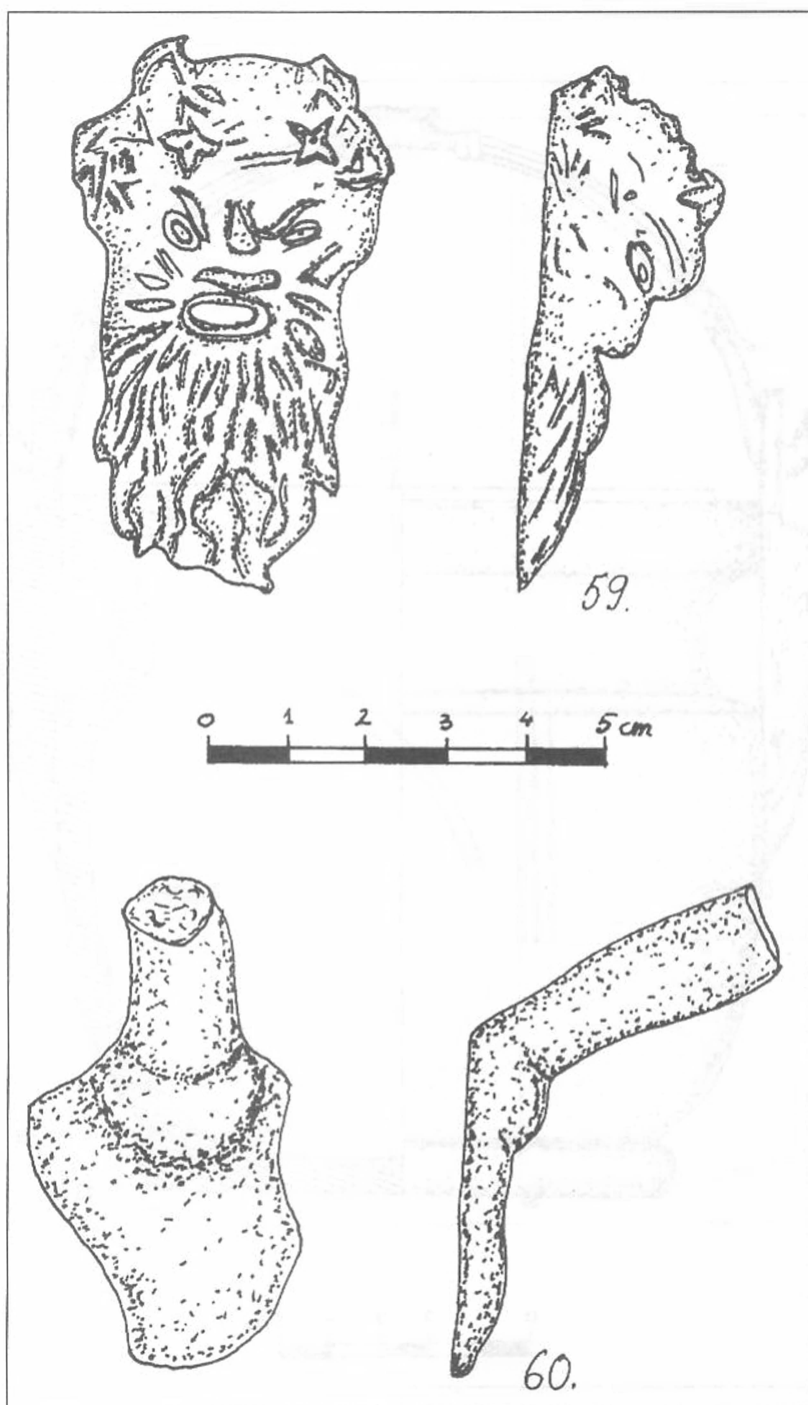
XXXII. Tibiscum-Jupa: 44. Lamă din bronz, 45. Torțiță din bronz, 46. Cui din bronz, 47. Ac din bronz, 48. Postament din bronz pentru statuetă. Tibiscum-Iaz: 49. Țintă din bronz, 50. Plăcuță din plumb

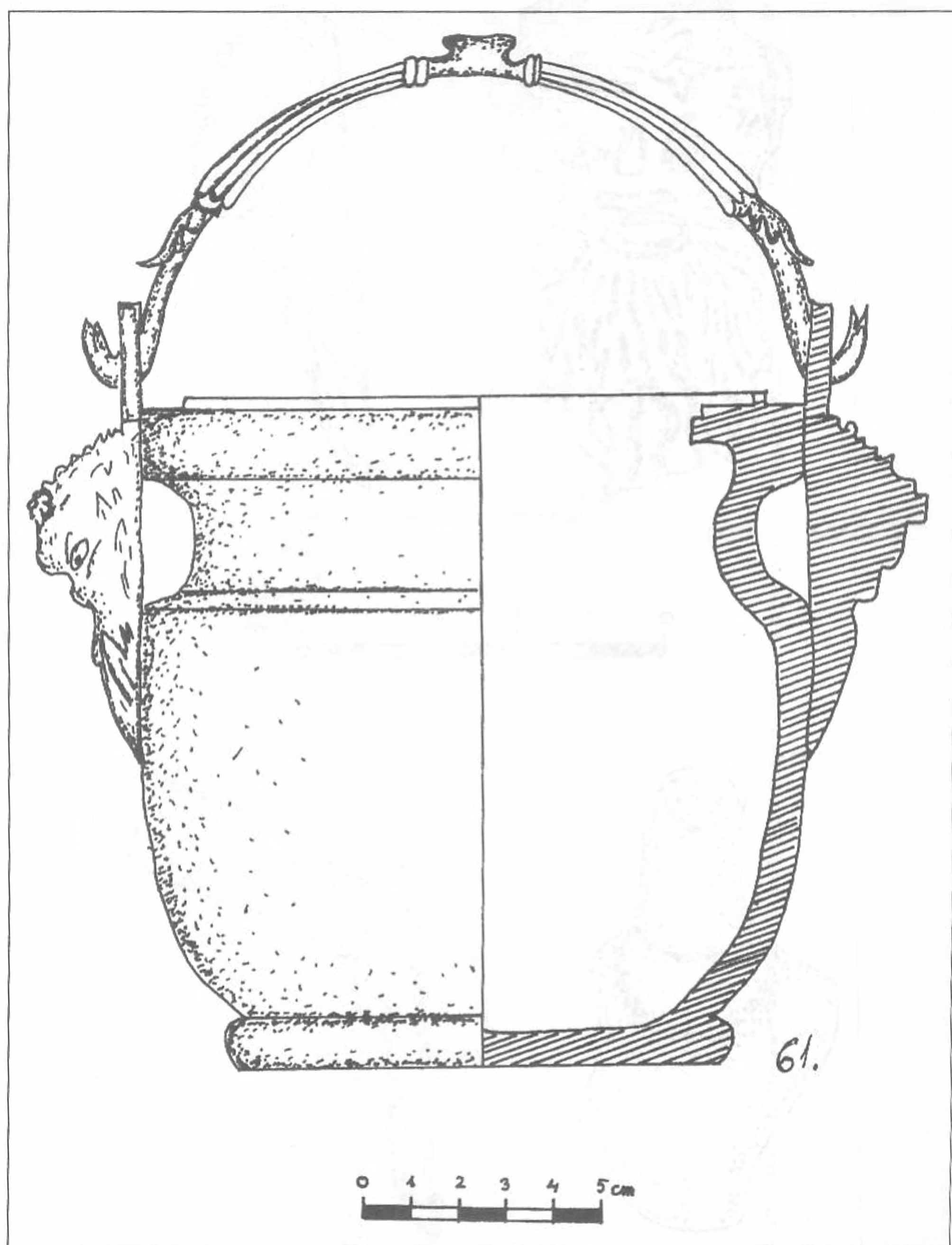
XXXIII. Tibiscum-Iaz: 51. Plăcuță din bronz, 52. Plăcuță din bronz, 53. Aplică din bronz, 54. Plăcuță din bronz, 55. Brățară sau sârmă din bronz, 56. Scoabă din bronz

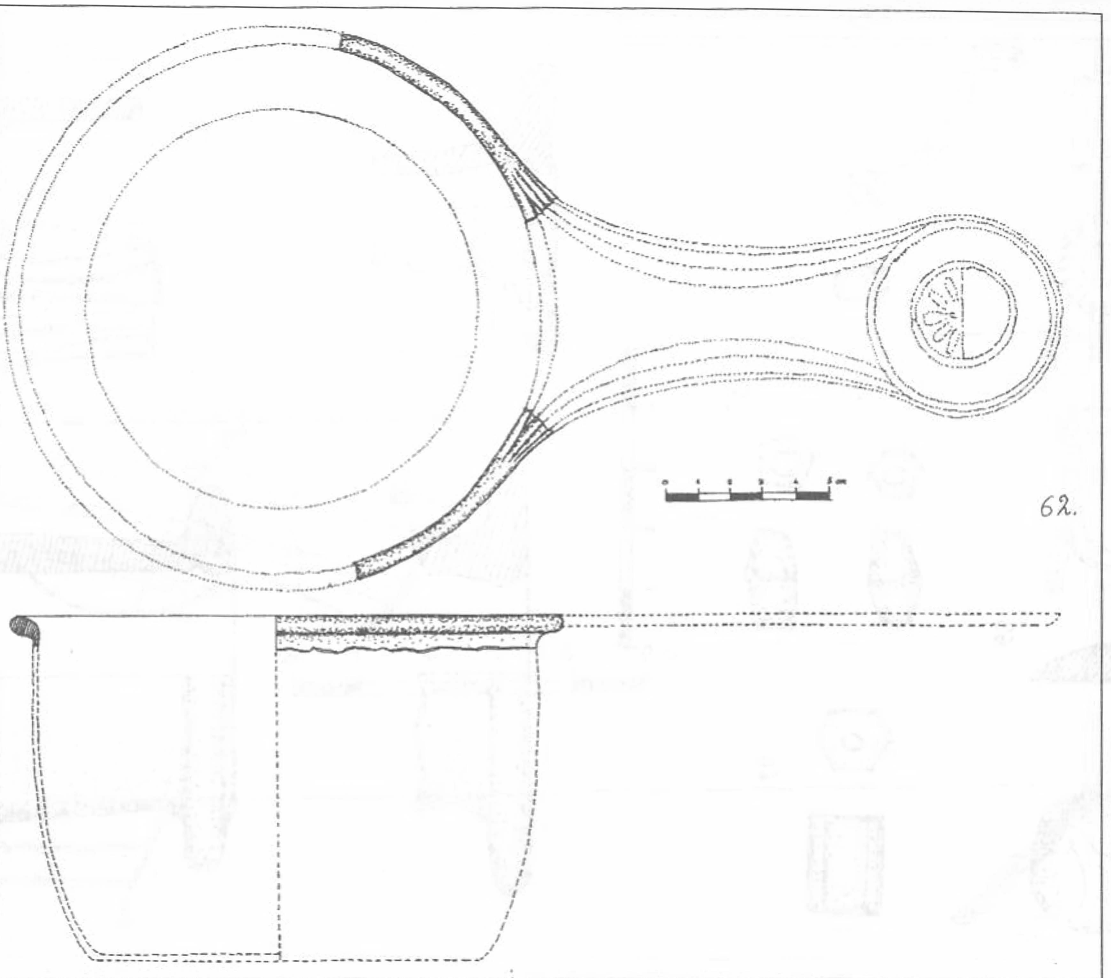
XXXIV. Tibiscum-Iaz: 57. Oglindă din bronz argintată, 58. Oglindă din bronz argintată

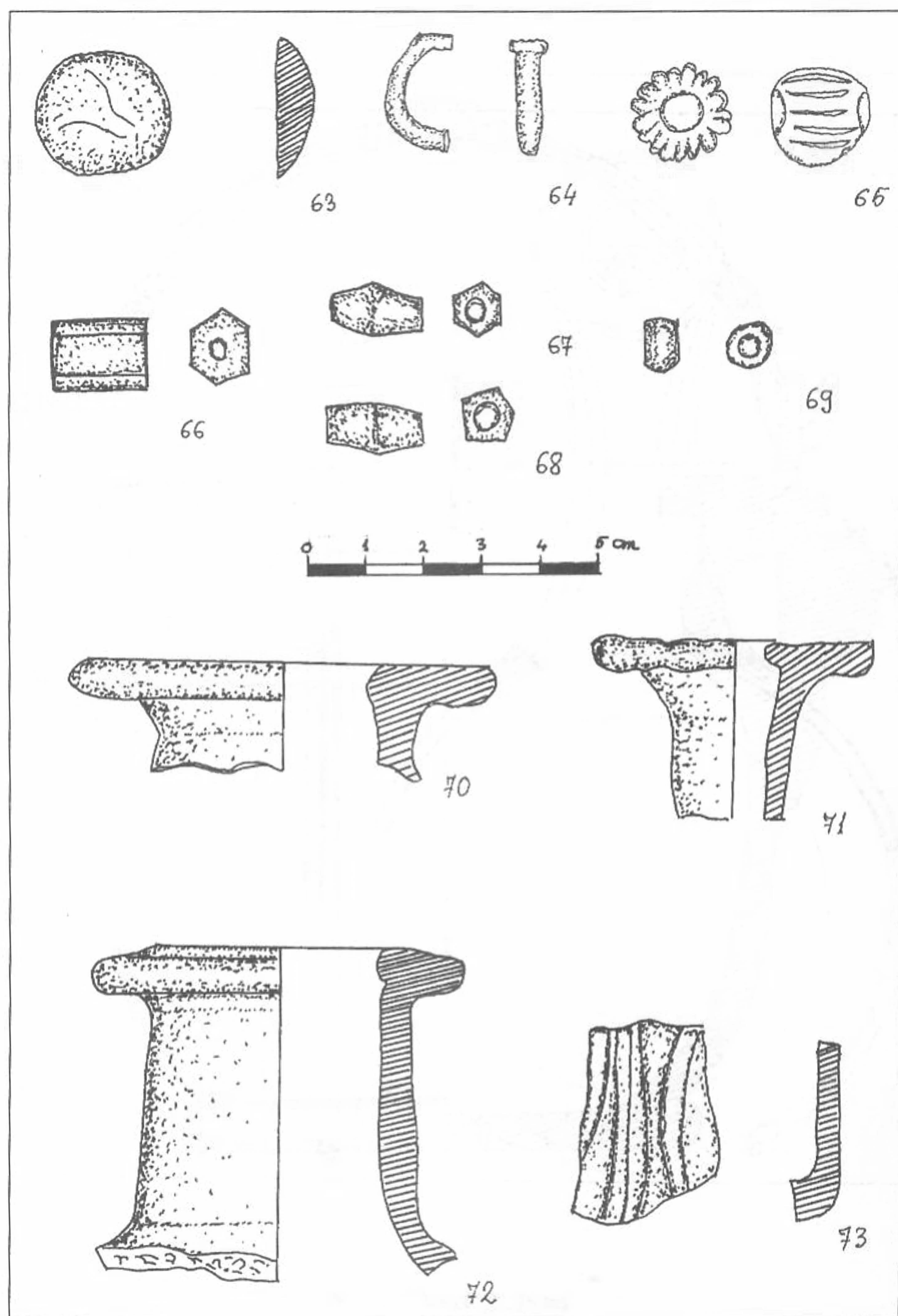
XXXV. Tibiscum-Iaz: 59. Ataş de toartă din bronz, cu reprezentarea unui *silen*. 60. Ataş de toartă din bronz de la un vas *oenochoe*

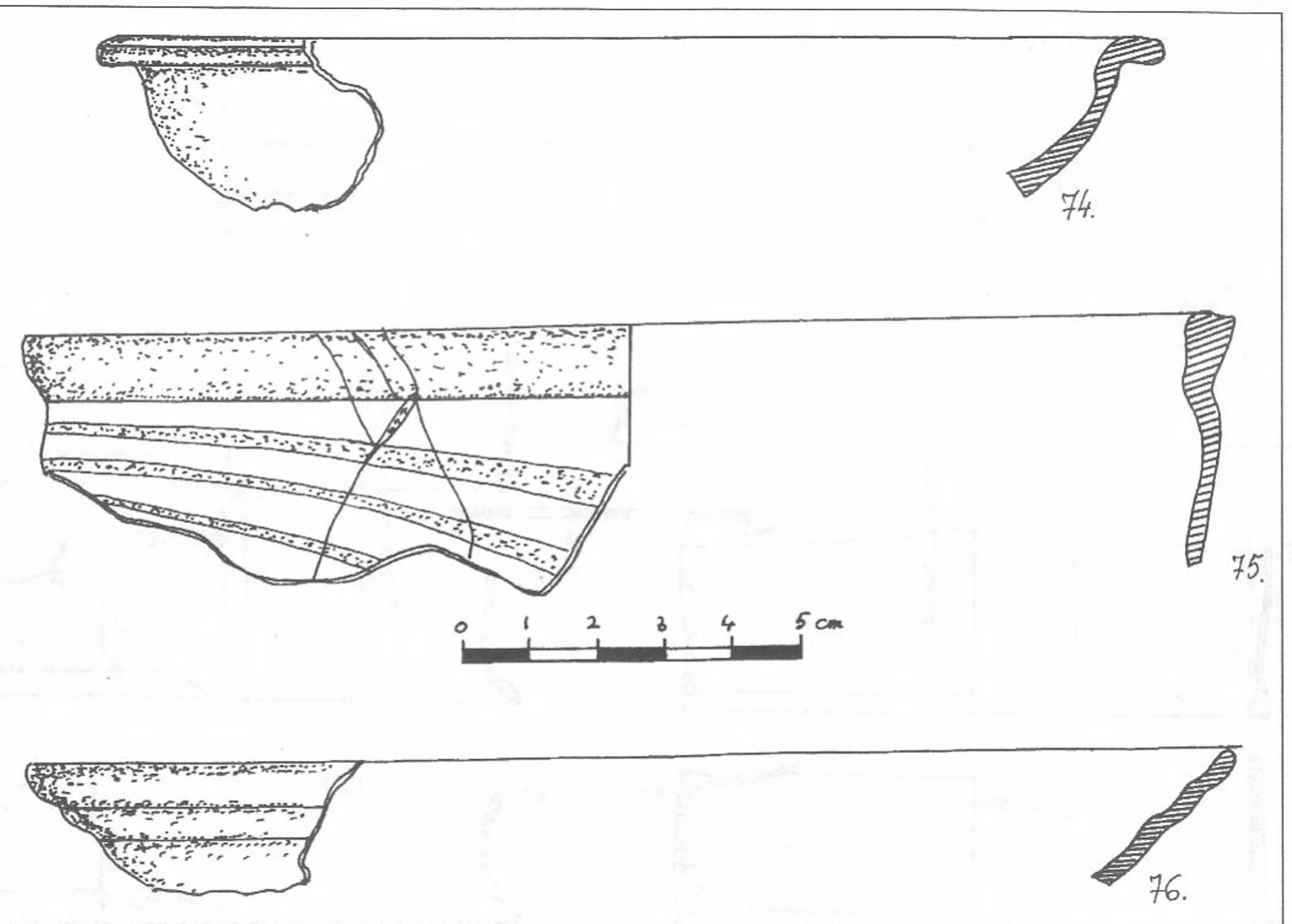
XXXVI. 61. Reconstituirea unui vas din bronz cu ataş de toartă
sub formă de silen

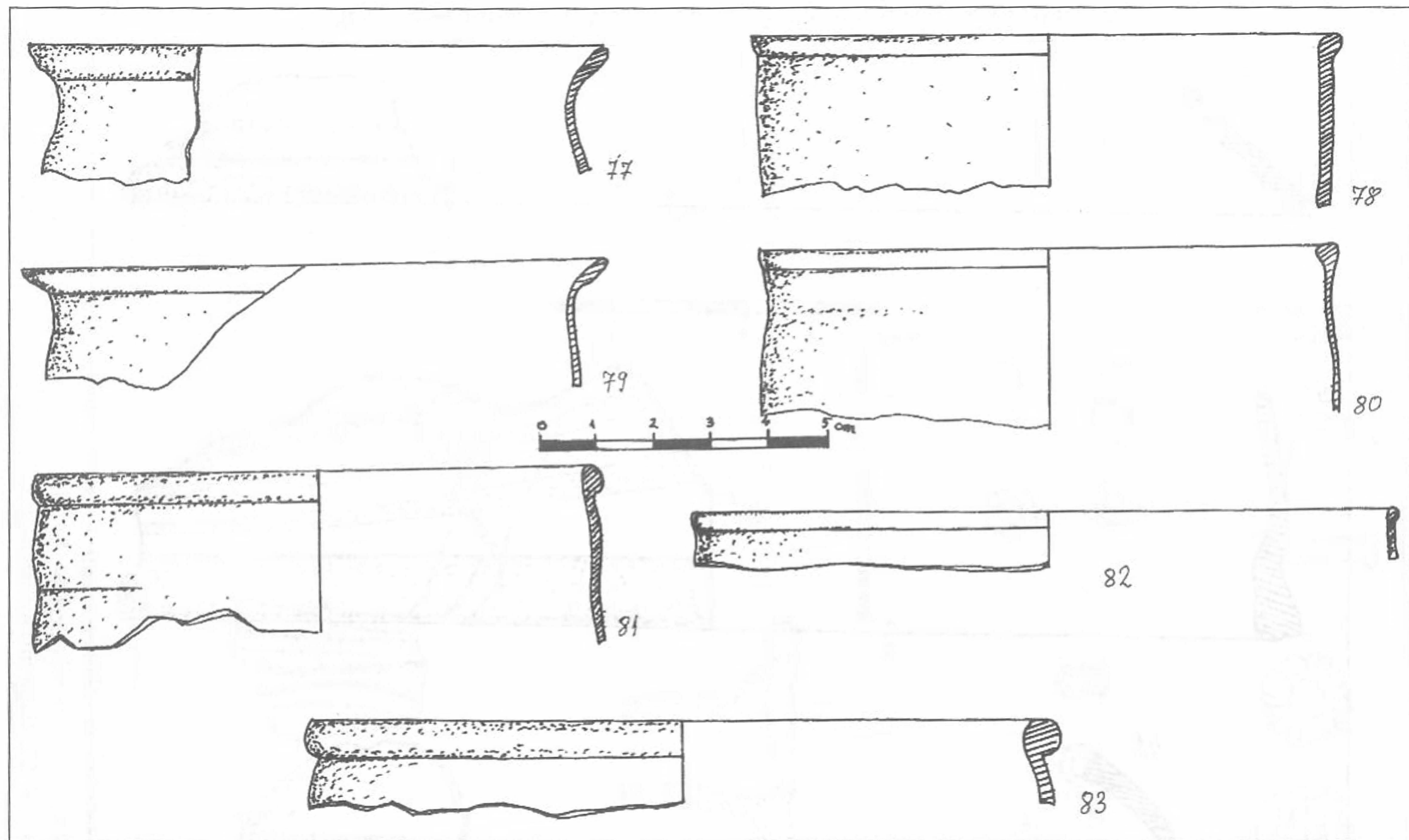
XXXVII. Tibiscum-Iaz: 62. Caserolă din bronz

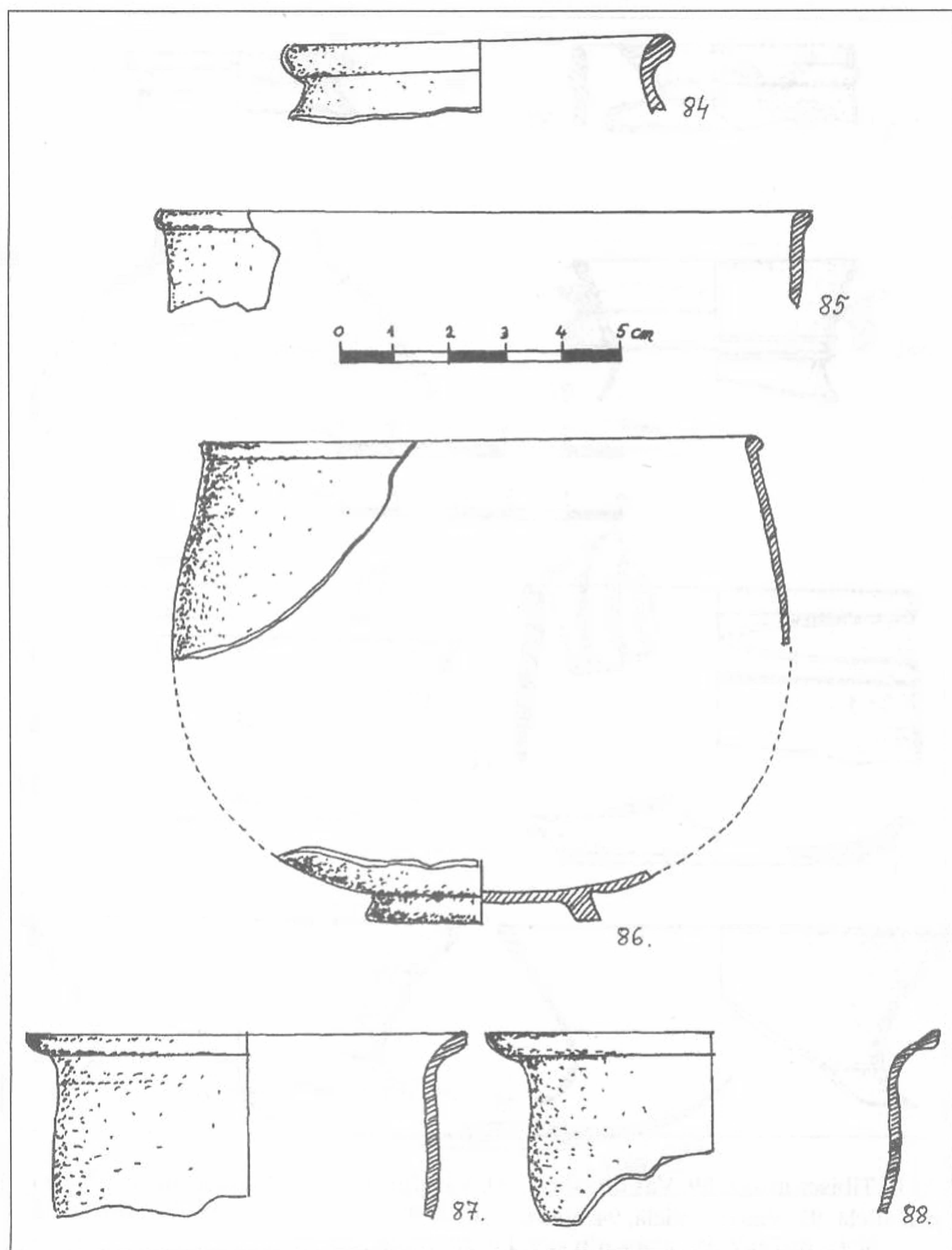
XXXVIII. Tibiscum-Iaz: 63. Buton din sticlă, 64. Inel din sticlă, 65. Mărgea din sticlă, 66. Mărgea din sticlă, 67. Mărgea din sticlă, 68. Mărgea din sticlă, 69. Mărgea din sticlă, 70. Unguentarium din sticlă, 71. Unguentarium din sticlă, 72. Vas din sticlă, 73. Toartă de vas din sticlă

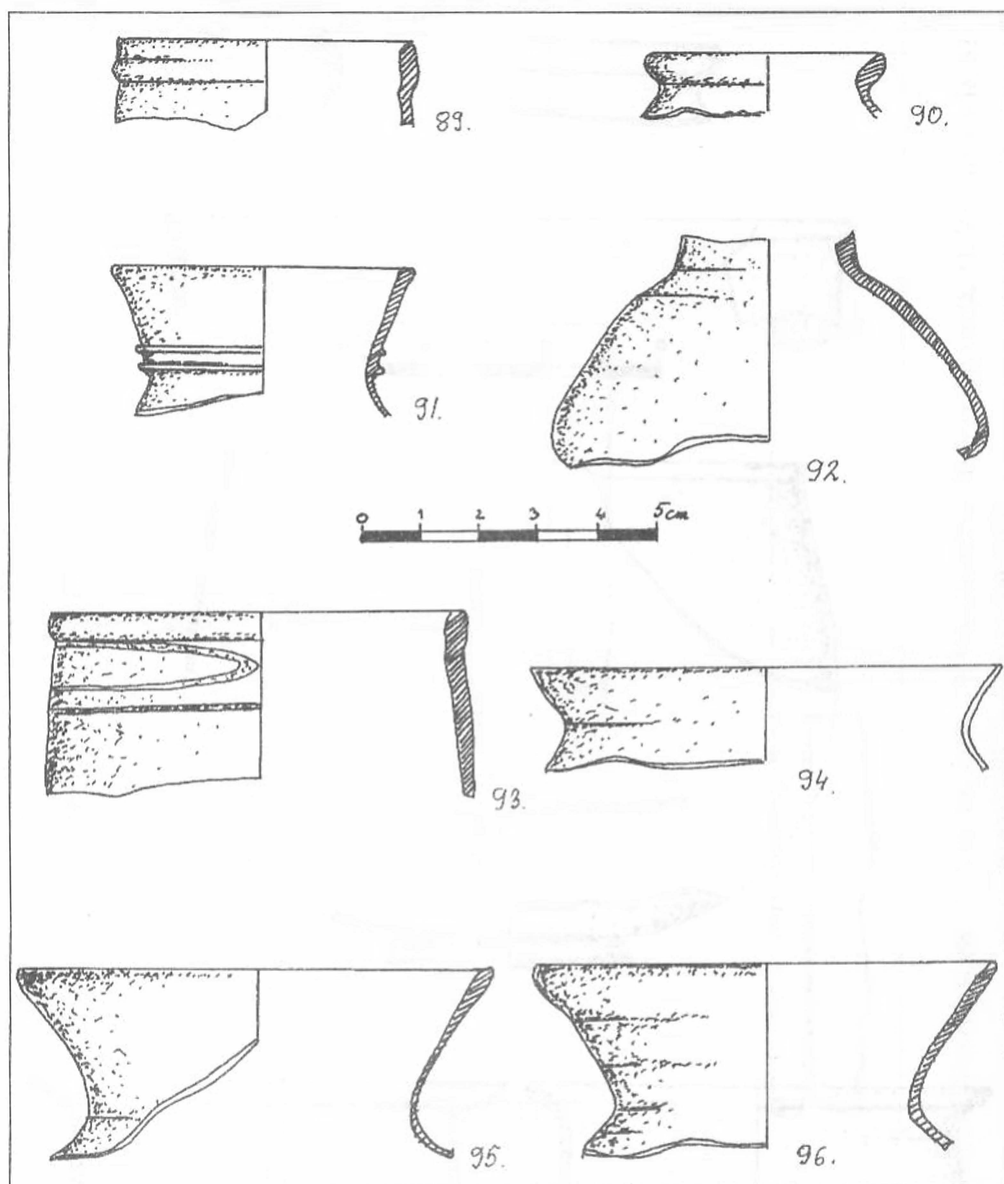
XXXIX. Tibiscum-Iaz: 74. Vas din sticlă, 75. Vas din sticlă, 76. Vas din sticlă

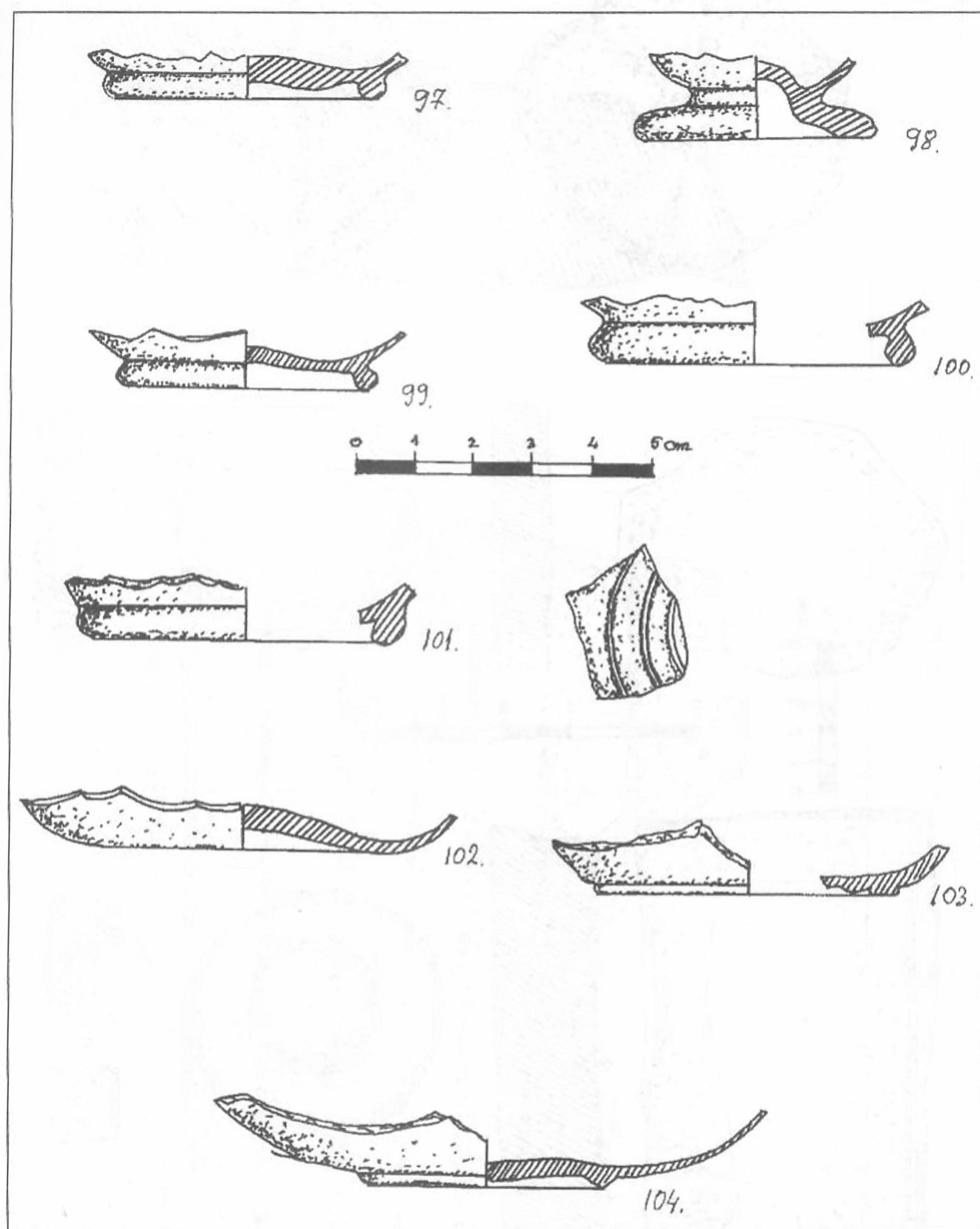
XL. Tibiscum-Iaz: 77. Vas din sticlă, 78. Vas din sticlă. 79. Vas din sticlă, 80. Vas din sticlă, 81. Vas din sticlă, 82. Vas din sticlă, 83. Vas din sticlă

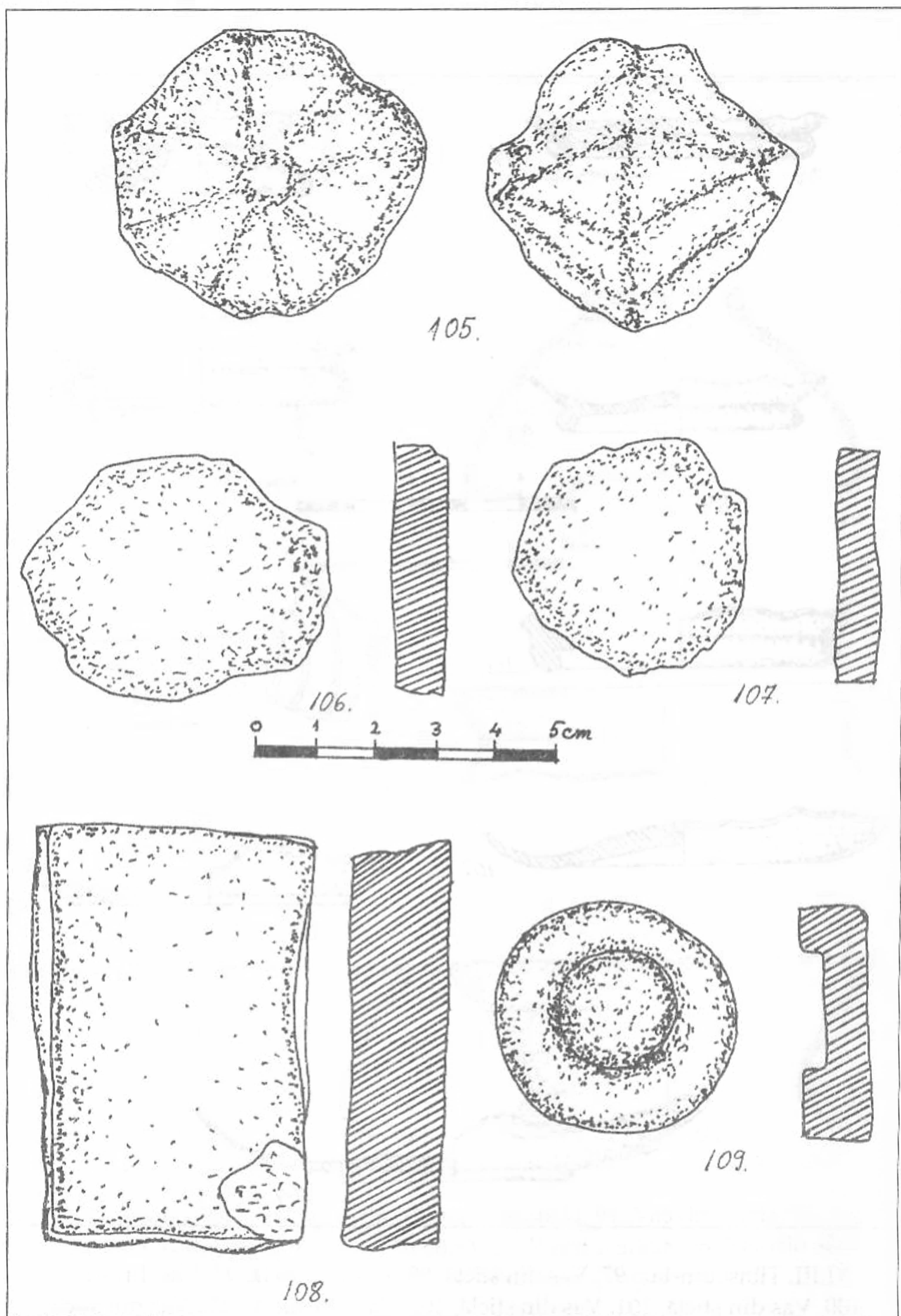
XLI. Tibiscum-Iaz: 84. Vas din sticlă. 85. Vas din sticlă, 86. Vas din sticlă, 87. Vas din sticlă, 88. Vas din sticlă

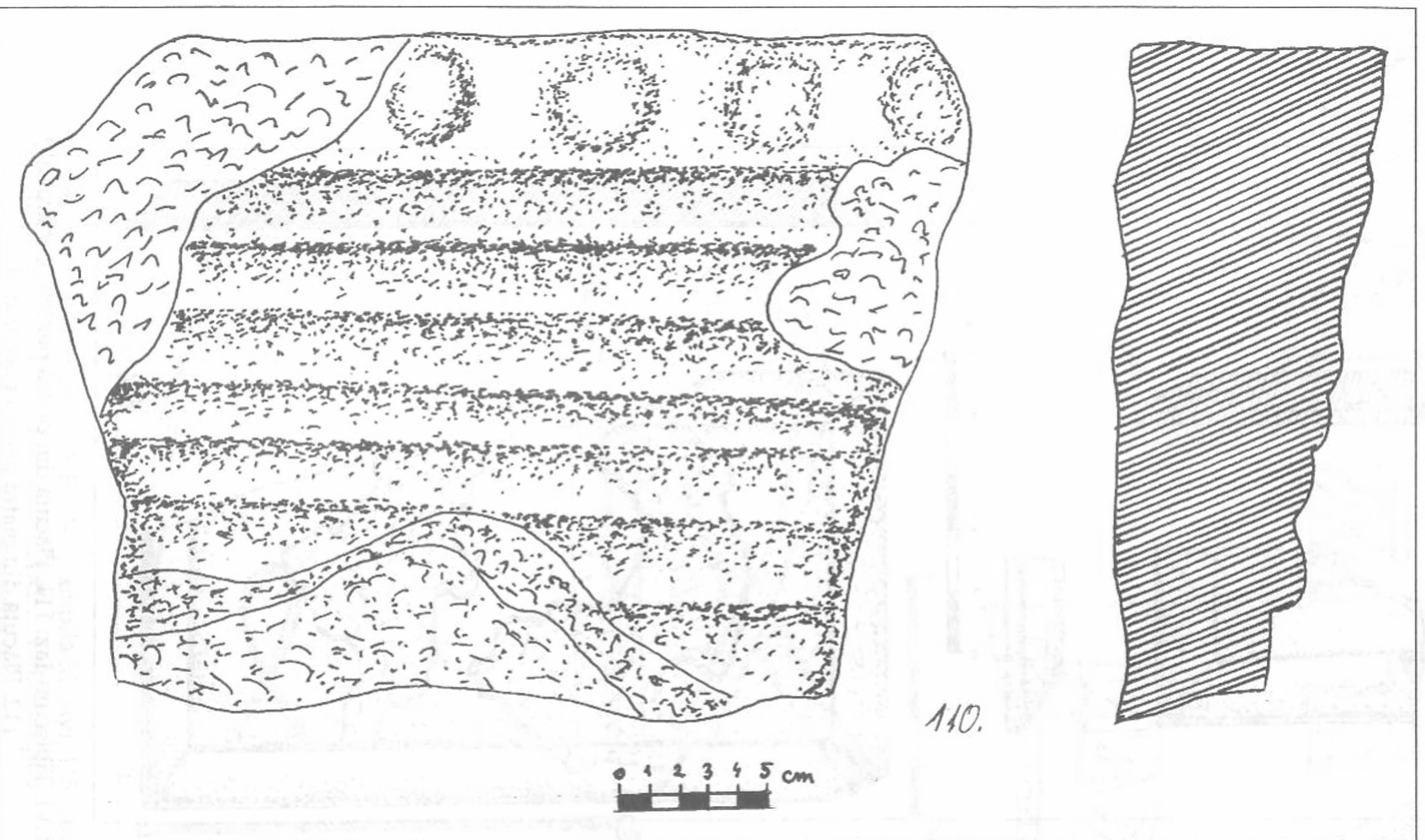
XLII. Tibiscum-Iaz: 89. Vas din sticlă, 90. Vas din sticlă, 91. Vas din sticlă, 92. Vas din sticlă, 93. Vas din sticlă, 94. Vas din sticlă, 95. Vas din sticlă, 96. Vas din sticlă

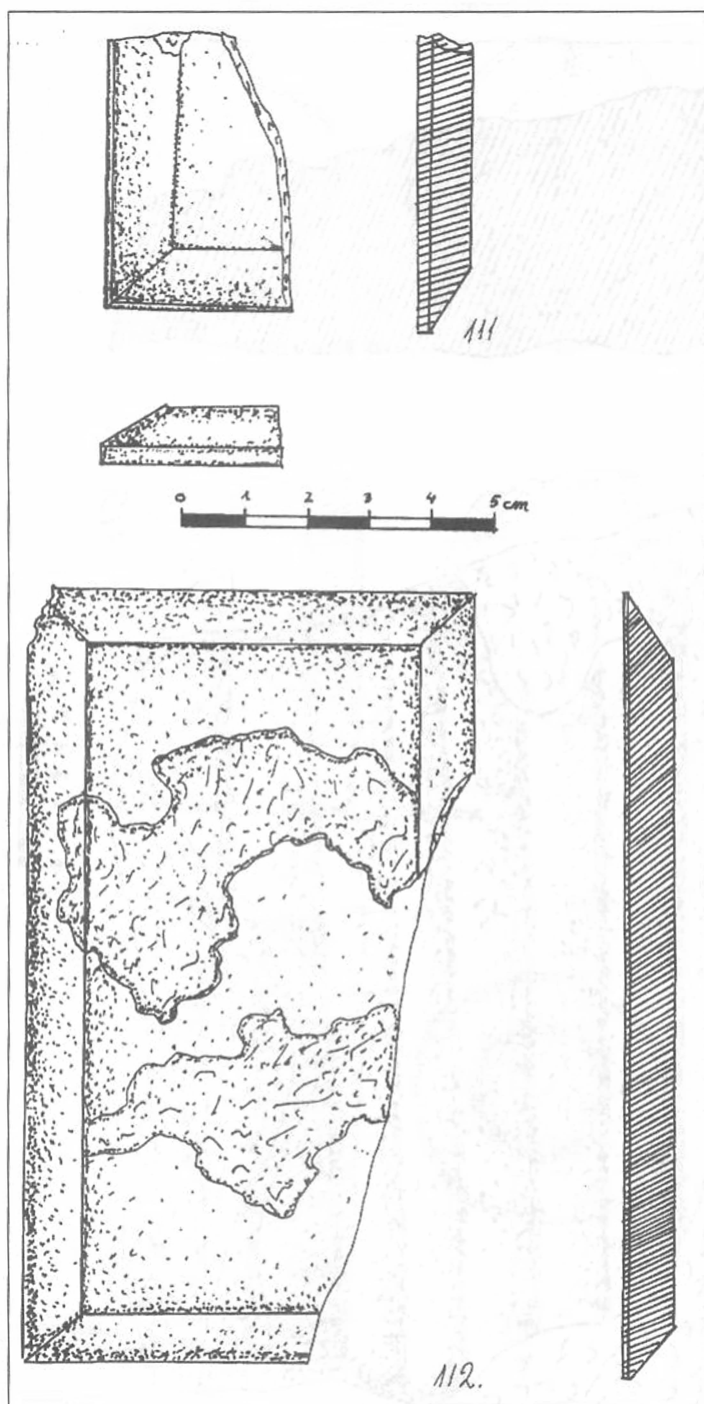
XLIII. Tibiscum-Iaz: 97. Vas din sticlă, 98. Vas din sticlă, 99. Vas din sticlă, 100. Vas din sticlă, 101. Vas din sticlă, 102. Vas din sticlă, 103. Vas din sticlă, 104. Vas din sticlă

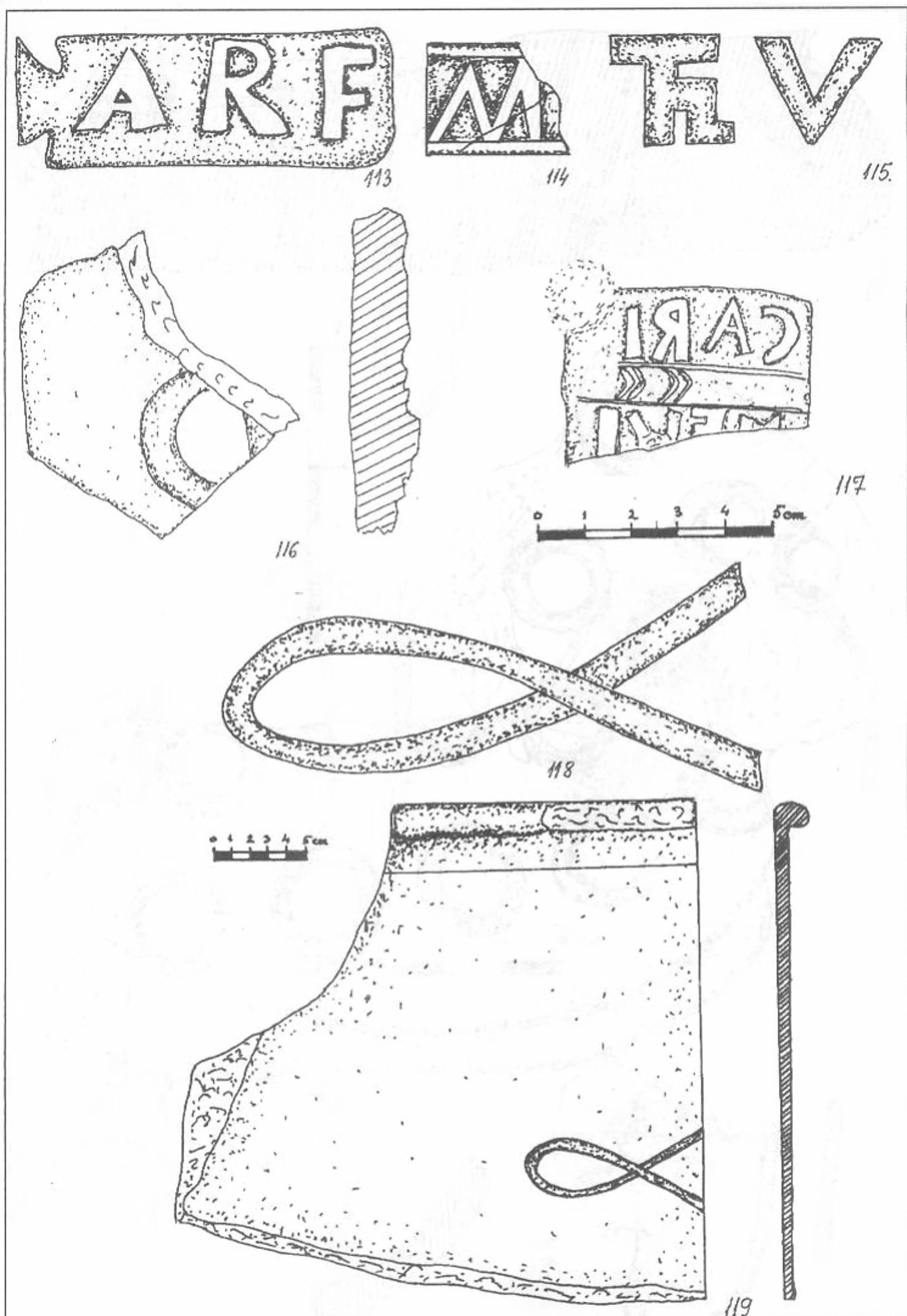
XLIV. Tibiscum-Iaz: 105. Bilă din lut pentru praştie. 106. jeton din ceramică. 107. Jeton din ceramică., 108. Plăcuţă pentru ascuţit cuţitul. 109. Jeton din ceramică

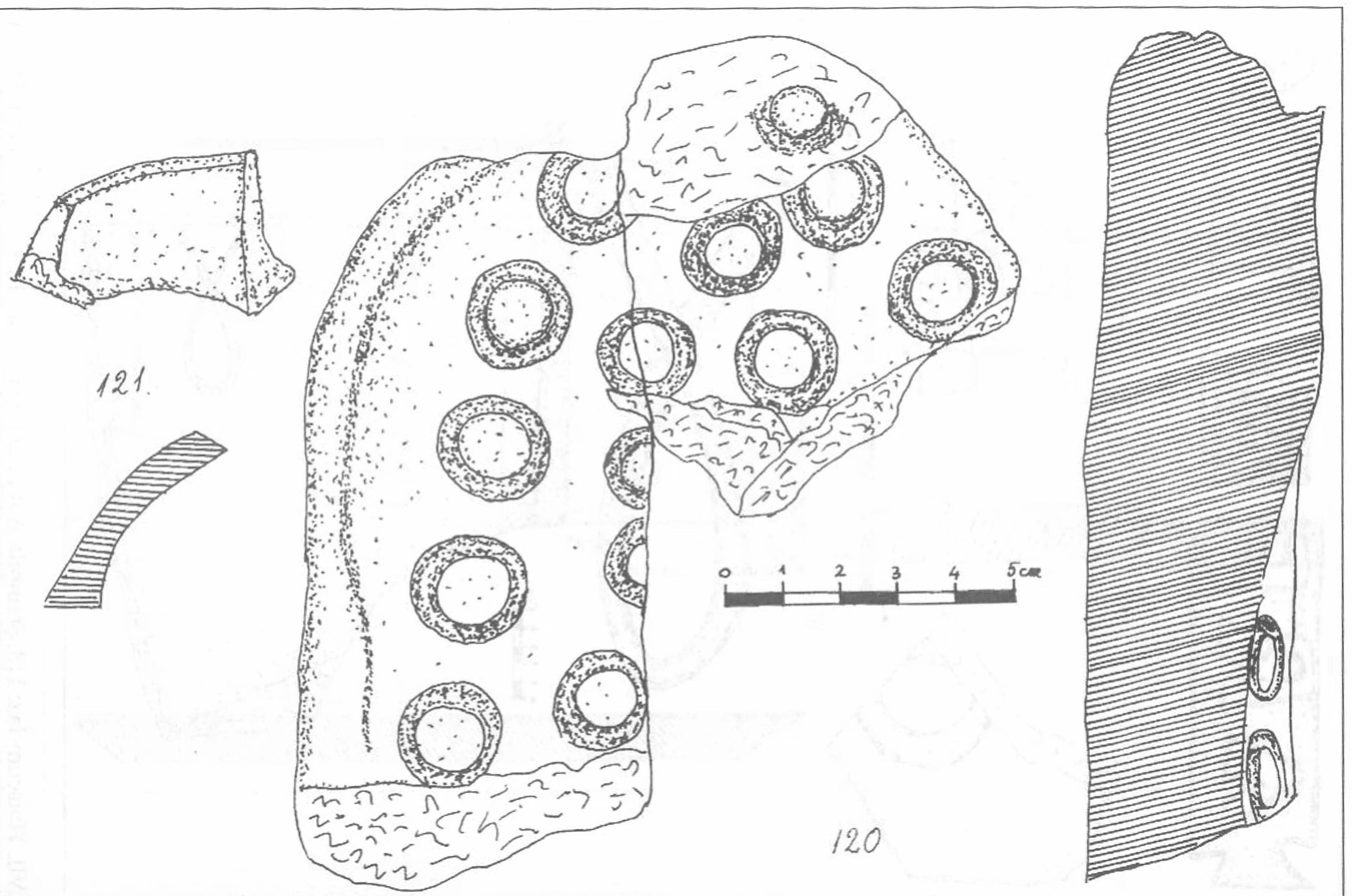
XLV. Tibiscum-Iaz: 110. Fragment altar din calcar

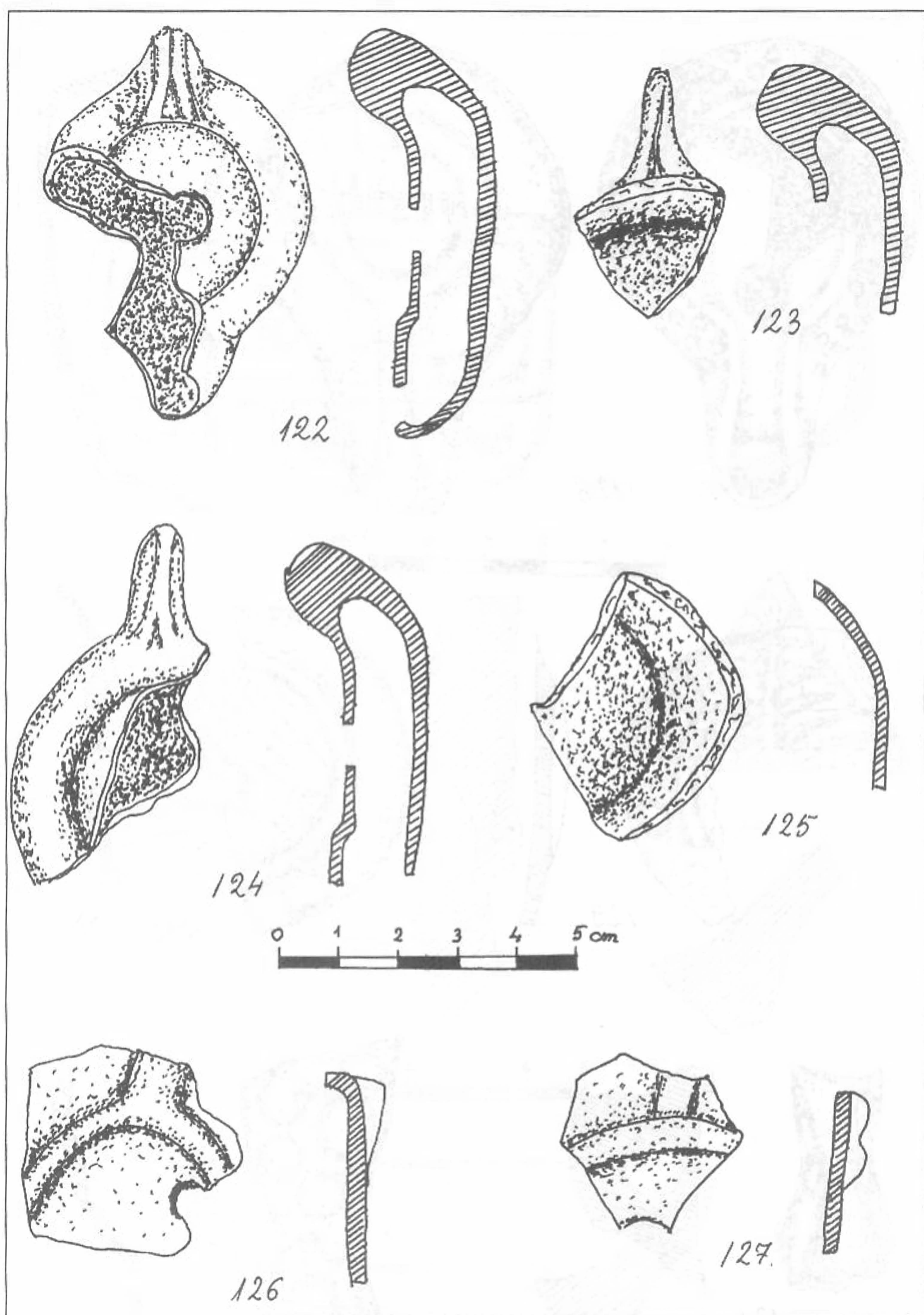
XLVI. Tibiscum-Iaz: 111. Plăcuță din piatră pentru preparat alifii,
112. Plăcuță din piatră pentru preparat alifii

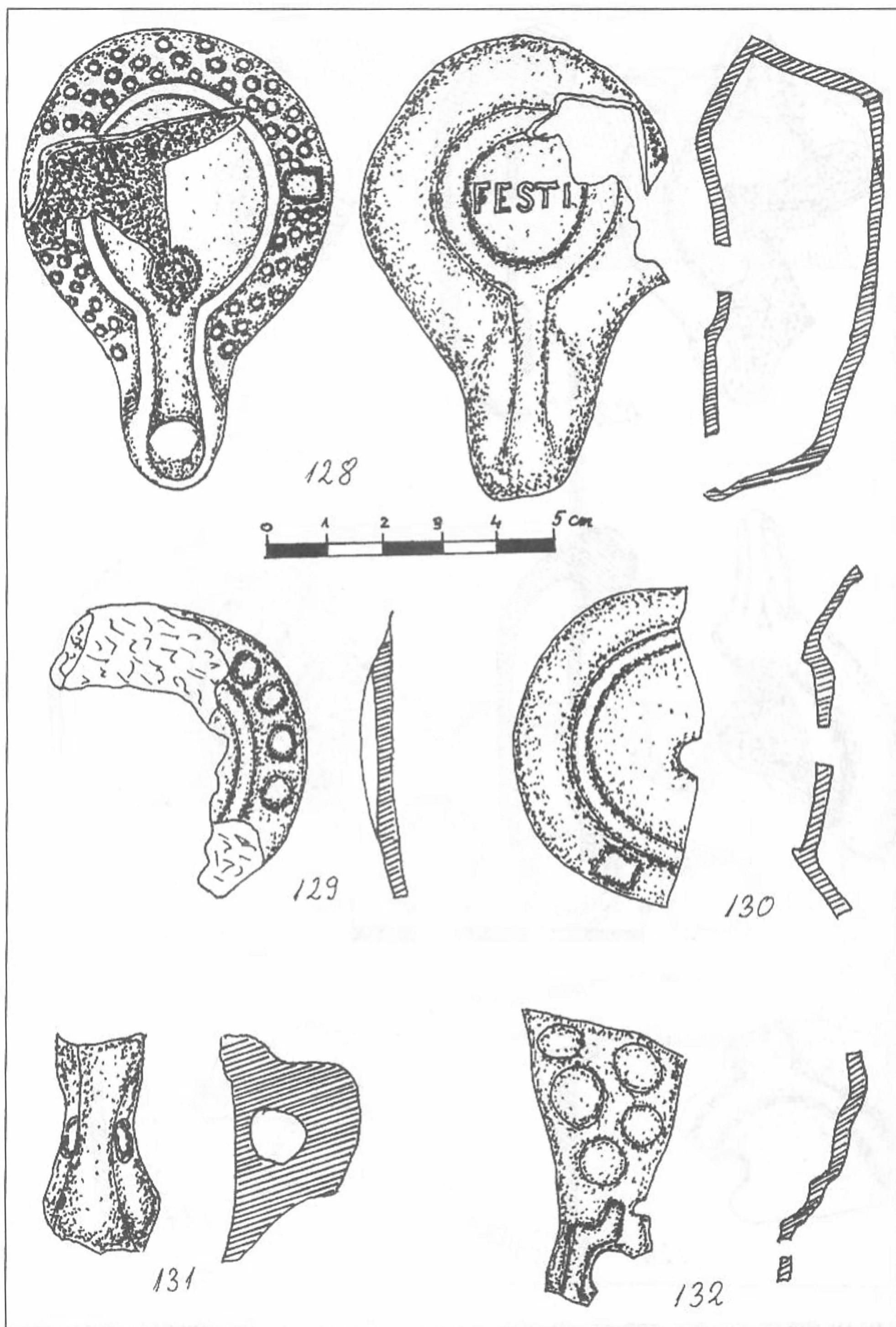
XLVII. Tibiscum-Iaz: 113. Ştampilă A R F, 114. Ştampilă M(asy), 115. Ştampilă TLV, 116. Ştampilă C I., 117 Ştampilă CARI…, 118. Ştampilă α, 119. Cărămidă cu ştampila α

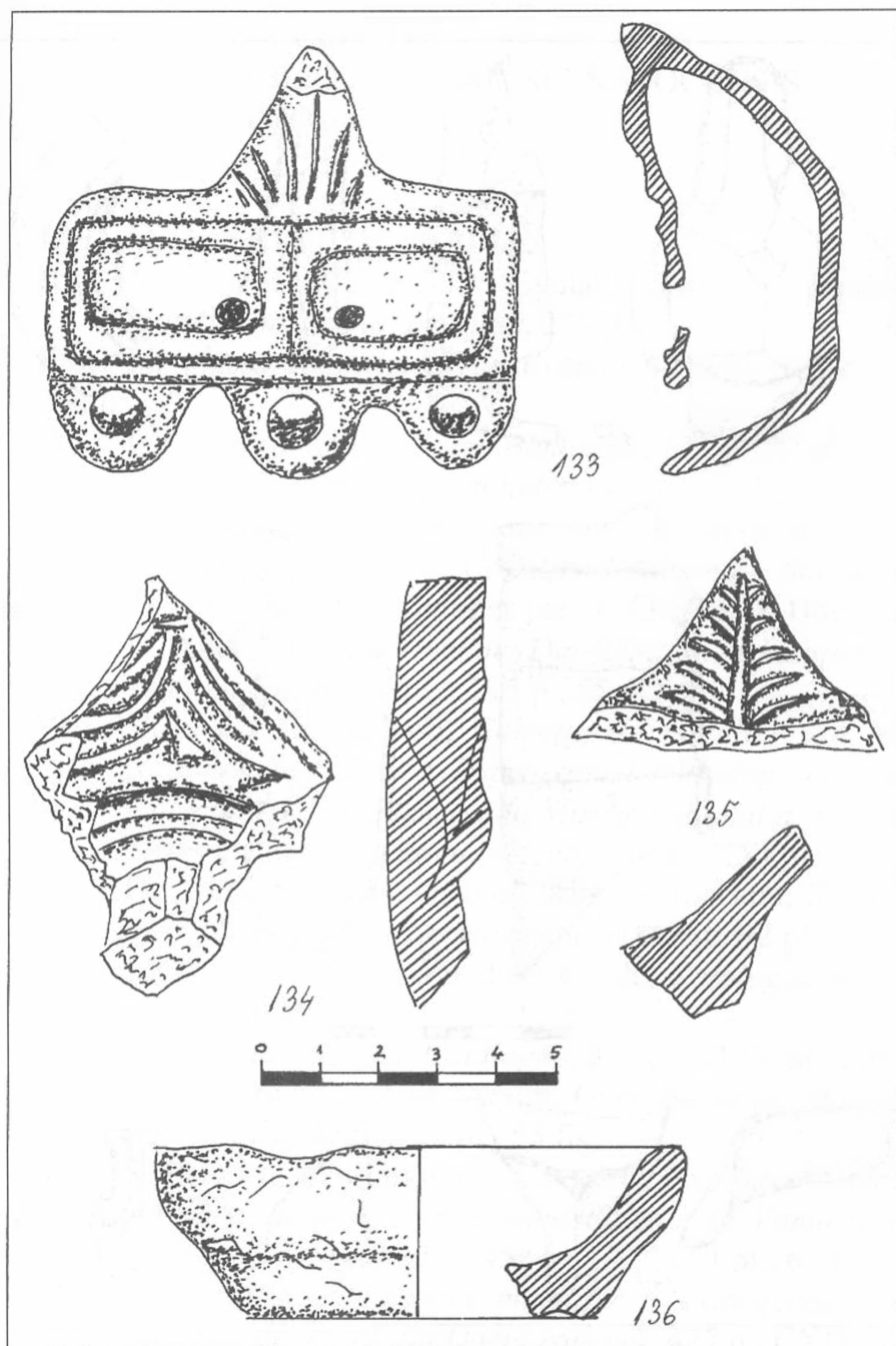
XLVIII. Tibiscum-Iaz: 120. Cărămidă perforată, 121. Ceramică perforată

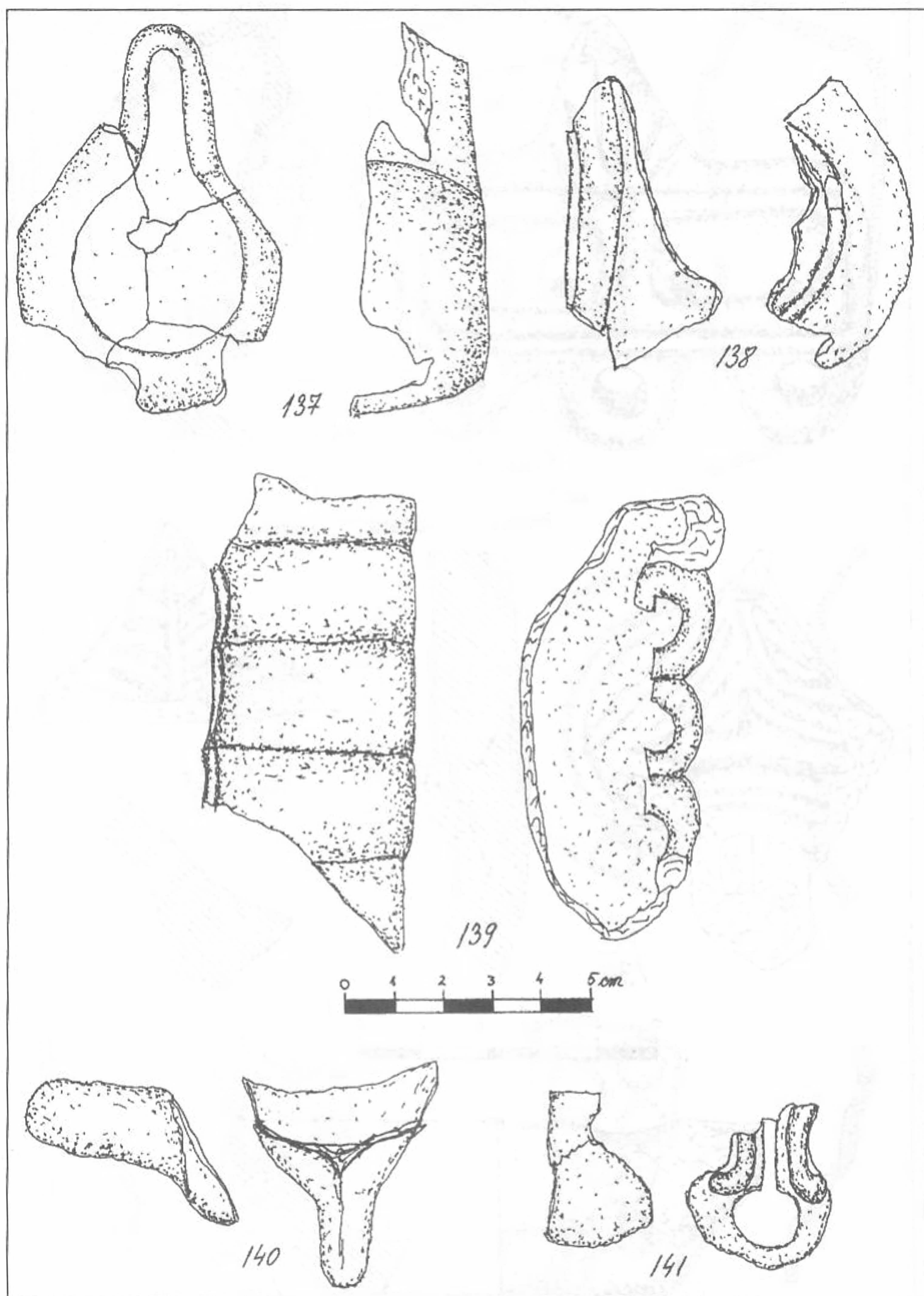
XLIX. Tibiscum-Iaz: 122. Opaiț, 123. Fragment Opaiț, 124. Fragment Opaiț, 125. Fragment Opaiț, 126. Fragment Opaiț, 127. Fragment opaiț

L. Tibiscum-Iaz: 128. Opaiț cu ștampila FESTI., 129. Fragment Opaiț, 130. Fragment Opaiț, 131. Fragment Opaiț, 132. Fragment opaiț

LI. Tibiscum-Iaz: 133. Opaiț, 134. Ceramică ornamentată,
135. Toartă Opaiț, 136. Văscior lut

LII. Tibiscum-Jupa: 137. Fragment Opaiț, 138. Fragment Opaiț, 139. Fragment Opaiț, 140. Fragment Opaiț, 141. Fragment opaiț

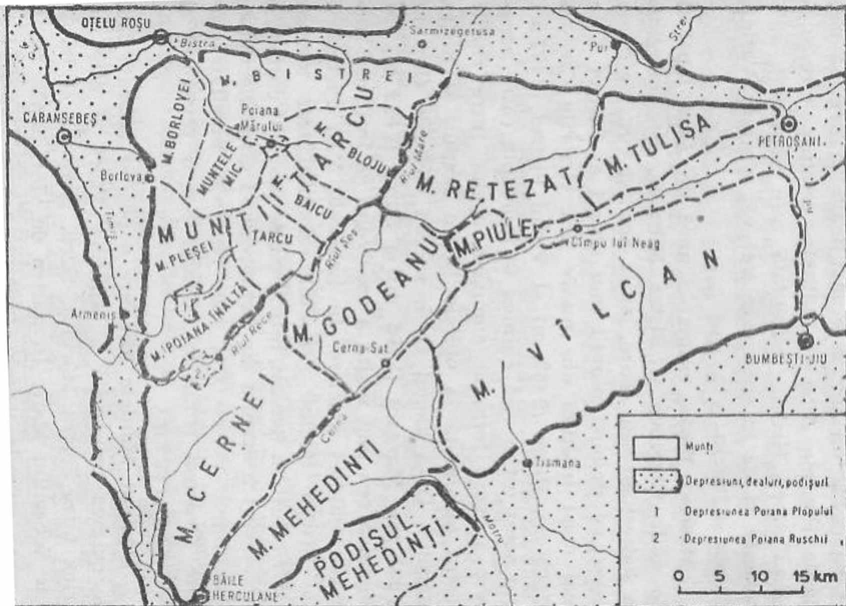
ÎN COLECȚIA
BIBLIOTHECA MVSEI NAPOCENSIS
au mai apărut:

I C. Daicoviciu, *Dacia*, 610 p.
II Magdalena Bunta, P. Gyulai, *Batiz – Monografia manufacturii de faianță fină*, 278 p.
III N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei – Studii, articole, note*, 264 p.
IV Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 273 p., 27 pl.
V *Repertoriul Arheologic al județului Cluj*, 457 p.
VI *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romain (Actes du I- er Colloque Roumano – Suisse, Deva, 1991)*. Recueilles et publiés par D. Alicu et H. Bögli, 216 p.
VII D. Alicu, *Opaițele romane, Die Römischen Lampen, Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, 215 p., 55 pl.
VIII Viorica Gabriela Pop, *Colecția de mobilier din Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (Catalog selectiv). La collection d'ameublement du Musée National d' Historie de Transylvanie, (Catalogue sélectif)*, 70 p., XXI pl.
IX D. Alicu, S. Cociş, C. Ilieş, Alina Soroceanu, *Small finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, 148 p., 92 pl.
X Livia Călian, Maria Magdalena Jude, *Catalogul medaliilor napoleoniene.*
Napoleonic Medals. Catalogue, 280 p., XLIV pl., 205 ill.
XI Gh. Lazarovici – Zoia Maxim, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, 452 p., 38 pl., 55 fig.
XII N. Gudea, Porolissum. *Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. II. Vama romană. Monografie arheologică*, 452 p., LXXXVI pl., 61 fig.
XIII V. Wolmann, *Mineritul metaliferic, extargerea sării şi carierele de piatră din Dacia romană*, 427 p., CXIV pl.

XIV Eva Crişan, *Materia medica de Transylvania*, 268 p., fig., 28 pl.
XV E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, 215 p.
XVI D. Alicu, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Amfiteatrul*, 346 p., XXXII pl.
XVII Eugenia Glodariu, *Asociaţiile culturale ale tineretului studios român din monarhia habsburgică, 1860 - 1918*, 416 p.
XVIII Dana Comşa, Eugenia Glodariu, Maria Magdalena Jude, *Clujenii şi Marea Unire*, 203 p.
XIX Zoia Maxim, *Neo-eneoliticul din Transilvania*, 322 p., 28 pl.

Tilva 399
600
Petroasa
Tilfa Mică 937
Tilfa Mare 982
Marga
1066
MĂRU
505
Socetu Mic 890
Șasa
Cioaca Dilmei 952
Sălătruc
Măgura Marga 1502
MĂGURA MARGA
Nermeș
528
812
1281
1176
COLONIA MĂRU
Găinii 518
Vf. Bătrînului 927
Măgura Măgulicea 1151
884
Bratonia
Valea Mare
1455
Zănoaga 1418
1239
Vf. Maurului
1058
Valea Bogăei
Valea Rea
POIANA MĂRULUI
947
Turnu Petroaia
Pleșa 832
Cioaca Orlei 1271
957
Scorila
1114
MUNTELE MIC
La Blid
1168
Șucu
La Prelaci
834
Borlova
Piatra Scorilei
1384
Muntele Mic 1802
1675
440
BORLOVA
Priporul Rău
690
Cucuiul lui Mareș
Valea de Rău
Fîntîna Voinei
Cleanțu Boban 1219
1517
Cascadele Șucului
1672
591
821
COMPLEXUL TURISTIC MUNTELE MIC
1452
Buza Nedeii 1766
1202
1821
Jigora 1463
CULME
978
Dobreasca
1105
1205
OLTEANA
DACIA
Vîlsan
VÎRCIOROVA
Chiciura 575
Valea Craiului
Pna Prisaca
1611
Șuculețu
1037
Cuntu
Seroni 1399
CULMEA VĂRATICA
Văratica 1366
1843
454
558
Cucuiul Fîntînele 1184
Pna Podeș
Oltvanu
Brustura 2116
1622
PRIETENII MUNȚILOR
Caleanu 2199
CUNTU
L. Șuculețu
Pna Goleșu
1107
Șaua Plaiului
865
Ighirișu
Muroniu
1996
Bodea 2169
Pna Șt-ganiu
Pleașa Mare 1414
ILOVA
VF. TARCU 2190
874
Băloasa
M. TARCU
CULMEA PLEAȘA
Vulturu 2010
Dosul Ilovei 1317
Pna Zloaba
1684
2008
1227
931
Drăganu
Zănoaga
925

OȚELU ROȘU
Bistra
Sarmizegetusa
Pui
Strei
M. BISTREI
CARANSEBEȘ
M. BORLOVEI
Poiana Mărului
MUNTELE MIC
M. BLOJU
M. RETEZAT
M. TULIȘA
PETROȘANI
Borlova
BAICU
Rîul Mare
MUNȚII ȚARCU
M. PIULE
Cîmpu lui Neag
Timiș
M. PLEȘEI
ȚARCU
Rîul Șes
M. GODEANU
M. VÎLCAN
Armeniș
M. POIANA ÎNALTĂ
Rîul Rece
Cerna-Sat
BUMBEȘTI-JIU
M. CERNEI
Cerna
Tismana
M. MEHEDINȚI
PODIȘUL MEHEDINȚI
Motru
BĂILE HERCULANE
Munți
Depresiuni, dealuri, podișuri
1 Depresiunea Poiana Plopului
2 Depresiunea Poiana Ruschii
0 5 10 15 km